

T. XIV (2011) Z. 1-2 (27-28)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

History of the Polish
Press 1918–1939: Research
Directions
Part 1. Research directions,
typology

**Kierunki badań
nad historią prasy
polskiej 1918–1939**
Cz. 1. Tendencje rozwojowe,
typologia

Instytut Informacji Naukowej i
Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
ul. Podchorążych 2
PL 30-084 Kraków
e-mail: wmkolasa@up.krakow.pl
<http://www.ap.krakow.pl/~wmkolasa>

**Władysław Marek
KOLASA**

KEY WORDS

Polish press, 1918-1939, history, historiography,
research, bibliometrics

SŁOWA KLUCZOWE

prasa polska, 1918–1939, historia, historiografia,
badania, bibliometria

ABSTRACT

This is a survey of studies published
in 1945-2009 on the history of the Polish
press in the interwar period. The article is
based on a databank of citations
(7,338 references).

The total number of studies focused on that
period amounts to 2195 items, among them 243
books, 1375 articles from periodicals, 411 theses
(from books), 141 sections of monographs
and 24 booklets.

ABSTRAKT

W artykule omówiono dorobek naukowy
w zakresie badań nad historią prasy polskiej
okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Przedmiotem
analiz było piśmiennictwo wydane w okresie
1945–2009. W pracy szeroko wykorzystano
analizę cytowań (7338 referencji). Pełna
statystyka badań dla tego okresu obejmuje 2195
pozycji, w tym 243 książki, 1375 artykułów
z czasopism, 411 rozpraw z książek, 141
fragmentów monografii i 24 broszury.

Streszczenie

Badania nad dziejami prasy Drugiej Rzeczypospolitej legitymują się znaczącymi osiągnięciami. Jeśli tylko ograniczyć się do publikacji ściśle naukowych i dokumentacyjnych wydanych w latach 1945–2009, dorobek ten obejmuje 2195 pozycji (w tym 243 książki) napisanych przez 1210 uczonych i zajmuje ponad 102 tys. stron tekstu. W artykule cały wyliczony materiał poddano krytycznej analizie i ocenie, wykorzystując do tego celu analizę cytowań. Wyróżniono cztery okresy rozwoju badań: 1945–1949, 1949–1956, 1956–1989, oraz okres po roku 1989. W pierwszych dwu okresach opublikowano łącznie 505 pozycji, lecz nie powstało żadne dzieło wybitne (może z wyjątkiem rozprawy H. Jabłońskiego *Opinia, parlament, prasa*). Rozkwit badań nastąpił dopiero po 1956 roku; w latach 60. drukowano średnio po 20 pozycji rocznie, w latach 70. — 40, a w szczytowym 1982 — 74 pozycje. Łącznie w latach 1956–1989 ukazało się 1121 publikacji, w tym liczne o przełomowym znaczeniu, w sensie chronologicznym były to m.in. książki: M. Pietrzaka *Reglamentacja wolności prasy w Polsce 1918–1939* [44 cytowań młodszych niż *half-life*], A. Paczkowskiego *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918–1939* [30], E. Rudzińskiego *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926–1939* [31], makieta A. Paczkowskiego *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* [39], T. Kowalaka *Prasa niemiecka w Polsce 1918–1939* [19]. W latach 70. nastąpił przejściowy okres nasycenia, w którego czasie opublikowano wiele dojrzałych przyczynków i prac dokumentacyjnych, uwieńczonych syntezą A. Paczkowskiego *Prasa polska w latach 1918–1939* [154]. Z prac późniejszych duże znaczenie miały: A. Notkowskiego *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* [52], D. Nałęcz *Zawód dziennikarza w Polsce 1918–1939* [26], W. Władyki *Krew na pierwszej stronie* [27], A. Paczkowskiego *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918–1939* [31], W. Peplińskiego *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939* [41] oraz A. Notkowskiego *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce* [26]. Po 1989 badania znów uległy intensyfikacji; już od początku lat 90. wydawano rocznie po 40–60 prac, następnie 65–90 (od początku 2001) i 121 w szczytowym 2004. W artykule scharakteryzowano trendy, przeprowadzono analizę opracowań ogólnych i stan bibliografii czasopism tego okresu oraz omówiono poszczególne pola badawcze, m.in. prasę polityczną, czasopisma dla dzieci i młodzieży, czasopisma literackie oraz społeczno-kulturalne, prasę katolicką, czasopiśmiennictwo naukowe i fachowe oraz kilka innych, węzłów grup typologicznych. Artykuł pomija analizę dorobku wg klucza geografii wydawniczej, prasę mniejszości narodowych oraz prasę polską za granicą — wskazane pola badawcze będą przedmiotem osobnego opracowania.

1. Wstęp

Badania nad dziejami prasy Drugiej Rzeczypospolitej mają w polskiej historiografii długą tradycję i legitymują się znaczącymi osiągnięciami. Jeśli tylko ograniczyć się do publikacji ściśle naukowych i dokumentacyjnych wydanych w latach 1945–2009, dorobek ten obejmuje 2195 pozycji (w tym 243 książki) napisanych przez 1210 uczonych, o łącznej objętości 102 944 stron tekstu. Rozmiar materiału oraz stopień jego złożoności zarówno w sensie merytorycznym, jak i uwarunkowań, w jakich powstawał, sprawił, że podjęte zadanie okazało się wyjątkowo trudne. Problemy sprawiał zarówno nikły stan badań cząstkowych i kontekstowych w tym zakresie, jak i względy metodologiczne (przy analizie kilku tysięcy tekstów tradycyjna heurystyka okazała się niewystarczająca). Analiza dokonań historiografii badanego okresu jest więc utrudniona przede wszystkim niezadawalającym stanem badań zarówno nad dziejami badań nad historią prasy II RP (istnieje jedynie dziś już przestarzały szkic Wiesława Władyki¹), jak i badań nad dziejami polskiej historiografii w latach PRL. Wprawdzie powstały z tego zakresu cenne opracowania syntetyczne: Rafała Stobieckiego, Andrzeja F. Grabskiego, Jerzego Maternickiego czy Tomasza P. Rutkowskiego² — lecz ich mankamentem jest ukierunkowanie na analizę zjawisk instytucjonalnych i politycznych, z całkowitym niemal pominięciem problematyki szczegółowej — czyli analizą dokonań na określonych polach badawczych. Nieliczne istniejące prace tego typu są albo przestarzałe (np. przegląd Tadeusza Jędruszcza³), albo obejmują wąskie wycinki historii szczegółowej⁴. W tym kontekście próba zarysowania dokonań na polu badań nad dziejami prasy II RP okazała się trudna do wykonania.

¹ W. Władyka, *Rozwój badań nad czasopiśmiennictwem Drugiej Rzeczypospolitej w ostatnim dwudziestoleciu*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” [dalej KHPP] 1981, nr 4, s. 35–41.

² Por. A. F. Grabski, *Zarys historiografii polskiej*, Poznań 2006, s. 198–230; R. Stobiecki, *Między kontynuacją a dyskontynuacją*, [w:] *Humanistyka polska w latach 1945–1990*, Warszawa 2000, s. 127–155; J. Maternicki, *Dziesięć wieków historiografii polskiej*, cz. 2: *Ostatnie 60 lat*, „Wiomości Historyczne” 2002, nr 2, s. 85–98; R. Stobiecki, *Historiografia PRL*, Warszawa 2007, passim; T. P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970*, Warszawa 2007, passim.

³ T. Jędruszcza, *Historiografia polska dziejów II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historyczny” 1987, nr 1, s. 195–224.

⁴ Np. A. Wójcik, *Stan badań nad polską myślą polityczną II Rzeczypospolitej*, [w:] *Więcej niż niepodległość*, Lublin 2005, s. 15–28.

Wyjścia z sytuacji szukano w doborze odpowiedniej metodologii, która abstrahując od subiektywnej z natury heurystyki dostarczy odpowiednich danych źródłowych i pozwoli wyróżnić najdynamiczniej rozwijające się pola badawcze, wskazać najcenniejsze prace, głównych uczonych i podejmowane tematy. Do osiągnięcia tego celu zastosowano metody bibliometryczne, wśród których główną rolę odegrała analiza cytowań. Metoda ta (podobna w swej istocie do permanentnych badań ankietowych) dostarczyła danych, które odwołując się do świadomości zbiorowej badaczy pozwoliły zrekonstruować zobiektywizowane wskaźniki wartości poszczególnych dzieł i pól badawczych. Ostatecznie więc studium niniejsze wpisuje się do tradycji prac uznających konsensualną teorię wartości. Zabieg ten był także konieczny z innego względu stosunkowo dużej rozbieżności stanowisk uczonych w merytorycznej ocenie prac powstałych w latach PRL. Historycy — zauważa Stobiecki — reprezentują wobec tradycji historiografii okresu PRL różne stanowiska

[...] w opinii większości współczesnych badaczy dominują sądy powierzchowne, nad wyraz ogólnikowe. Zwracają oni uwagę na szereg niedobrych praktyk i niedostatków, które charakteryzowały rozwój nauki historycznej w minionej epoce. Podkreślają w związku z tym zwykle nadmierną ideologizację i polityzację dyskursu historycznego, szczególnie w odniesieniu do historii najnowszej, negatywną rolę cenzury urzędowej i autocenzury w badaniach historycznych, akcentują obecność wielu „białych plam” w tworzonym wówczas obrazie dziejów Polski [...] Jednocześnie większość historyków, szczególnie starszej generacji, stara się podkreślić osiągnięcia powojennej historiografii, szczególnie po roku 1956 [...] ⁵.

Wskazana polaryzacja stanowisk pozbawiona jest rzetelnych argumentów, a jednocześnie przepełniona zbiorem ogólników, nieudokumentowanych intuicji i emocjonalnych nastawień. Z tych też powodów jest — jak się wydaje — nierozwiązywalna na gruncie humanistycznej spekulacji.

2. Tendencje rozwojowe po 1945 roku i ich statystyka

Badania nad historią prasy po 1945 roku rozwijały się podobnie jak cała polska historiografia. W sensie porządkującym można w jej rozwoju wydzielić cztery okresy (1945–1949, 1949–1956, 1956–1989, po 1989), w czasie których panowały zgoła odmienne warunki uprawiania badań i istniał inny zakres swobody. Elementem dodatkowym związanym wyłącznie z historią prasy, jako rodzącą się dopiero

⁵ R. Stobiecki, *Historiografia PRL...*, s. 14–15.

dyscypliną, była jej instytucjonalizacja. Początkowo więc uprawiano ją na obrzeżach innych nauk (historia, socjologia, literaturoznawstwo) oraz jako specjalizacja w kilku ośrodkach prasoznawczych (Zakład Badań Prasoznawczych, Ośrodek Badań Prasoznawczych) i jednostkach kształcenia dziennikarzy (głównie Uniwersytet Warszawski); od roku 1958 badania skoncentrowały się w obrębie specjalistycznej jednostki — Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku (dalej PHCP) działającej w strukturach PAN, kierowanej przez prof. J. Myślińskiego⁶. Zapewne nie bez wpływu na dalsze jej losy pozostawał fakt, że organizatorem i pierwszym kierownikiem PHCP, a później protektorem był ówczesny sekretarz PAN prof. Henryk Jabłoński — prominentny polityk, piastujący od 1945 do 1990 roku czołowe stanowiska rządowe i partyjne. Rok 1958 stanowi zatem początek w pełni profesjonalnych i systematycznych badań nad historią prasy polskiej. Badania te — szczególnie od połowy lat 60. — prowadzono także w innych jednostkach (wyższe uczelnie, towarzystwa naukowe, inne jednostki PAN, Ośrodek Badań Prasoznawczych, muzea, biblioteki)⁷ — ale nie miały one tam charakteru planowego i odzwierciedlały jedynie preferencje indywidualnych badaczy.

W pierwszym okresie — trwającym od zakończenia wojny do przełomu 1948/1949 — panowała jeszcze względna swoboda badań, a środowisko koncentrowało się na odbudowie warsztatów ze zniszczeń wojennych. W dorobku prasoznawczym tego okresu jakkolwiek był on relatywnie duży (117 pozycji) problematyka II RP nie znalazła większego oddźwięku — ukazały się jedynie 4 drobne przyczynki. Charakterystycznym rysem uprawianej wówczas tematyki były prace poświęcone dokumentowaniu polskości Ziem Zachodnich i Północnych, czyli odpowiadających potrzebie uzasadnienia nowego kształtu terytorialnego państwa (warto zauważyć, że świadomie lub nie czerpały one z tradycji historiografii endeckiej); trend ten zaznaczył się także w przypadku historii prasy w publikacjach takich badaczy, jak: Władysław Floryan, Alodia Kawecka-Gryczowa, Wincenty Ogrodziński, Mieczysław Tobiasz czy Leon Sobociński. Dodać warto, że u schyłku tego okresu w 1947 udało się uruchomić pierwszą polską placówkę prasoznawczą: Polski Instytut Prasoznawczy [PIP] (przetrwał do 1949), który doraźnie podejmował także tematy historyczne — choć żadnych doniosłych dzieł nie zainspirował. W okresie tym wydano także istotną metodologicznie książkę — studium prasoznawczo-socjologiczne Henryka Jabłońskiego *Opinia, parlament, prasa* (Warszawa 1947, wyd. 2 1985) [razem 86 cytowań], które — jak zauważa Jerzy Myśliński — jakkolwiek obejmowało szerszą problematykę, urosło na wiele lat do rangi wskazówki metodologicznej dla badaczy prasy polskiej w epoce II Rzeczypospolitej⁸.

⁶ J. Myśliński, *Pracowania Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958–1993)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” [dalej RHPP] 2002, z. 1, s. 185–209.

⁷ S. Dziński, *Tendencje rozwojowe polskiego prasoznawstwa (1965–1981)*, „Zeszyty Prasoznawcze” [dalej ZP] 1984, nr 2, s. 21–36.

⁸ J. Myśliński, *Henryk Jabłoński (27 XII 1909 – 29 I 2003)*, RHPP 2003, z. 1, s. 269.

W drugim okresie przypadającym na apogeum stalinizmu (lata 1949–1956) władze podjęły ofensywę „na froncie naukowym” mającą na celu przebudowę historiografii na wzór radziecki. Zlikwidowano lub drastycznie ograniczono działalność wielu instytucji i organizacji (w tym PIP), utworzono struktury historiografii partyjnej, ograniczono autonomię uniwersytetów i odsunięto od warsztatów niewygodnych uczonych. Symptomatyczne dla tego okresu była próba narzucenia marksistowskiej metodologii, zredukowanej do mechanicznie pojmowanego materializmu historycznego oraz zawężenie badań w wielu obszarach (nowa periodyzacja zgodna z teorią formacji) i rozszerzenie ich w innych: nadreprezentacja tematów poświęconych tropieniu tradycji postępowych i badaniu historii ruchu robotniczego. W praktyce pisarskiej zaowocowało to zdominowaniem narracji historycznej przez problematykę gospodarczo-społeczno-ideologiczną, w której eksponowano czynnik walki klas. Spadła też wydatnie liczba publikacji. Wśród 388 publikacji prasoznawczych wydanych w tym okresie 26 dotyczy okresu 1918–1939, lecz trudno wśród nich wskazać choćby jedną znaczącą. Trwalszą wartość zachowały jedynie niektóre publikacje źródłowe (np. wydawane w Instytucie Badań Literackich [IBL] bibliografie zawartości i antologie z serii *Materiały do Dziejów Postępowej Publicystyki*, np. „Sygnałów”, „Poprostu” i „Karty”). Modelowym przykładem ówczesnego dyskursu historycznego jest jeden z artykułów Józefa Gójskiego, gdzie we wstępie czytamy:

W Polsce międzywojennej wielką rolę w walce z obozem wstecznictwa i reakcji, z ustrojem kapitalistyczno-obszarniczym odegrała postępową i rewolucyjną prasą. Przyczyniała się ona w różnych okresach do wzrostu sił rewolucyjnych i postępowych tak w mieście, jak i na wsi. Była ona jednocześnie organizatorem szerokich mas robotniczych i chłopskich oraz pozostałych warstw ludności pracującej do walki z rządami burżuazyjno-faszystowskimi⁹.

Warto zauważyć, że podobna retoryka i argumentacja (usytuowana na osi chronologii zgodnej z teorią walki klas i pełna przemilczeń) panowała z nielicznymi wyjątkami we wszystkich ówczesnych skryptach, w tym pierwszym powojennym podręczniku historii prasy *Zarys historii prasy polskiej* (cz. 1: 1956 — Zygmunt Młynarski; cz. 2: 1959 — Tadeusz Butkiewicz, Z. Młynarski, Bożena Krzywobłódzka, Andrzej Ślisz); z prac późniejszych typowym przykładem stalinowskiego dyskursu jest monografia Z. Młynarskiego *Szkice z dziejów rewolucyjnej prasy w Polsce 1866–1938* (Warszawa 1963).

Trzeci okres nastąpił na fali odnowy po wydarzeniach „października 1956”, nabierając tempa po obradującym w Krakowie w 1958 roku VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich. Daty te uznaje się za cezurę przezwyciężenia stalinowskiego schematyzmu i wejścia na drogę stopniowego wyzwalań się polskiej nauki historycznej spod presji politycznej i metodologicznej. Nie oznacza to bynaj-

⁹ J. Gójski, *Z dziejów rewolucyjnej prasy chłopskiej okresu międzywojennego*, „Biuletyn Naukowy Zakładu Badań Prasoznawczych” nr 11 (1956), s. 1–25.

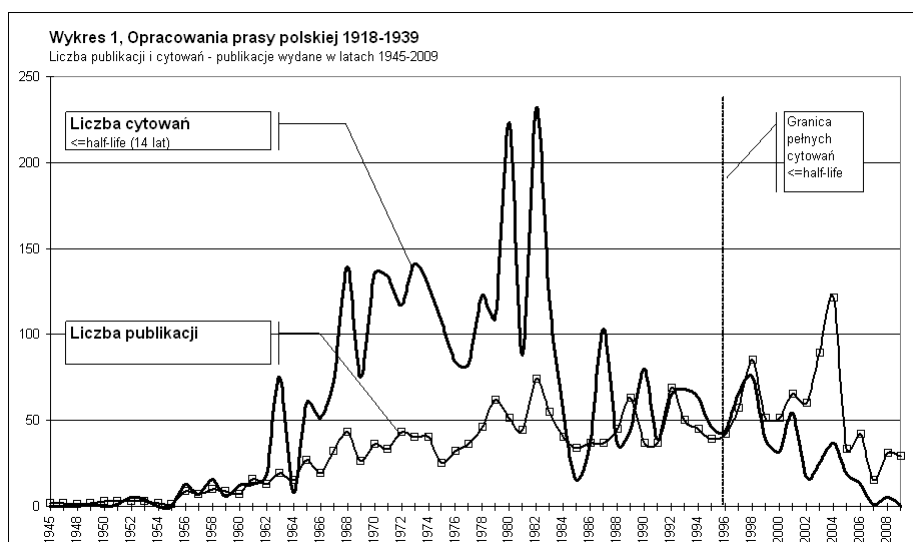
mniej, by nagle zaistniała swoboda badań (w szczególności w odniesieniu do historii najnowszej): władza zrezygnowała jedynie z prostego używania historii do legitymizacji panującego systemu, nie ustąpiła jednak z kontrolowania tematów godzących w pryncypia swoiście pojętej racji stanu i relacje z sojusznikami (w praktyce był to zakaz poruszania pewnych tematów, np. wojny polsko-bolszewickiej 1920). Proces przewyższania stalinowskich stereotypów historiograficznych trwał długo i odbywał się ewolucyjnie. W odniesieniu do historii Polski 1918–1939 było to stopniowe odkłamywanie „czarnej legendy II RP” zadekretowanej w radzieckich podręcznikach, objawiającej się m.in. w teorii zawinionego upadku (wrzesień 1939). Na fali trendu modernizacyjnego w polskiej historiografii już od początku lat 60. powstało szereg nowych, zobiektywizowanych prac, szczególnie autorstwa takich badaczy, jak: Tadeusz Jędruszcak, Henryk Zieliński, Antoni Czubiński, Andrzej Garlicki, Józef Buszko, Roman Wapiński, Jerzy Holzer, Andrzej Ajnenkiel, Marian M. Drozdowski¹⁰, które w istotnym stopniu zmieniły dyskurs. Jednak mimo stałego postępu na tym polu aż do końca PRL w oficjalnym obiegu wydawniczym utrzymały się w dziejach II RP obszary „białych plam”, niedomówień i tematów tabu. Były to wszelako obszary nierówne. Zakres kontroli cenzorskiej tworzył bowiem pewne kontinuum, które rozciągało się od skrupulatnej inspekcji wysokonakładowych dzieł syntetycznych (szczególnie podręczników) po bardziej pobłażliwe traktowanie niskonakładowych prac specjalistycznych i zupełnie niewielką kontrolę, gdy dzieła dotyczyły okresów odległych¹¹. Potwierdzeniem tej tezy może być *casus* dwu książek Andrzeja Paczkowskiego: nowatorskiej monografii *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918–1939*, która w 1970 roku ukazała się bez przeszkód, oraz podobnej warsztatowo syntezy *Prasa polska w latach 1918–1939*, która mimo iż w wersji makietowej powstała w 1971, czekała na druk aż do roku 1980. Bardziej złożona była ewolucja w sferze metodologicznej. Znamca problematyki Rafał Stobiecki zauważa, „że po 1956 marksizm jako postawa metodologiczna stał się co prawda postawą silnie popieraną przez władzę, ale” — podkreślił — „zaledwie jedną z kilku koncepcji teoretycznych”. Potwierdza to wnikliwa lektura prac metodologicznych. Wprawdzie powstałe wówczas prace — w szczególności Jerzego Topolskiego i Witolda Kuli — miały korzenie marksistowskie, ale w swej istocie bardziej były to dzieła strukturalistyczne niż marksistowskie. Widać to wyraźnie na przykładzie *Torii wiedzy historycznej* Topolskiego (Poznań 1983). Z drugiej strony — jak słusznie sądzi Stobiecki —

po 1956 roku recepcja marksizmu przez polskich historyków była wyjątkowo selektywna, mieszały się w niej ze sobą wątki teoretyczno-metodologiczne i ideologiczne, zdroworozsą-

¹⁰ A. F. Grabski, *Zarys historii historiografii...*, s. 227.

¹¹ Obrazowo ilustruje to A. F. Grabski: „do końca PRL panował specyficzny mechanizm nadzoru, polegający na tym, że im historyczne syntezy były ogólniejsze, tym mocniej zaciskał się wokół nich ideologiczno-polityczny gorset, które stopniowo się rozluźniał, im niższy był poziom ogólności”, tamże, s. 219.

kowe deklaracje i świadome wybory procedury badawczej [...] w praktyce obserwować można stopniowe wyczerpywanie się inspiracji marksistowskiej¹².

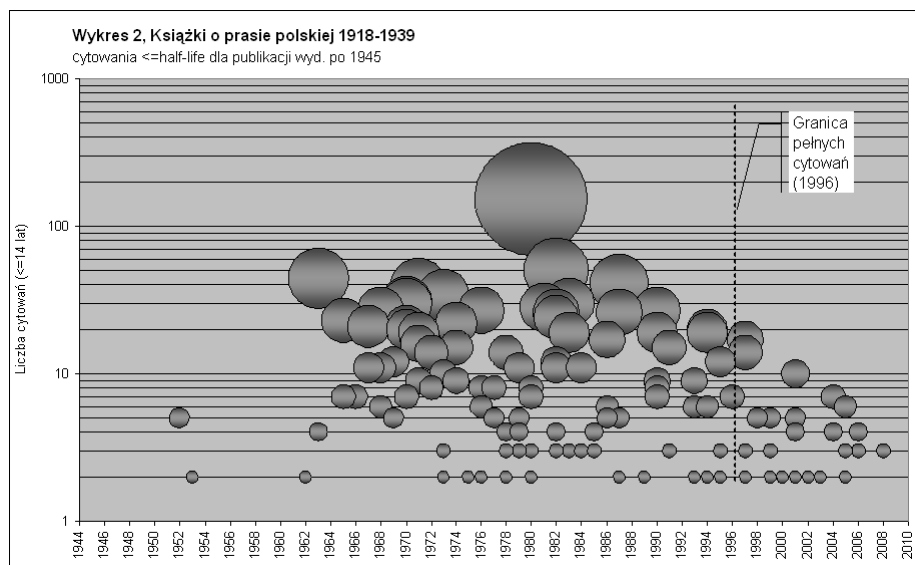
Na tym tle dorobek z zakresu historii prasy Polski Odrodzonej po 1956 r. kształtuje się zupełnie okazale. Jeśli tylko uwzględnimy publikacje ściśle naukowe lub dokumentacyjne, to wśród ponad 7100 publikacji prasoznawczych wydanych w latach 1956–1989 aż 1121 dotyczy historii okresu międzywojennego. W miarę rozwoju badań już od początku trzeciego okresu następował w tym zakresie stały wzrost (wykres 1): w latach 60. drukowano średnio po 20 pozycji rocznie, w latach 70. — 40, a w szczytowym 1982 — 74 pozycje. Potem tempo nieznacznie osłabło (do 40) i dopiero po 1989 zaczęło ponownie rosnąć (50–60 rocznie), osiągając 121 w roku 2004.

Tempo wzrostu publikacji, jakkolwiek świadczy o skali zainteresowania, nie przekłada się jednak wprost na ich wartość. Więcej miarodajnych informacji przynosi analiza cytowań (w niniejszej pracy ze względów metodologicznych analizowano tylko ich część, tj. tylko cytowania młodsze niż średni okres półtrwania [*half-life*] — który dla historii prasy wynosi 14 lat)¹³. Porównania krzywej liczby publikacji z krzywą cytowań prowadzi do kilku wniosków: po pierwsze — liczba cytowań nie jest skorelowana z liczbą publikacji, co świadczy, że rozwój dyscypliny nie odbywa się liniowo, lecz jest skutkiem okresowego pojawiania się prac wybitnych

¹² R. Stobiecki, *Między kontynuacją...*, s. 146.

¹³ Uwzględnienie pełnej liczby cytowań powoduje, że faworyzowane są publikacje starsze. Aby zminimalizować ten efekt, zastosowano wspomnianą w tekście modyfikację. Wprowadzenie jej sprawia, że prace wydane w różnych okresach mogą być porównywalne. Informację o cytowaniach czerpano z samodzielnie wykonanej bazy danych *Indeksu Cytowań Historiografii Mediów Polskich*; w oparciu o tę bazę obliczono wszystkie wskaźniki, w tym wskaźniki: *half-life*, *citation impact* i inne.

albo dużej grupy prac lepszych niż przeciętne; po wtóre — w dłuższej perspektywie cytowalność też jest zmienna, gdy trend jest rosnący, można mówić o tzw. froncie badań, gdy utrzymuje się na wysokim poziomie, mamy do czynienia ze stanem nasycenia, z kolei spadek oznacza przejściowy lub trwały regres. Czytelną ilustracją pierwszej tezy jest wykres 2, na którym zestawiono tylko cytowane dzieła zwarte.

W tak określonej perspektywie teoretycznej analiza dorobku historycznoprasowego badanego okresu nie jest zbyt skomplikowana (wykres 1 i 2 i tab. 1). Pierwszy silniejszy impuls powstał w 1963 — co dokładnie odpowiada dacie ukazania się cennej monografii M. Pietrzaka *Reglamentacja wolności prasy w Polsce 1918–1939* [193, 44]¹⁴; w latach 1965–1969 następuje wyraźna intensyfikacja badań i corocznie powstaje po kilka, kilkanaście publikacji wywołujących szerszy rezonans; rok 1970 przynosi dwie ważne monografie: A. Paczkowskiego *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918–1939* [90, 30] i E. Rudzińskiego *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926–1939* [67, 31]; w 1971 powstają kolejne istotne dzieła: makietę syntezy A. Paczkowskiego *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* [70, 39] i monografia T. Kowalaka *Prasa niemiecka w Polsce 1918–1939* [67, 19]; w 1973 — cenione także przez prasoznawców dzieło S. Żółkiewskiego *Kultura literacka 1918–1932* [76, 34]; następnie nadszedł przejściowy okresie nasycenia, w czasie którego opublikowano wiele dojrzałych przyczynków i prac dokumentacyjnych;

¹⁴ Dla lepszego uchwycenia rangi poszczególnych prac podano w nawiasach łączną liczbę cytowań i cytowania poniżej granicy *half-life* — zatem [193, 44] oznacza [193 cytowania, w tym 44 poniżej *half-life*].

w roku 1980 zapanowały warunki do ukazania się przetrzymywanej od 9 lat syntezy A. Paczkowskiego *Prasa polska w latach 1918-1939*, która niebawem zanotowała rekordową liczbę cytowań [415; 154]; rok 1982 to czas druku trzech ważnych prac, w tym dwu rozpraw doktorskich: A. Notkowskiego *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939* [163; 52] i D. Nałęcz *Zawód dziennikarza w Polsce 1918-1939* [64, 26] oraz monografii W. Władyki *Krew na pierwszej stronie* [75, 27]; w 1983 pojawia się kolejna książka A. Paczkowskiego *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918-1939* [77; 31]. Następnie nastął wyraźny regres spowodowany sytuacją po ogłoszeniu stanu wojennego z minimum przypadającym na rok 1984 [16]; ostatnia faza wzrostu w czasach PRL nastąpiła w roku 1987 — gdy ukazały się dwie rozprawy habilitacyjne: W. Peplińskiego *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939* [64, 41] oraz A. Notkowskiego *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce* [53, 26].

Tab. 1. Główne syntezy książkowe na temat prasy polskiej 1918-1939

<i>Autor</i>	<i>Tytuł</i>	<i>Rok wyd.</i>	<i>Cyt. HL</i>	<i>Rec.</i>	<i>Obj. [s.]</i>
Paczkowski, Andrzej	Prasa polska w latach 1918-1939	1980	154	28	534
Notkowski, Andrzej	Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej	1982	52	5	638
Pietrzak, Michał	Reglamentacja wolności prasy w Polsce 1918-1939	1963	44	7	589
Pepliński, Wiktor	Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939	1987	41	6	466
Paczkowski, Andrzej	Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939	1971	39	4	488
Żółkiewski, Stefan	Kultura literacka 1918-1932	1973	34	2	483
Rudziński, Eugeniusz	Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926-1939	1970	31	3	355
Paczkowski, Andrzej	Prasa codzienna Warszawy w latach 1918-1939	1983	31	7	342
Paczkowski, Andrzej	Prasa polityczna ruchu ludowego 1918-1939	1970	30	7	427
Władyka, Wiesław	Krew na pierwszej stronie	1982	27	12	294
Meglicka, Maria	Prasa Komunistycznej Partii Robotniczej Polski 1918-1923	1968	27	6	354
Koźniewski, Kazimierz	Historia co tydzień	1976	27	25	457
Brzoza, Czesław	Polityczna prasa krakowska 1918-1939	1990	27	0	199
Nałęcz, Daria	Zawód dziennikarza w Polsce 1918-1939	1982	26	6	351
Notkowski, Andrzej	Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926-1939	1987	26	2	489
Kamińska-Szmaj, Irena	Judzi, zohydza, ze czci odziera	1994	20	3	231
Szymański, Wiesław P.	Z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu...	1970	20	1	386
Kowalak, Tadeusz	Prasa niemiecka w Polsce 1918-1939	1971	19	18	416

Smołka, Leonard	Prasa polska na Śląsku Opolskim 1922–1939	1976	19	9	197
Długajczyk, Edward	Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w woj. śląskim	1990	19	2	266
Socha, Irena	Czasopisma młodzieży szkolnej w Polsce 1918–1930	1986	17	4	196
Notkowski, Andrzej	Pod znakiem trzech strzał	1997	17*	4	361
Romanow, Andrzej	Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku	1979	17	9	244
Zieliński, Władysław	Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Górnym Śląsku	1972	14	0	255
Dzieniakowska, Jolanta	Prasa radomska w dwudziestoleciu międzywojennym	1995	13	1	189
Paczkowski, Andrzej	Prasa i społeczność polska we Francji 1920–1940	1979	13	10	243
Czarnik, Oskar Stanisław	Proza artystyczna a prasa codzienna 1918–1926	1982	12	5	305
Machaliński, Zbigniew	Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej	1969	12	8	271
Plis, Jerzy	Kościół katolicki w Polsce a prasa, radio i film 1918–1939	2001	10*	3	325
Jarowiecki, Jerzy	Czasopisma dla dzieci i młodzieży, cz. 1, 1918–1945	1990	9	2	203
Pilch, Andrzej	Prasa studencka w Polsce 1918–1939	1990	8	2	187
Socha, Irena	Czasopisma dla młodzieży, literatura...	1990	7	4	171
Magowska, Anita	Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej	1994	6	0	238
Wrona, Grażyna	Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939	2005	6*	6	407
Wiszka, Emilian	Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939	2001	5*	3	324
Kaleta, Andrzej	Polskie katolickie czasopiśmiennictwo misyjne w II RP	2001	4*	2	310
Kaszuba, Elżbieta	System propagandy państwowej obozu rządzącego...	2004	4*	0	411
Gierszewska, Barbara	Czasopiśmiennictwo filmowe w Polsce do 1939 roku	1995	3	1	321
Grabowski, Waldemar	Polska Agencja Telegraficzna 1918–1991	2005	2*	1	400
Michalska, Iwonna	Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci ...	1994	2	4	193
Wójcik, Ewa	Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego	2000	2*	2	301
Kłaczek, Jarosław	Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918–1939	2003	2*	3	464
Jałmużna, Tadeusz	Łódzkie czasopisma szkolne w latach międzywojennych	1998	1*	2	125
Mielczarek, Tomasz	Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej	2009	0*	0	137
Lachendro, Jacek	Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939	2006	0*	4	512
* Niepełne cytowania <=half-life					

Nowy okres w dziejach polskiej historiografii nastąpił już po przemianach ustrojowych w 1989 roku. W III RP szybko znikły wszelkie ograniczenia natury politycznej i otwarto dostęp do wielu archiwów, co dość szybko zaowocowało kilkoma równoległymi procesami. Najintensywniej eksploatowano obszary „białych plam”, które zogniskowały się wokół historii po 1939 roku (sprawa Katynia, stosunki polsko-radzieckie 1939–1944, deportacje, problemy obecności Polaków na kresach RP); w nieco mniejszym rewizje dotyczyły okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Warto zauważyć, że ich lista była w dużej mierze zgodna z tematyką preferowaną przez wcześniejsze historiografie alternatywne, a więc emigracyjną (Marian Kukiel, Władysław Pobóg-Malinowski) oraz drugoobiegową (Krystyna Kersten, Wojciech Roszkowski, Jerzy Łojek i in.). Poczynione uzupełnienia stawały się automatycznie materiałem do reinterpretacji i korektur w syntezach. Znamionną cechą historiografii współczesnej stał się jej silny wzrost ilościowy mierzony liczbą ośrodków, uczonych, publikacji i tytułów czasopism historycznych. Zjawisko to jest pochodną kilku czynników, spośród których najważniejszy wydaje się wzrost liczby szkół wyższych i lokalnych towarzystw naukowych. Wprawdzie w pierwszych latach transformacji infrastruktura nauki została istotnie ograniczona (redukcje etatów naukowych, likwidacja wielu placówek i czasopism), lecz po 1995 stan zaczął się poprawiać, a od 2001 zaczął wykazywać silne tendencje wzrostowe. Proces ten czytelnie ilustrują m.in. zmiany na rynku książki historycznej: o ile u schyłku PRL wydawano rocznie ok. 715 książek historycznych rocznie, to w pierwszej pięciolatce III RP (1990–1995) ich liczba wzrosła do 850, a w kolejnej (1996–2000) osiągnęła — 1348; rosnąc dalej do 1564 w 2004 roku¹⁵.

Rozwój badań nad dziejami prasy po 1989 roku szybko wrócił do poziomu sprzed stagnacji. Już od początku lat 90. wydawano rocznie po 40–60 prac., następnie 65–90 (od początku 2001) i 121 w szczytowym 2004. Prawdopodobnie po tym okresie podobny trend wzrostowy został utrzymany, lecz ze względów technicznych nie został w niniejszym studium w pełni uwzględniony. W omawianym okresie znacząco wzrosła liczba autorskich monografii książkowych dotyczących prasy 1918–1939 — ukazało się ich łącznie 80 (w zasadzie co roku wydawano po kilka ważnych pozycji). Jeśli ograniczyć się tylko do najważniejszych, było ich co najmniej kilkanaście: w 1990 roku znaczny rezonans wzbudziły dwie syntezy: habilitacja Cz. Brzozy *Polityczna prasa krakowska 1918–1939* [44, 27] i synteza E. Długajczyka *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922–1939* [27, 19]; w 1994 — bibliografia J. Jarowieckiego i B. Góry *Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym* [23, 20] i studium historyczno-lingwistyczne I. Kamińskiej-Szmaj *Ju-dzi, zohydz, ze czci odziera* [20, 20]; w 1995 — J. Dzieniakowskiej *Prasa radomska w dwudziestoleciu międzywojennym* [13, 13]. Dane dla pozycji wydanych po 1995 są niepełne, gdyż nie upłynął jeszcze odpowiedni czas od ich powstania, więc ar-

¹⁵ „Ruch Wydawniczy w Liczbach 2004”, s. 91.

gumentacja została uzupełniona heurystycznie. Spośród książek wydanych w 1996 największym osiągnięciem była monografia O. S. Czarnika *Ideowe i literackie wybory „Robotnika” w latach 1918–1939* [7]; w 1997 dwie pozycje poświęcone prasie socjalistycznej: synteza A. Notkowskiego *Pod znakiem trzech strzał* [17] i monografia A. Toczka *Krakowski „Naprzód” i jego polityczne oblicze 1919–1934* [14]; w 1998 — monografia sanacyjnej „Gazety Polskiej” J. Seniowa *W kręgu pilsudczyków* [5]; w 2001 — m.in. synteza J. Plisa *Kościół katolicki w Polsce a prasa, radio i film 1918–1939* [10]; z lat późniejszych, m.in.: 2003 — J. Kłaczkowa *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918–1939* [2]; 2004 — E. Kaszuby *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939* [4]; 2005 — G. Wrony *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939* [6], 2006 — J. Lachendro *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*. Listę zamykają dwie pozycje wydane w 2009: syntetyczne rozważania T. Mielczarka *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)* i monografia wileńskiego „Słowa” — E. Wojtackiego „Słowo” Stanisława Cata-Mackiewicza.

Zaprezentowane wyżej dane dotyczą tylko najważniejszych zjawisk, tytułów, autorów i pól badawczych. Pełna statystyka badań dla okresu 1945–2009 obejmuje: 2195 pozycji¹⁶, w tym 243 książki, 1375 artykułów z czasopism, 411 rozpraw z książek; 141 fragmentów monografii i 24 broszury. Pozycje te łącznie zajmują 102 944 strony tekstu, były cytowane 7338 razy (3479 — jeśli uwzględnić okres poniżej *half-life*) i recenzowane 473 razy (książki). Pod względem typu dominują klasyczne opracowania — 1913 pozycje (rzadziej drukowano inne formy: bibliografie tytułów — 47; bibliografie zawartości — 78; wspomnienia — 113; antologie — 26; publikowane dokumenty archiwalne — 18). Dominuje język polski — 2160 pozycji (98,4%), pozostałe 35 pozycji (1,6%) ukazało się w innych językach (11 — w języku angielskim, 7 — niemieckim, 11 — ukraińskim, 7 — innych). W układzie geograficznym silnie dominują wydawnictwa krajowe: 2164 (98,5%) — wydano w Polsce, a tylko 31 to polonica — z czego zdecydowana większość to efekty współpracy międzynarodowej lub druki badaczy polonijnych i emigracyjnych. Przypadki badania polskiej prasy przez uczonych zagranicznych są bardzo rzadkie i najczęściej dotyczą analizy treści lub komparatystyki, np. U. Caumanns *Die polnischen Jesuiten, der „Przegląd Powszechny” und der politische Katholizismus in der Zweiten Republik* (Dortmund 1996); sporadycznie dotyczą prasy mniejszościowej, np. B. Gröschel *Themen und Tendenzen in Schlagzeilen der Kattowitzer Zeitung und Oberschlesischen Kuriers 1925–1939* (Berlin 1993) czy P. Nordblom *Für Glaube und Volkstum : die katholische Wochenzeitung „Der Deutsche in Polen” (1934–1939)...* (Paderborn 2000), lub dotyczą obszarów II RP znajdujących się obecnie poza granicami Polski, podejmowanych przez tamtejsze ośrodki (np. Lwów, Stanisławów, Kołomyja).

¹⁶ Bez prasy polskiej za granicą w tym okresie; na ten temat powstały kolejne 204 pozycje.

Zbiorowość uczonych zajmujących się prasą II RP jest stosunkowo liczna — razem 1210 autorów, lecz jedynie 67 z nich można uznać za grupę podstawową (opublikowali co najmniej po 5 pozycji), a jedynie 19 uczonych zaliczyć do rdzenia dyscypliny (co najmniej po 10 pozycji) lub 17, jeśli wziąć pod uwagę tylko tych, którzy zgromadzili co najmniej 30 cytowań poniżej *half-life*. Z drugiej strony aż 858 autorów opublikowało tylko po jednym tekście, a 190 po dwa teksty. Dane potwierdzają zatem w pewnym przybliżeniu złagodzoną formę zasady V. Pareto¹⁷ [61::29]: w naszym przypadku 352 najpłodniejszych autorów (czyli 29%) opublikowało 1337 tekstów (tj. 61% całości); w czym 40 (3,3%) najaktywniejszych aż 424 (20%) wszystkich tekstów. Z drugiej strony 858 najmniej płodnych autorów (70,9%) opublikowało jedynie 858 tekstów (czyli 39%). Zasada Pareto jeszcze ostrzej sprawdza się w analizie cytowań [80::11]: w badanej zbiorowości 138 najczęściej cytowanych autorów (11,4% populacji) otrzymało 5606 cytowań (80% wszystkich); na przeciwnym krańcu zostało 88,6% autorów, na których przypadło tylko 20% ogółu cytowań (a 586 autorów, czyli 48% nigdy nie było zacytowanych). Przytoczone dane świadczą o krystalizacji badanego obszaru; przemawia za tym zarówno stabilne grono autorów z grupy podstawowej, stała dynamika prac (szczególnie monografii książkowych), a nade wszystko liczne dysertacje doktorskie (92, w tym 57 publikowanych) i rozprawy habilitacyjne (19)¹⁸.

3. Opracowania ogólne

W naukach humanistycznych, a w historycznych w szczególności miarą zaawansowania badań jest liczba i jakość pozycji syntetycznych. W ujęciu idealnym synteza jest ukoronowaniem dłuższego procesu, na który w pierwszym okresie składają się prace dokumentacyjne i źródłowe, potem pojawiają się przyczynki i wreszcie monografie. Model ten nie sprawdza się jednak w nowych obszarach badawczych; tu zwykle kolejność jest odwrotna, zaś pierwsze prace syntetyczne pełnią rolę inspirującą. Ten model wystąpił w rozwoju badań nad historią prasy 1918–1938. Powodów było wiele. Złożył się na to po pierwsze — nikły stan wiedzy o historii II RP, której obraz aż do początku lat 60. jawił się jako *terra incognita*, po wtóre — wyraźna niechęć władz wobec kontynuatorów historiografii przedwojennej. Stan ten po 1956 zaczął

¹⁷ Zgodnie z zasadą Victorio Pareto (w potocznym znaczeniu) — 80% skutków zależy od 20% najsilniejszych bodźców. Np. w 1897 r. Pareto obliczył, że 20% mieszkańców Włoch jest w posiadaniu 80% majątku w kraju.

¹⁸ M.in. A. Paczkowski, W. Pepliński, A. Notkowski, W. Władyka, T. Kowalak, Cz. Brzoza, E. Rudziński, I. Kamińska-Szmaj, E. Kaszuba, I. Socha, M. Żmichrowska, J. Plis, G. Wrona, T. Kłak, J.M. Kwiatkowski, T. Mielczarek, E. Pleszkun-Olejniczakowa, S. Sztobryn, R. Michalski.

się jednak stopniowo zmieniać i na przestrzeni kilkunastu lat powstały cenne prace przekrojowe dotyczące życia politycznego i społecznego (np. A. Ajnenkiela, H. Zielińskiego czy J. Holzera). Z wolna też pojawiały się prace ściśle historycznoprasowe.

Krokiem milowym dla późniejszych badań prasy II RP była publikacja roku rozprawy doktorskiej M. Pietrzaka *Reglamentacja wolności prasy w Polsce* (Warszawa 1963) [44]¹⁹. Dzieło to, należące w istocie do dyskursu prawniczego, zawiera analizę ustawodawstwa prasowego w Polsce międzywojennej oraz wyczerpujące opisy jego stosowania. Rzetelność analiz i bogaty materiał faktograficzny (uwzględniono archiwalia sejmu, senatu, Rady Ministrów, MSW, MSZ, władz wojewódzkich) sprawiły, że mimo upływu czasu okazało się zdumiewająco trwałe. Dzieło późniejszego autora *Rządów parlamentarnych w Polsce w latach 1918–1926* (Warszawa 1969) okazało się też fundamentem, na którym budowano kolejne książki (por. wykres 3).

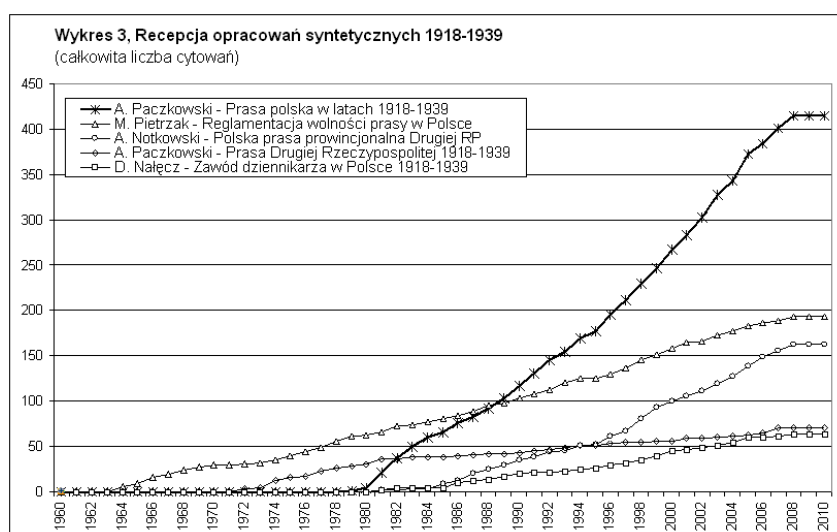
Właściwa synteza, a raczej zarys, powstała dość wcześnie — już na początku lat 70. Inicjatywa była częścią szerszego projektu realizowanego przez PHCP. Prace nabrały tempa w drugiej połowie lat 60., szczególnie po Sympozjum Historyków Prasy (Warszawa–Kraków, 6–9 XII 1967) i zostały skonkretyzowane na specjalnej konferencji PHCP (2–4 XII 1970). Już w latach 1971–1972 wydano 4 z 12 planowanych części zarysu w formie makiety, która stała się przedmiotem debaty w różnych gremiach²⁰. Część dotycząca II RP pt. *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej* [18] napisana przez A. Paczkowskiego wyróżniała się na ich tle zarówno rozmiarami (488 s.), jak i nowatorskim ujęciem. Autor skarżył się we wstępie na brak opracowań, ubogą i rozproszoną bazę źródłową oraz niedostatki danych statystycznych i bibliograficznych. W istocie spuścizna przedwojenna była skromna: poza kilkunastoma tomami katalogów niewiele przedwojennych publikacji zachowało trwałą wartość: najwartościowsze z nich to artykuł Piotra Grzegorzcyka *Prasa* opublikowany w monumentalnej księdze *Dwudziestolecie Polski Odrodzonej* (Kraków 1928) [30 cytowań], monografia Romana Starzyńskiego *Agencje informacyjne* (Warszawa 1935) [16] oraz przeglądy statystyczne (Jadwigi Bornsteinowej, Wacława Ciechowskiego, Stanisława Jarkowskiego i Kazimierza Smogorzewskiego). W efekcie książka Paczkowskiego bazowała głównie na własnych badaniach autora. Miała też kilka cech szczególnych: wyraźny akcent na polityczne oblicze prasy (z marginalną rolą KPP), własna chronologia — gdzie dyskusyjny był rok 1930 oraz zbyt skromnie rozwinięte rozdziały o niektóre grupach pism (np. literackie, dziecięce, katolickie, prowincjonalne). Pracę można było zaliczyć do udanych, lecz krytyka recenzentów „politycznych” — jak pisze J. Myśliński²¹ — sprawiła, że tom finalny (z niewieloma zmianami) ukazał się dopiero w na fali odwilży w 1980. Nie bez wpływu na los pracy były represje, jakie niebawem dotknęły autora (zablokowanie awansu, karne przeniesienie do Biblioteki

¹⁹ W. Sudnik, *Instytut Historii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego — jego profesorowie i uczniowie (1950/1951–2005)*, „Nauka Polska”, t. 14 (2005), s. 151–152.

²⁰ M. Tyrowicz, *W sprawie podręcznika historii prasy polskiej*, ZP 1971, nr 2, s. 140–141.

²¹ J. Myśliński, *Pracowania Historii Czasopiśmiennictwa...*, s. 18.

Narodowej) za krytyczną recenzję książki o Gomułce²². Mimo nie najlepszej passy dzieło, chociaż ukazało się na powielaczu w niskim nakładzie, przez wiele lat funkcjonowało w obiegu — często powoływał się nań m.in. S. Żółkiewski w swym głównym dziele *Kultura literacka 1918–1932* (Wrocław 1973) [34]; szerszej grupie czytelników mógł być znany tylko jej obszerny (trzyarkuszowy) fragment obejmujący analizę statystyczną prasy tego okresu (późniejszy ostatni rozdział)²³.

Mimo że na przestrzeni lat 1971–1980 ukazało się wiele ważnych monografii i prac dokumentacyjnych pełne wydanie syntezy z 1980 r. pt. *Prasa polska w latach 1918–1939* (Warszawa 1980) [415, 154] nie różniło się w istotny sposób od makiety; autor wprowadził jedynie drobne korekty i uzupełnienia. Praca wzbudziła znaczny rezonans — ukazało się aż 28 recenzji w pismach naukowych i liczne głosy w prasie codziennej i tygodniowej. Recenzenci niemal zgodnie podkreślali wysokie walory opracowania i jego wartość dokumentacyjną. Wytknięto jednak kilka obszarów zaniedbanych, m.in.: czasopisma naukowe, dziecięce i młodzieżowe, wśród tytułów mniejszościowych (prasa żydowska, ukraińska i białoruska), wśród obszarów (tereny byłych Prus Wschodnich, Wolne Miasto Gdańsk i in.). Interesująca była konstrukcja pracy, w której Paczkowski zastosował nowatorski sposób jej badania i opisu (wielokrotnie potem naśladowany). Prasa w tym ujęciu jest rozpatrywana w trzech płaszczyznach wytyczonych przez: 1) czynniki i warunki stanowiące o powstaniu wytworu prasowego (oraz przebieg jego powstania); 2) wypowiedzi

²² Tamże.

²³ A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939): ogólna charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” [dalej RHCzP], 1972, z. 1, s. 49–88.

w nim zawarte (oraz ich konteksty); 3) obieg społeczny (i funkcja) tych wypowiedzi (wraz z kontekstami). Zagadnienia metodologiczne wyłożył autor na konferencji w 1977 w Oleśnicy²⁴. W syntezie *Prasa polska w latach 1918–1939* wyeksponowane są obszary pierwszy i trzeci, zaś drugi zredukowany do minimum. Z perspektywy czasu książka okazała się fenomenem pod względem cytowań [415, 154]; średnio po 10–15 cytowań rocznie z niesłabnącą popularnością utrzymaną nawet 30 lat od daty wydania (wykres 3). Tuż przed wydrukowaniem syntezy opublikował Paczkowski jeszcze dwa ważne artykuły — szczególnie istotne było studium *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej* [15]²⁵ rozważający rolę prasy politycznej na mapie politycznej (rozwinął tu kwestie zależności między prasą a głównymi czynnikami życia politycznego, w szczególności stosunku prasy do grup interesu); drugim — obszerna analiza form propagandy *Prasa a kultura polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej* [8]²⁶.

Moment ukazania się *Prasy polskiej w latach 1918–1939* — zauważa W. Władyka —

stanowi pewną cezurę w historiografii czasopiśmiennictwa tego okresu, zamykając etap wstępny, dający zasadniczy zarys problematyki, porządkujący fakty oraz określający podstawowe związki między nimi, a jednocześnie otwierający etap pogłębionej refleksji nad treścią, wartościami i ideami, które wyrażała ówczesna prasa²⁷.

Niemal wszystkie późniejsze prace były albo konkretyzacją obszarów zasygnalizowanych przez Paczkowskiego, albo rozwijały obszary słabo reprezentowane lub pominięte. Najważniejszą z nich jest rozprawa doktorska Andrzeja Notkowskiego *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa 1982) [163, 52]. Książka jest niemal naturalnym uzupełnieniem omawianej syntezy, gdyż rozwija obszary wcześniej pominięte lub opisane marginalnie, czyli prasę wydawaną poza ośrodkami wielkomiastowymi (w II RP były to: Warszawa, Łódź, Wilno, Poznań, Katowice, Kraków, Lwów). Notkowski w swoim obszernym studium skupił się na analizie rozwoju ilościowego (ten aspekt dominuje), geografii wydawniczej i percepcji oraz oddziaływaniu społecznym prasy prowincjonalnej. Dokonał tego wykorzystując szeroką bazę materiałową, opartą na różnorodnych źródłach (często niekompletnych lub wzajemnie sprzecznych), na których wykonał benedyktyńskie obliczenia ilustrujące zmiany i trendy. Mankamentem pracy jest fragmentami nużąca dokładność i przeładunek faktografią, co wynika z aspiracji odnotowania kom-

²⁴ A. Paczkowski, *Badania historycznoprasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej*, [w:] *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, Wrocław 1980, s. 9–21.

²⁵ A. Paczkowski, *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, s. 29–55.

²⁶ A. Paczkowski, *Prasa a kultura polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP 1978, nr 4, s. 101–114.

²⁷ Por. W. Władyka, *Rozwój badań nad czasopiśmiennictwem...*, s. 36.

pletu tytułów; z drugiej strony dokładność okazała się zaletą i książka działała silnie stymulująco na późniejsze badania nad prasą mniejszych ośrodków, ciesząc się niesłabnącą popularnością (wykres 3). Nieco inny charakter ma rozprawa doktorska Darii Nałęcz *Zawód dziennikarza w Polsce 1918–1939* (Warszawa 1982) [64, 26]; autorka nawiązała tematycznie do kwestii **zapoczątkowanych w doktoracie** Mieczysława Kafla *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce* (Kraków 1945) [44] i rozwiniętych w syntezie Paczkowskiego (obszerny rozdział „Dziennikarze”). Rozprawa opiera się jednak na innej podstawie metodologicznej. Wobec zniszczenia podstawowych archiwaliów w czasie wojny jako podstawowe źródło wnioskowania zastosowała analizę biografii (741 osób). Problemy podjęte przez D. Nałęcz nie znalazły w późniejszym okresie wielu naśladowców, godnym uwagi był tylko artykuł Wiesława Magiera²⁸ i kilka tekstów Agnieszki Dmowskiej. Po 1982 powstało wiele prac dotyczących badanego okresu, lecz skupiały się one na eksploracji problemów szczegółowych. Jedynym wyjątkiem była wydana pod koniec badanego okresu monografia Tomasza Mielczarka *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej* (Sosnowiec 2009), w której autor podjął na nowo pewne kwestie rozpoczęte przez Paczkowskiego i podsumował istniejący stan wiedzy, ujmując go w ramy modelu komunikacyjnego. Synteza zawiera zwięzły zarys systemu politycznego II RP, rekonstrukcję myśli programowej najważniejszych partii politycznych w odniesieniu do prasy oraz przegląd charakterystycznych organów w podziale na trzy poziomy komunikacyjne (elitarny, oficjalny, potoczny). W pierwszym znalazły się: komunistyczny „Nowy Przegląd” i chadecka „Kultura”, w drugim: komunistyczny „Czerwony Sztandar”, socjalistyczny „Robotnik”, endecka, potem chadecka „Rzeczpospolita” i ludowy „Zielony Standar”; w trzecim: „Ilustrowany Kurier Codzienny” i trzy pisma prowincjonalne.

Dopełnieniem wskazanych prac było też kilka opracowań obejmującym węższe spektra tematyczne. Najwybitniejszą była habilitacja A. Notkowskiego *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939* (Warszawa 1987) [53, 26], którą poprzedziła seria artykułów [razem 47 i 25 cytowań]²⁹ — praca rozwijała problem instytucjonalnego wpływu obozu sanacji na prasę; drugą — barwnie napisana monografia W. Władyki *Krew na pierwszej stronie — sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa 1982) [75, 27]. Odrębny wątek stanowiły prace o agencjach prasowych — szczególnie wydana w 1970 r. rozprawa habilitacyjna Eugeniusza Rudzińskiego *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926–1939* [67, 31] — jedna z pierwszych prac prasoznawczych dotyczących okresu pomajowego; 35 lat później obszar ten uzupełniła ciekawie zredagowana książka Waldemara Grabowskiego *Polska Agencja Telegraficzna 1918–1991* (Warszawa 2005)

²⁸ W. Magiera, *Syndykaty dziennikarskie w dwudziestoleciu międzywojennym*, ZP 1990, nr 2/4, s. 123–136.

²⁹ A. Notkowski, *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, cz. 1–3, KHPP 1978, nr 1, s. 65–87; 1979, nr 4, s. 103–125; 1980, nr 4, s. 5–34.

oraz kilka artykułów. Jeszcze inny obieg tworzą badania nad językiem prasy i publicystyki — najważniejszą pozycją na ten temat jest osadzona w realiach historycznych rozprawa habilitacyjna Ireny Kamińskiej-Szmaj *Judzi, zozydza, ze czci odziera — język propagandy politycznej w prasie 1919–1923* (Wrocław 1994) [20, 20].

Próbując podsumować omawiany obszar, można z satysfakcją stwierdzić, że dostępne publikacje syntetyczne i dotyczące wybranych zagadnień specjalnych (prawo, zawód, agencje, język) reprezentują wysoki poziom i odzwierciedlają w znacznym stopniu aktualny stan wiedzy. Istotne braki występują jedynie w pięciu obszarach: rynek wydawców, zagadnienia reklamy, problemy kolportażu oraz czytelnictwo i badania szaty graficznej. W przypadku trzech pierwszych (wydawcy, reklama, kolportaż) dysponujemy jedynie trzema niewielkimi przyczynkami E. Rudzińskiego³⁰, w zakresie badań ilustracji — artykułem Paczkowskiego³¹, zaś rzeczowe badania nad czytelnictwem prasy w II Rzeczypospolitej w ogóle nie zostały podjęte.

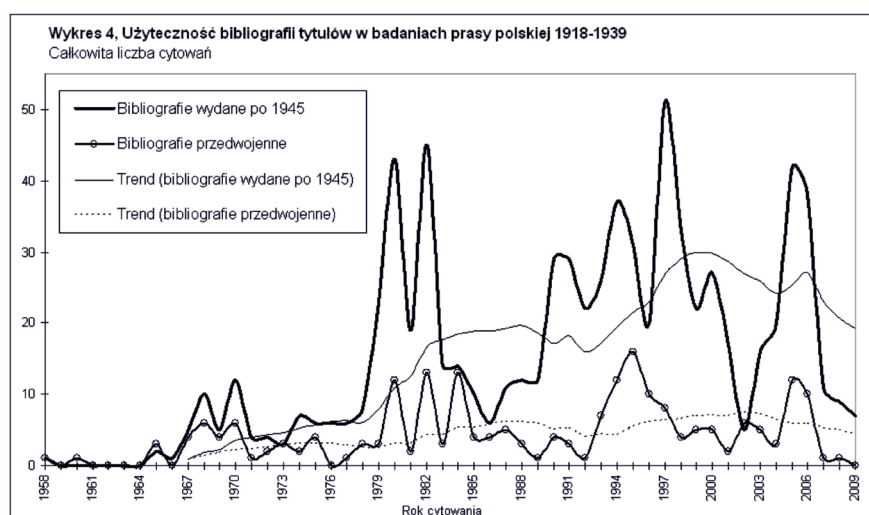
4. Bibliografie czasopism

Specyfika badań historycznoprasowych sprawia, że szczególną rolę odgrywają bibliografie czasopism. Ich znaczenie w omawianym obszarze jest analogiczne do drukowanych zbiorów wydawnictw źródłowych w historii politycznej lub gospodarczej. Bibliografie czasopism są źródłem niezbędnym — dostarczają bowiem podstawowej wiedzy o rynku i jego różnorodności, są bazą do konstruowania typologii, tworzenia statystyk oraz generowania rozmaitych przekrojów. W badaniach nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej są one tym ważniejsze, że w okresie tym nastąpiła eksplozja wydawnicza — wg szacunków wydano ok. 20 tysięcy tytułów — czyli czterokrotnie więcej niż w ciągu ponad 250 lat wcześniejszej historii prasy polskiej, od roku „Merkuriusza Polskiego” poczynając. Istniejący dorobek w tym zakresie, jakkolwiek liczny — 56 tytułów (w tym 19 przedwojennych i 47 wydanych po 1945) — trudno jednak ocenić pozytywnie. Przedwojenne katalogi, głównie reklamowe i biblioteczne (razem 19 tytułów w 40 tomach), były drukowane niesystematycznie i redagowane według różnych, zwykle zmiennych, metod; stąd wymagają krytycznego podejścia. Z drugiej strony ich reklamowy charakter sprawiał, że liczba utrwalonych informacji jest uboga i sprowadza się najczęściej do elementów identyfika-

³⁰ E. Rudziński, *O koncernach „prasy czerwonej” i „IKC” (1926–1939)*, RHCzP 1968, z. 1, s. 147–161 [14]; tenże, *Sprawy ogłoszeniowe w działalności Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929–1939*, tamże 1975, z. 1, s. 27–48 [9]; *O działalności „Ruchu”*, oprac. E. Rudziński, tamże, 1966, z. 1, s. 234–247 [9].

³¹ A. Paczkowski, *Przemiany szaty zewnętrznej dzienników polskich 1922–1939*, RHCzP 1976, z. 4, s. 435–457.

cyjnych³². Niezależnie od wskazanych ułomności źródła te, z uwagi na brak alternatywy, były przez wiele lat podstawą większości badań³³, a także współcześnie nie zostały w pełni zastąpione przez publikacje nowsze (por. wykres 4)

Z dorobku wydanego przed 1939 rokiem kluczową rolę odgrywało sześć katalogów: *Katalog Prasowy PARa* (1921–1939) — 11 tomów [104 cytowania pełne], *Spis gazet i czasopism* Biura Ogłoszeń Teofila Pietraszka (1921–1939) — 8 tomów [100], *Urzędowy Wykaz Czasopism* (1929–1935) — 7 tomów [66], jednorazowy *Informator 1938/1939 PZWDiC* [35], *Katalog Prasy Polskiej i Obcej PAT* (1933–1936) — 3 tomy [19] i *Katalog pism Polski i Wolnego Miasta Gdańska* (1927–1938) — 6 tomów [16]. Po wojnie z uwagi na pracowitość nowe inicjatywy podejmowano rzadko i najczęściej obejmując nimi wąskie grupy typologiczne lub zasoby bibliotek (wykaz — zob. tab. 2). Pierwsze większe powojenne katalogi dotyczyły prasy lewicowej i bazowały na zasobach konkretnych instytucji (np. M. Krych — Zakład Historii Partii, D. Dębicka — Centralne Archiwum PZPR), a pracę w znacznej mierze ułatwiały wcześniejsze wydania bibliografii Żanny Kormanowej *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866–1918* (Warszawa 1935 i 1949) [37 + 79 cytowań]; podobny charakter miały prace I. Szajna i M. Fuksa — z Żydowskiego Instytutu Historycznego).

Przełomowe z naukowego punktu widzenia okazały się dwa niewielkie zestawienia dotyczące gazet: W. Władyki *Dzienniki w języku polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)* — rejestrujący 639 tytułów i 225 mutacji i wydań wie-

³² Por. S. Dziki, *Warsztat dokumentacyjny prasoznawcy*, Wrocław 1992, s. 27–28.

³³ Por. A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939): ogólna charakterystyka statystyczna*, RHCzP 1972, z. 1, s. 49–88; A. Notkowski, *Rozwój ilościowy polskiej prasy provincialnej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej: charakterystyka statystyczna*, RHCzP 1974, z. 4, s. 493–545.

czornych [35, 13]³⁴ oraz dopełnienie D. Nałęcz: *Gazety ukazujące się 2–4 razy w tygodniu w Polsce w latach 1918–1939* — 362 tytuły [23, 11]³⁵. Oba zestawienia scalały rozproszoną wiedzę na temat gazet i podawały elementy identyfikacyjne, czas i miejsce ukazywania się, powiązania między tytułami oraz sigła polskich bibliotek. Podstawą opracowania były katalogi centralne (kartoteka PHCP, BN, BJ i BUW) oraz inne istniejące bibliografie i wybrane opracowania historycznoprasowe. Zestawienia te mimo rejestracyjnego charakteru mają ogromne znaczenie, gdyż są to jedyne — jak dotąd — spisy uniwersalne, obejmujące największą pod względem zasięgu grupę pism. Warto podkreślić, że podczas prac nad zestawieniami opisy były konsultowane z Paczkowskim i Notkowskim — są zatem zgodne z późniejszymi syntezami.

Tab. 2. Najważniejsze bibliografie czasopism 1918–1939 (wydane po 1945 roku)					
Autor	Tytuł	Rok	HL14	Poz.	Obj.
Szeintuch, Yechiel	Preliminary inventory of Yiddish dailies and periodicals published in Poland between the two World Wars	1986	6	1715	190
Hass, Ludwik	Czasopisma ruchu zawodowego w Polsce 1848–1939	1987	7	1263	122
Jarowiecki, Jerzy	Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym	1994	20	1173	422
Zieliński, Zygmunt	Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944	1981	28	1105	410
Misiło, Eugeniusz	Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Toż nieznacznie zmienione w języku ukraińskim (1991)	1983	19	1100	173
Krych, Maria	Polska prasa rewolucyjna 1918–1939	1965	23	774	178
Władyka, Wiesław	Dzienniki w języku polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)	1975	13	639	33
Fuks, Marian	Materiały do bibliografii żydowskiej prasy prowincjonalnej wydawanej w Polsce	1981	7	433	43
Traczuk, Jerzy	Adnotowana bibliografia czasopism białoruskich lat 1918–1939...	1992	1	433	119
Dębicka, Danuta	Prasa socjalistyczna w Polsce 1918–1939	1974	9	396	124
Nałęcz, Daria	Gazety ukazujące się 2–4 razy w tygodniu w Polsce w latach 1918–1939	1978	11	362	27
Szczepański, Henryk	Spis polskich czasopism gospodarczych (1918–1939)	1984	4	311	12

³⁴ W. Władyka, *Dzienniki w języku polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939): zestaw tytułów*, RHCzP 1975, z. 4, s. 495–527, analiza statystyczna: tenże, *Prasa codzienna w Polsce (1918–1939): charakterystyka statystyczna*, RHCzP 1974, nr 2, s. 137–155.

³⁵ D. Nałęcz, *Gazety ukazujące się 2–4 razy w tygodniu w Polsce w latach 1918–1939: zestaw tytułów i charakterystyka statystyczna*, KHPP 1978, nr 2, s. 93–119.

Kazlauskaitė, Jadvyga	Vilniaus lietuvių periodiniai leidiniai 1904–1940	1988	0	283	91
Miszczyk, Marian	Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939	1983	16	247	30
Fuks, Marian	Materiały do bibliografii żydowskiej prasy robotniczej i socjalistycznej wydawanej w Polsce w latach 1918–1939, cz. 2: Prasa Bundu	1978	3	184	31
Brzoza, Czesław	Materials toward the Bibliography of the Jewish Press in Cracow (1918–1939)	1993	2	176	40
Lachendro, Jacek	Wykaz czasopism wydanych w województwie krakowskim w latach 1918–1939 przydatnych w badaniach regionalnych (bez Krakowa)	2005	1	152	28
Fuks, Marian	Materiały do bibliografii żydowskiej prasy robotniczej i socjalistycznej wydawanej w Polsce w latach 1918–1939, cz. 1: Prasa komunistyczna	1977	6	135	24
Kaszubina, Wiesława	Polska prasa komunistyczna oraz prasa „komunizująca” w latach trzydziestych	1969	7	122	52
Szajn, Izrael	Bibliografia dzienników i czasopism żydowskich wydawanych w Polsce w latach 1918–1939 w języku polskim	1971	15	99	26
Szajn, Izrael	Bibliografia żydowskiej prasy młodzieżowej wydawanej w Polsce w latach 1918–1939 w języku polskim	1975	10	99	11
Daszkiewicz, Jarosław	Bibliografičnyj pokazčyk komunistyčnoj ta progresywnoj presy L’vova 1918–1939	1957	0	97	19
Szajn, Izrael	Prasa Bundu w Polsce (1918–1939)	1982	1	91	10
Marciniak, Janina	Bibliografia terenowych czasopism związkowych ZPNP i ZNP	1968	7	82	17
Glensk, Joachim	Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebisytowej i powstańczej	1981	5	76	19
Szajn, Izrael	Materiały do bibliografii żydowskich periodyków w Polsce 1918–1939	1974	7	b.d.	62

W późniejszych latach w miarę postępu badań powstało jeszcze szereg bibliografii poświęconych wybranym grupom typologicznym lub regionom geograficznym. Wśród bibliografii pierwszego typu ważnym osiągnięciem były obszerne książki: Z. Zielińskiego *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944* (Lublin 1981) [28]; E. Misiły *Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* (Warszawa 1983, też w języku ukraińskim 1991) [19] oraz poświęcona prasie żydowskiej Y. Szeintucha *Preliminary inventory of Yiddish dailies and periodicals published in Poland between the two World Wars* (Jerusalem 1986) [6]. Ostatnia z prac opracowania przez autora z The Hebrew University of Jerusalem w znacznej mierze bazowała na wcześniejszych pracach I. Szajna i M. Fuksa, ale została rozszerzona o dane pozyskane z bibliotek zagranicznych (m.in. izraelskich, amerykańskich); brak jednak przesłanek, aby sądzić, by był to teren wystarczająco

spenetrowany — przekonują o tym m.in. późniejsze prace Cz. Brzozy³⁶, a w szczególności książka A. Całej³⁷. Bibliografie poświęcono też wielu innym grupom typologicznym, spośród ważniejszych warto wymienić m.in. bibliografie prasy: białoruskiej w Polsce (J. Traczuk)³⁸, związków zawodowych (L. Hass i in.)³⁹, gospodarczej (H. Szczepański)⁴⁰, harcerskiej (M. Miszczuk)⁴¹ czy pedagogicznej (J. Marciniak)⁴². Warto dodać, że stosowne bibliografie były często częścią składową wielu monografii — przykładami są prace: Ewy Wójcik *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego* (Kraków 2000) z bibliografią liczącą 775 pozycji oraz Emiliana Wiszki *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* (Toruń 2001) z obszerną bibliografią adnotowaną — 164 poz.; często też zawierały się w pracach szerszych zakresowo (np. ludowe)⁴³.

Specjalnych bibliografii w układzie terytorialnym ukazało się znacznie mniej. W grupie tej najważniejszym osiągnięciem była bibliografia J. Jarowieckiego i B. Góry *Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym: próba bibliografii* (Kraków 1994) [20] — która przywróciła właściwą rolę miasta na prasowej mapie Polski 1918–1939, znaczenie pracy było doniosłe, gdyż obszar ten w latach PRL był zupełnie pominięty (głównie z cenzuralnych powodów); prasę ukraińską tego i sąsiednich terenów opisują natomiast liczne publikacje ukraińskie wydawane pod egidą Ukraińskiej Akademii Nauk⁴⁴; badania te zintensyfikowano od połowy lat 90. Podobną rolę w odniesieniu do Wilna może z kolei pełnić mało znana w Polsce bibliografia J. Kazlauskaite *Vilniaus lietuviu periodiniai leidiniai 1904–1940: bibliografine rodiklis* (Vilnius 1988), która rejestruje 283 pozycje (prasa polska i litewska). Spośród innych bibliografii terytorialnych warto uwagi są m.in. zestawienia

³⁶ Cz. Brzoza, *Materials toward the Bibliography of the Jewish Press in Cracow (1918-1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 71–110.

³⁷ A. Cała, *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim*, Warszawa 2005.

³⁸ J. Traczuk, *Adnotowana bibliografia czasopism białoruskich lat 1918–1939 ukazujących się na Białorusi Zachodniej i emigracji*, „Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria”, t. 13 (1992), s. 255–373.

³⁹ L. Hass, B. Korczak, W. Michalska, *Czasopisma ruchu zawodowego w Polsce 1848–1939: centralny katalog*, [cz. 1–4], „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1987, nr 1, s. 99–142; nr 2, s. 109–141; nr 3, s. 93–117; nr 4, s. 85–114.

⁴⁰ H. Szczepański, *Spis polskich czasopism gospodarczych (1918–1939)*, KHPP 1984, nr 4, s. 89–100.

⁴¹ M. Miszczyk, *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 1983.

⁴² J. Marciniak, *Bibliografia terenowych czasopism związkowych ZPNSP i ZNP 1919–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 3, s. 395–411.

⁴³ I. Turowska-Bar, *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960*, Warszawa 1963 [29].

⁴⁴ Prasę ukraińską z tego terenu opisują liczne publikacje Ukraińskiej Akademii Nauk, m.in.: *Ukrains'ki casopisi L'vova 1848–1939*, t. 3 kn. 1: 1920–1928, Lviv 2003; *Periodika Zahidnoj Ukraini 20–30-ch rr. XX st.*, t. 1–3, Lviv 1998–2000; I.Z. Pavluk, *Ukrainski casopisi Volini, Polissja, Cholmszini ta Pidljassja (1917–1939 gg.)*, Lviv 1997.

dotyczące m.in.: śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej⁴⁵, prasy prowincjonalnej województwa krakowskiego⁴⁶ i czasopism gdyńskich⁴⁷.

Zdecydowana większość regionów nie dysponuje jednak odrębnymi bibliografiami czasopism dla okresu 1918–1939, lecz zestawieniami o charakterze ogólnymi, obejmującymi obok innych również prasę dwudziestolecia. Wśród dużych regionów źródła tego typu wydano dla: Śląska (trzy bibliografie — ostatnia w 2008)⁴⁸; regionu lubelskiego (dwie — ostatnia w latach 2004–2009)⁴⁹, Kielecczyny (1995)⁵⁰ i części Pomorza (okręg bydgoski — 1960)⁵¹; wśród miast opracowaniami tego typu dysponuje: Warszawa (dział Konrada Zawadzkiego doprowadzone do litery Q — 1994–2001)⁵², Łódź (1967)⁵³, Rzeszów (1966)⁵⁴ i Kalisz (2005)⁵⁵. Na mapie dotkliwych braków w zakresie informacji o czasopismach 1918–1939 pozostały w szczególności: województwo poznańskie (wraz z Poznaniem), warszawskie (z wyjątkiem Warszawy), łódzkie (bez Łodzi) i białostockie oraz wszystkie tereny ze ściany wschodniej (poza Lwowem i Wilnem); nie doczekała się bibliografii także większość ośrodków prowincjonalnych oraz niektóre duże miasta — szczególnie Kraków⁵⁶. W przypadku tych terenów poza katalogami przedwojennymi nieocenioną rolę pełnią drukowane katalogi bibliotek, w szczególności 9 tomów *Katalogu czasopism polskich Biblioteki Jagiellońskiej* (Kraków 1974–1986) [43, 8] i 8 tomów *Katalogu czasopism polskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie* (Warszawa 1980–1989) [11, 7] oraz udostępniany w postaci bazy danych Centralny Katalog Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej⁵⁷.

⁴⁵ J. Glensk, *Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, KHPP 1981, nr 2, s. 59–77.

⁴⁶ J. Lachendro, *Wykaz czasopism wydanych w województwie krakowskim w latach 1918–1939 przydatnych w badaniach regionalnych (bez Krakowa)*, „Małopolska”, t. 7 (2005), s. 221–248.

⁴⁷ A. Romanow, *Orientacyjny wykaz tytułów czasopism gdyńskich wydawanych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Gdyński”, r. 4 (1983), s. 277–281.

⁴⁸ Nieco przestarzała praca: M. Przywecka-Samecka, *Bibliografia polskich czasopism śląskich (do 1939 r.)*, Wrocław 1960 [35]; B. Gröschel, *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945*, Berlin 1993 [15] i najnowsza, obszerna: F. i L. Biały, *Periodyki śląskie od XV wieku do 1945 roku*, Wrocław 2008.

⁴⁹ Przestarzały spis: H. Wolska, *Katalog czasopism lubelskich*, Lublin 1974; nowa wielotomowa edycja: W. Pazura [i in.], *Katalog czasopism lubelskich*, t. 1–3, 2004–2009 (t. 1, A–F, t. 2, G–M, t. 3, N–Ś).

⁵⁰ M. Adamczyk, J. Dzieniakowska, *Prasa Kielecczyny w latach 1811–1989*, t. 1: 1811–1945, Kielce 1995 [18].

⁵¹ *Bibliografia czasopism pomorskich: województwo bydgoskie*, Toruń 1960 [24].

⁵² K. Zawadzki, *Bibliografia czasopism warszawskich 1579–1981*, t. 1–3, Warszawa 1994–2001 [46].

⁵³ W. Kaszubina, *Bibliografia prasy łódzkiej 1863–1944*, Warszawa 1967 [33].

⁵⁴ S. Darłakowa, *Prasa Rzeszowa XIX i XX wieku*, Rzeszów 1966 [17].

⁵⁵ E. Andrysiak, *Bibliografia prasy kaliskiej 1805–2005*, Kalisz 2005.

⁵⁶ W latach 80. Cz. Brzoza zestawiał kartotekę obejmującą 1124 tytuły krakowskie z lat 1918–1939 — źródło to pozostało jednak w rękopisie — por. Cz. Brzoza, *Polityczna prasa Krakowa 1918–1939*, Kraków 1990, s. 9.

⁵⁷ Dostęp: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=7> [2010.12.20].

5. Typologia

Szczegółowe badania nad prasą polską lat 1918–1939 ogniskowały się głównie wokół poszczególnych typów gazet i czasopism — łącznie powstało 524 takich publikacji, czyli 23% (nie licząc przyczynków o poszczególnych pismach); legitymowały się też stosunkowo dużym zainteresowaniem (1250 cytowań poniżej *half-life*, czyli prawie 39% całości). Na wstępie należy jednak zaznaczyć, że pojęcie typologii w naukowym dyskursie historycznym jest wyjątkowo nieostre. Przyczyn tego zjawiska jest wiele. Niektórzy autorzy odwołując się do przedwojennych źródeł statystycznych przejmują zawarte tam „urzędowe” kategorie (np. A. Paczkowski)⁵⁸, inni tworzą własne typy bazując na intuicji (np. Zbigniew Machaliński)⁵⁹ lub opierając się na literaturze metodycznej (np. Jacek Lechendro)⁶⁰. Ostatnie podejście wydaje się słuszne, gdyż typologia (rozumiana jako dziedzina prasoznawstwa, której celem są badania porównawcze prasy), znacznie ułatwia dyskurs naukowy. Jedynym problemem jest brak odpowiednich opracowań uwzględniających zmienność typów w poszczególnych okresach historycznych (w tym II RP), zaś istniejąca literatura na temat typologii skoncentrowana jest niemal wyłącznie na prasie współczesnej⁶¹. W niniejszym studium wyróżniono tylko takie typy lub kategorie (często uogólnione), które miały reprezentację w opublikowanych badaniach (tab. 3). Największe zainteresowanie budziła prasa polityczna (159 publikacji, w tym 18 książek) [482 cytowania]; wielu badaczy zajmowało się prasą dziecięcą i młodzieżową — razem ze studenckimi (87, 13) [243], umiarkowanie zaś podejmowano tematy dotyczące prasy literackiej i społeczno-kulturalnej — razem z artystycznymi i satyrycznymi (69, 13) [155] oraz bliżej nieokreślonymi gazetami (22, 3) [102]. Niżej w hierarchii były dwa typy, licznie wprawdzie reprezentowane, ale nisko cytowane: czasopisma naukowe i fachowe — (70, 3) [90] oraz katolickie (60, 3) [93]. Inne grupy występowały stosunkowo rzadko: wojskowe (20, 2) [26], kalendarze (9, 1) [20], sportowe (13) [13], wyznaniowe, inne niż katolickie (8, 1) [5], kobiece (2) i inne (5). Należy podkreślić, że w obliczeniach uwzględniono wyłącznie publikacje syntetyzujące, bez przyczynków o monografiach poszczególnych tytułów.

⁵⁸ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918-1939*, Warszawa 1980, s. 444–446.

⁵⁹ Z. Machaliński, *Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1969.

⁶⁰ J. Lechendro, *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2006, *passim*.

⁶¹ S. Dziński, *Próba skonstruowania schematu ogólnej typologii prasy*, ZP 1970, nr 4, s. 5–20; tenże, *Wstęp do typologii współczesnej prasy polskiej*, Kraków 1989.

Tabela 3, Opracowania prasy polskiej 1918–1939 wg typów*							
	Liczba poz.	W tym książki	Cytowań HL 14		Liczba poz.	W tym książki	Cytowań HL 14
Polityczne	159	18	482	Kalendarze	9	1	20
Dziecięce i młodzieżowe	78	8	221	Wojskowe	20	2	26
Literackie	31	7	125	Artystyczne	20	2	13
Gazety	22	3	102	Sportowe	13	0	13
Katolickie	60	3	93	Satyryczne	8	2	5
Naukowe i fachowe	70	3	90	Wyznaniowe**	8	1	5
Spółeczno-kulturalna	10	2	30	Kobiece	2	0	0
Studenckie	9	5	22	Inne	5	0	3
* Bez przyczynków i monografii poszczególnych tytułów; ** wyznań innych niż katolickie							

Silne zainteresowanie badaczy prasą polityczną wynikało z trzech powodów: po pierwsze — obiektywnie dużej roli prasy w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej; po wtóre — doniosłej roli przypisywanej jej przez historyków myśli politycznej, co obrazowo przedstawił Paczkowski:

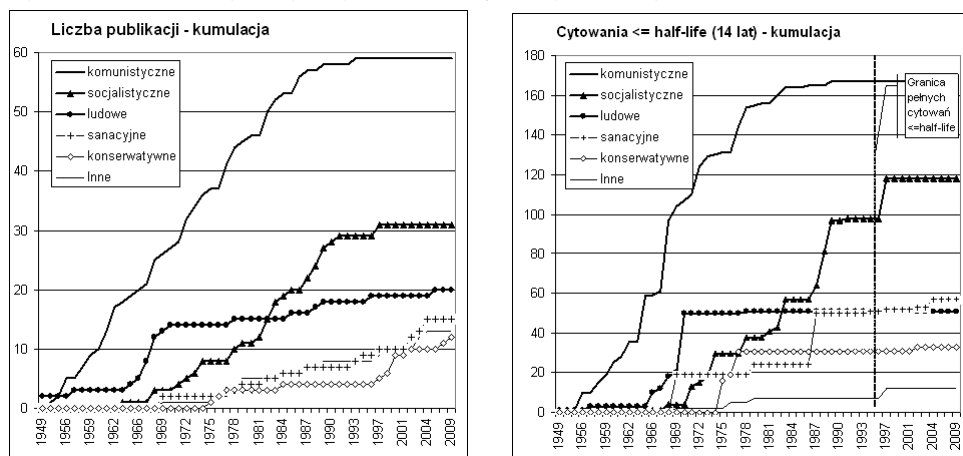
Prasa jest jednym z współuczestników i niezbywalnych składników życia politycznego i publicznego nowoczesnych (także i współczesnych) państw i społeczeństw, i to niezależnie od tego, czy przyznaje się jej autonomię od ruchów ideowych i grup politycznych, czy też uznaje się li tylko za jeden z instrumentów, którymi posługują się one w swych działaniach. Toteż nie może istnieć rzetelna panorama — ani *pays réel*, ani *pays legal* — pozbawiona informacji o dziennikach i innych wydawnictwach periodycznych, ich zasięgu, typach, opcjach politycznych, zawartości etc. Badając ruchy i partie polityczne staramy się przeszeregować do nich istniejące wydawnictwa, zaś badając prasę dążymy do wykrycia związków pomiędzy wydawcami a partiami oraz rozszyfrowania wyborów politycznych, których dysponenci pism dokonywali⁶²;

po trzecie wreszcie — z utrwalonej tradycji badawczej. Ową dominującą perspektywę nadały badaniom pierwsze publikacje syntetyczne: wspomniana już wcześniej monografia M. Pietrzaka (1963), a w szczególności cztery książki A. Paczkowskiego (1970, 1972, 1980, 1983). Później twórczo rozwijali je tacy autorzy, jak: A. Notkowski, W. Władyka, U. Jakubowska, D. Nałęcz, M. Meglicka, E. Rudziński, W. Pepliński, Cz. Brzoza, E. Kaszuba, W. Mich, T. Mielczarek i in. Wśród wyliczonych autorów niewielu jednak zajmowało się badaniem prasy z pozycji ogólnych lub komparatystycznych (9 publikacji). Jeśli nie liczyć syntezy (obszerny rozdział *Prasa polityczna i ogólnoinformacyjna* — 12 arkuszy) chronologicznie pierwszy artykuł ukazujący na szerokim tle prasę polityczną II RP opublikował Paczkowski w 1970 pt.

⁶² A. Paczkowski, *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, s. 29.

„Geografia polityczna” prasy polskiej 1918–1939 [5]⁶³; najważniejszy zaś pt. *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej* [15] ukazał się w 1978 na łamach „Dziejów Najnowszych”⁶⁴. W tym obszernym studium późniejszy autor podręcznika *Pół wieku dziejów Polski* (1995) rozwijał zależności między prasą a głównymi czynnikami życia politycznego (partie, obóz pomajowy, rząd). Nieco później niektóre wyróżnione tam wątki rozwijał W. Władyka, szczególnie w studium *Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej* [4]⁶⁵, gdzie przedstawił polityczne afiliacje gazet informacyjnych, a w 1982 wspólnie z A. Notkowskim uzupełnił w prolegomenach do opisu prasy w okresie rządów pomajowych *Państwo — partie — prasa w Drugiej Rzeczypospolitej* [5]⁶⁶; problematyka ta została później rozwinięta w habilitacji Notkowskiego *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce* (Warszawa 1987) [26]. Po 1982 przez wiele lat brak było publikacji na ten temat. Dopiero w 2001 w jednym ze swoich ostatnich artykułów przedwcześnie zmarły Notkowski przedstawił syntezę *Systemy prasowe głównych ugrupowań politycznych Drugiej Rzeczypospolitej* [1]⁶⁷, która uwzględnia zmiany i aktualny stan wiedzy o prasie politycznej 1918–1939. W kręgu rozważanych publikacji mieści się także omówiona wcześniej książka T. Mielczarka *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej* oraz niektóre prace omawiające prasę w poszczególnych regionach (np. W. Peplińskiego czy Cz. Brzozy).

Wykres 5, Badania prasy politycznej 1918–1939 wg afiliacji — trendy

⁶³ A. Paczkowski, „Geografia polityczna” prasy polskiej 1918–1939, RHCzP 1970, z. 4, s. 505–524.

⁶⁴ A. Paczkowski, *Prasa w życiu politycznym...*, s. 29–55.

⁶⁵ W. Władyka, *Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP 1979, nr 4, s. 87–101.

⁶⁶ A. Notkowski, W. Władyka, *Państwo — partie — prasa w Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP 1982, nr 3/4, s. 165–173.

⁶⁷ A. Notkowski, *Systemy prasowe głównych ugrupowań politycznych Drugiej Rzeczypospolitej : krótki zarys porównawczy*, [w:] *Pogranicza literatury*, Warszawa 2001, s. 282–295.

Dynamika badań nad prasą poszczególnych ugrupowań (wykres 5) wykazuje interesujące zależności. Przez cały okres PRL najwięcej publikacji poświęcono prasie komunistycznej, badania te nabrały tempa tuż po 1956 i rozwijały się z równą dynamiką aż do 1989; później nastąpił całkowity zanik badań z tego zakresu (a brak cytowań już od 1981). Najintensywniejszy okres badań prasy ludowej (uwieńczony syntezą) to schyłek lat 60., potem nastąpił długi okres nasycenia. Warto zauważyć, że wskaźnik liczby cytowań (*half-life*) zatrzymał się tu w 1970 na poziomie 51 (i w całości należy do A. Paczkowskiego). Badania nad prasą socjalistów zapoczątkowano na początku lat 70., dekadę później uległy one intensyfikacji, przybierając okresowo formę frontu. Po 1989 trend uległ przejściowemu zahamowaniu, zaś w roku 1997 zanotowano ponowny skok, co tłumaczy fakt ukazania się syntezy A. Notkowskiego. Prasa innych kierunków wypada na tym tle znacznie słabiej: badania nad prasą kontrolowaną przez sanację zapoczątkowane na początku lat 70. rozwijały się z umiarkowaną dynamiką aż do współczesności (z wyraźnym przyspieszeniem po roku 2000); pod względem recepcji wyraźny skok wystąpił w 1987, co tłumaczy data wydania monografii A. Notkowskiego; z mniejszym impetem prowadzono badania nad prasą ugrupowań konserwatywnych — pierwszy poważne przyspieszenie pod koniec lat 70, potem stagnacja i ponowny silny wzrost zainteresowania po 1997 roku. Zainteresowanie prasą pozostałych ugrupowań (endecja, chadecja i in.) wypada na tym tle wyjątkowo słabo — wprawdzie od początku lat 80. powstało kilkanaście ważkich prac, ale wywołały one minimalny rezonans. W kontekście poczynionych uwag warto zauważyć, że proporcje wyliczonego wyżej dorobku nie tylko, że nie odpowiadają liczbie i znaczeniu prasy poszczególnych ugrupowań II RP, ale są z nim jawnie sprzeczne. Jeśli bowiem przyjąć proste kryteria wielkości rynku, to największymi systemami prasowymi w 1930 dysponował obóz sanacji — 53% tytułów, drugim zaś była endecja — 29%. Dysproporcje te rysują się jeszcze jaskrawiej, jeśli ograniczymy się do gazet codziennych: sanacja (40% tytułów i 58% nakładu), endecja (43% i 25% nakładu)⁶⁸. Zaobserwowane różnice pomiędzy rolą wskazanych grup a ich nikłym udziałem w dyskursie naukowym należy tłumaczyć dwoma czynnikami: z pewnością najważniejszą rolę odegrały pobudki polityczne, naciski, moda (i konformizm badaczy), sprawiające, że łatwiej było badać ugrupowania dobrze wpisujące się do genealogii władzy w Polsce Ludowej (komuniści, socjaliści, ludowcy); z drugiej strony badania te ułatwiały istniejące bibliografie (Ż. Kormanowa, I. Turowska-Bar, M. Krych, D. Dębicka) — podczas gdy pozostałe ugrupowania analogicznych źródeł nie mają do dziś.

Przez prawie cały okres PRL najżywszym zainteresowaniem cieszyła się prasa **komunistyczna** (59 publikacji) [167 cytowań]. Badania te zaczęły się rozwijać tuż

⁶⁸ Te i kolejne dane statystyczne na temat rynku za: A. Notkowski, *Systemy prasowe..., passim*.

po 1956 roku, głównie w środowisku partyjnych placówek naukowych⁶⁹, a zanikły w 1990 wraz z likwidacją ostatniej z nich (Akademii Nauk Społecznych). Nie ulega wątpliwości, że kluczową rolę w inspirowaniu analizowanych tu badań odegrały wskazane wyżej powody, gdyż wyboru nie uzasadniała ani liczebność, ani znaczenie prasy KPRP. Prasa komunistyczna była na prasowej mapie II RP zjawiskiem w zasadzie marginalnym; ocenia się, że w czasie trwania KPRP — Sekcji III Międzynarodówki ukazało się ledwie ok. 500 wydawnictw (głównie jednodniówek). Praktycznie przez cały okres II RP prasa ta była traktowana z podejrzliwością i systematycznie zwalczana, zarówno na drodze sądowej, jak i administracyjnej; nigdy się zatem poważniej nie rozwinęła. Wyjątkiem był jedynie krótki okres legalnej działalności KPP/KPRP w pierwszych miesiącach niepodległości oraz schyłek lat 30. uwieńczony krótkotrwałym sukcesem „Dziennika Popularnego”. Przez większość okresu 1918–1939 prasowa działalność KPRP opierała się zatem na pismach konspiracyjnych lub drukowanych za granicą; wydawnictwa legalne były z reguły niskonakładowe i szybko zamykane przez władze. Mimo znacznej liczby publikacji i dobrej dokumentacji (cytowane bibliografie M. Krych [23] i Ż. Kormanowej [10]) obszar jest słabo i tendencyjnie opracowany, a także zawiera luki. Wśród znaczących syntez wymienić można jedynie drukowany doktorat Marii Meglickiej *Prasa Komunistycznej Partii Robotniczej Polski 1918–1923* (Warszawa 1968, promotor H. Jabłoński) [27] — obejmujący wszelako tylko drobny wycinek historii; obszernie studium tejże autorki opracowane w 1983 *Prasa Komunistycznej Partii Polskiej w latach 1918–1938* [4]⁷⁰ oraz pośmiertną książkę Ż. Kormanowej *Trzy czasopisma* (Warszawa 1989) [2] — opisującą m.in. dzieje „Czerwonego Sztandaru” i „Nowego Przeglądu”. Poza M. Meglicką (8) problematyką tą szerzej interesowali się m.in. Józef Kowalczyk (5), Alina Słomkowska (3) oraz zajmujący się NPCh Benon Dymek (3). Powstało również szereg opracowań dotyczących poszczególnych tytułów („Sygnały” (7), „Lewar” (5), „Dziennik Popularny” (3), „Kultura Robotnicza” (2), „Czerwony Sztandar” (2), „Sztandar Socjalizmu”, „Przełom”, „Nowa Kultura”). Opublikowany przed 1982 rokiem dorobek badawczy wyczerpująco omówił w odpowiednim stanie badań Sylwester Dziki⁷¹.

Badania nad prasą **socjalistyczną** (31 publikacji, 118 cytowań) zainicjowano znacznie później⁷². Zasadniczą rolę odegrały tu prace dokumentacyjne (szczególnie bibliografie: D. Dębickiej [9] i Ż. Kormanowej [10]) oraz 5 obszernych publikacji

⁶⁹ Zakład Historii Partii przy KC PZPR (1957–1971); Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR (1957–1984), przekształcona w 1984 w Akademię Nauk Społecznych (w 1990 zlikwidowana). Por. H. Cimek, *Historia badań nad dziejami Komunistycznej Partii Polski*, „Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie. Historia” nr 6 (1997), s. 165–174.

⁷⁰ M. Meglicka, *Prasa Komunistycznej Partii Polskiej w latach 1918–1938*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879–1948*, Warszawa 1983, s. 96–155.

⁷¹ S. Dziki, *Prasa polskiego ruchu robotniczego do roku 1948: przegląd dokumentacyjno-bibliograficzny*, ZP 1982, nr 4, s. 5–38.

⁷² Szczegółowy dorobek do 1981 roku omawia w odpowiednich podrozdziałach S. Dziki, *Prasa polskiego ruchu robotniczego...*, *passim*.

Ludwika Hassa [18]⁷³ dotyczących prasy ruchu zawodowego, w większości — dodajmy — kontrolowanego przez PPS. Pierwsze poważne artykuły syntetyczne napisali dopiero w 1983 roku Janusz Osica (przed przewrotem majowym) [8] i Lidia Piwońska-Pykało (czasy sanacji) [5]⁷⁴. Największe dokonania należą jednak do A. Notkowskiego, który w latach 1988–1989 opublikował obszerny cykl (10 arkuszy): *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939* [33]⁷⁵, dekadę później stał się on podstawą nowoczesnej syntezy *Pod znakiem trzech strzał — prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939* (Kraków 1997) [17]. W latach 90. powstały także monografie czołowych gazet PPS: Alfred Toczek, *Krakowski „Naprzód” i jego polityczne oblicze 1919–1934* (Kraków 1997) [14] oraz Oskar S. Czarnik, *Ideowe i literackie wybory „Robotnika” w latach 1918–1939* (Warszawa 1996) [7]; nadto szereg pomniejszych przyczynków, np. o katowickiej „Gazecie Robotniczej” (3). Reasumując: obszar można uznać za najlepiej opracowany wycinek politycznej prasy Drugie Rzeczypospolitej, choć pozostały drobne luki — brak np. opracowań o lwowskiej „Gazecie Ludowej” i tematycznych analiz treści. Dodajmy, że w odróżnieniu od komunistów socjaliści dysponowali rozwiniętym systemem prasowym — w roku 1930 (tuż przez centralizacją) było to 17 tytułów o łącznym nakładzie 81 tys. egz. (czyli 6% tytułów i 6% nakładów).

Prasa **ruchu ludowego** (20 publikacji, 51 cytowań) stała się przedmiotem badań stosunkowo wcześniej i szybko osiągnęła wysoki stan zaawansowania⁷⁶. Już w 1949 drobne przyczynki napisał Henryk Syska, a u schyłku lat 50. Michał Pietrzak; w 1963 powstała ważna dla późniejszych badań bibliografia Ireny Turowskiej-Bar *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960* Warszawa 1963 [29] oraz książka Jana Borkowskiego *Wizje społeczne i zmagania wiciarzy w świetle młodzieżowej prasy ludowej 1928–1939* (Warszawa 1966) [7]. Jednak czołowym badaczem okazał się A. Paczkowski, który po cyklu pięciu artykułów z lat 1965–1969 (o „Zielonym Sztandarze” i „Sile” — 1965, „Piaście” — 1968 i dwóch tekstach przekrojowych) opublikował nowatorską syntezę *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918–1939*, 1970 [30] — będącą rozwinięciem rozprawy doktorskiej (promotor H. Jabłoń-

⁷³ M.in. L. Hass, *Prasa klasowego ruchu zawodowego w latach drugiej niepodległości*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1972, nr 1, s. 74–110; tenże, *Czasopiśmiennictwo polskiego ruchu zawodowego w latach 1918–1939*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1974, s. 107–163; tenże, *Prasa ruchu zawodowego : związkowa działalność wydawnicza w latach 1918–1939*, [w:] *Ruch zawodowy w Polsce*, t. 2, cz. 2, Warszawa 1981, s. 263–331 oraz obszerny centralny katalog: *Czasopisma ruchu zawodowego w Polsce 1848–1939*, [cz. 1–4], oprac. L. Hass, B. Korczak, W. Michalska, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1987, nr 1, s. 99–142; nr 2, s. 109–141; nr 3, s. 93–117; nr 4, s. 85–114.

⁷⁴ J. Osica, *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1926*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879–1948*, Warszawa 1983, s. 156–173; M. Piwońska-Pykało, *Wydawnictwa prasowe Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1926–1939*, tamże, s. 174–193.

⁷⁵ A. Notkowski, *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939*, cz. 1–4, KHPP 1988, nr 3, s. 57–87; 1988, nr 4, s. 45–81; 1989, nr 1, s. 29–75; 1989, nr 2, s. 5–49.

⁷⁶ Stan badań: W.M. Kolasa, G. Nieć, *Stan badań nad prasą polskiego ruchu ludowego*, [w:] *Materiały z IV Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, Warszawa 2010 [w druku].

ski, 1966). Warto dodać, że wyłożone w pracy koncepcje były jeszcze przed publikacją przedmiotem dyskusji na Sympozjum Historyków Prasy w 1967 roku (koreferenci: Krzysztof Dunin-Wąsowicz, Stanisław Lato), a po publikacji obiektem licznych recenzji (7). Monografia okazała się trwałym osiągnięciem (w 1970 nastąpił gwałtowny skok cytowań), a z drugiej strony spowodowała, że po jej publikacji w zasadzie zaniechano badań w tym zakresie (wykres 5). Ukazały się jedynie drobne przyczynki. Spośród ludowych tytułów najczęściej interesowano się krakowskim „Piastem” (6 artykułów i tom wspomnień) oraz „Zielonym Sztandarem” (5) — w tym wspomnieniowa publikacja Saturnina Sobola *Zielony Sztandar 1931–2008* (Warszawa 2008). Umiarkowane zainteresowanie wzbudził jedyny pomajowy dziennik związany z PSL — „Gazeta Grudziądzka” (5 drobnych studiów i wspomnień), zaś zabrakło choćby szkicu o warszawskim „Wyzwoleniu”. Dla celów kontekstowych warto zauważyć, że łączny potencjał prasowy ugrupowań ludowych po secesjach w 1930 (PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie” i Sch) to 11 tytułów (o łącznym nakładzie 59 tys. egz.) — czyli 4% tytułów i 5% nakładu — zatem stan badań (12% opracowań) — świadczy, że jest to obszar względnie dobrze opracowany. Niemniej ocena aktualnego stanu prac jest trochę kłopotliwa: synteza Paczkowskiego — zdaje się — zachowała aktualność i jedynie drobne partie wymagają reinterpretacji; z drugiej strony dzieje wydawnicze i materiał zawarty na łamach organów ludowców i w „Gazecie Grudziądzkiej” wciąż czeka na monograficzne opracowania. Interesujący wniosek nasuwa analiza afiliacji autorów, gdyż większość istotnych prac z omawianego zakresu powstawała w środowisku uniwersyteckim, a nie w ramach predestynowanej do tego celu placówki partyjnej (Zakład Historii Ruchu Ludowego).

Pojęcie **prasa sanacji** jest wieloznaczne z uwagi na to, że nie mamy tu do czynienia z reprezentowaniem jednolitego tworu politycznego, lecz konglomeratu, którego głównym spoiwem było popieranie obozu rządzącego. W obrębie tej prasy były więc zarówno stare pisma grupy legionowo-peowiackiej, organy sojuszników w ramach BBWR i OZN (partie, organizacje społeczne, grupy interesu), nieliczne własne oficjalne organy oraz dominująca rzesza tytułów sympatyzujących (pozyskanych perswazją ekonomiczną, prawną lub szantażem). Trudności badawcze sprawia fakt, że zdecydowana większość pism sanacji nie nosiła jawnej pieczęci partyjnej. O ich powiązaniach politycznych jednoznacznie zaś świadczyły jednak zarówno treści publikacji, jak też osoby wydawców i redaktorów. Prasa ta — dodajmy — dysponowała wszystkim rodzajami pism (przeznaczenie czytelnicze, poziomy komunikacyjne, zasięg terytorialny), cechował ją nadto duży udział dzienników; dominacja na arenie wysokonakładowej prasy popularnej i rozbudowana sieć redakcji w głównych ośrodkach regionalnych. W efekcie już w 1930 był to dominujący w II RP system prasowy: 53% tytułów (w tym gazety: 40% tytułów i 58% nakładu). W systemie tym znalazły się też istotne z punktu widzenia rynku prasowego instytucje — agencje prasowe (szczególnie PAP) oraz przedsiębiorstwa kolportażowe (RUCH SA). Mimo potencjalnie bogatej i rozległej problematyki aż do końca lat 60. nie powstała żadna więk-

sza praca na ten temat. Tłumaczyć to można jako negatywny skutek forsowanej jeszcze w czasie stalinowskim „czarnej legendy II RP” i określanie sanacji jako „rządów burżuazyjno-faszystowskich”, co skutkowało niskim stanem badań w tym zakresie (przypomnijmy — najważniejsze prace z zakresu historii politycznej 1918–1939 powstały dopiero w latach 70.). Pierwszym poważnym opracowaniem rozwijającym kontekstowo sprawy prasy sanacji była rozprawa habilitacyjna Eugeniusza Rudzińskiego *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926–1939* (Warszawa 1970) [31], poprzedzona szeregiem istotnych przyczynków autora (szczególnie artykułem syntetycznym *Kształtowanie się systemu prasy kontrolowanej w Polsce w latach 1926–1939* [16])⁷⁷. Przełomu to jednak nie przyniosło i aż do końca PRL badania były podejmowane stosunkowo rzadko. Z prac późniejszych istotna okazała się np. omawiająca w szerszym kontekście prasę pilsudczyków (lata 1905–1939) rozprawa Darii i Tomasza Nałęczów *Prasowa działalność pilsudczyków* [5]⁷⁸. Systematyczne badania w końcu lat 70. podjął dopiero A. Notkowski, który w cyklu artykułów *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)* [25]⁷⁹ rozwinął problematykę systemu kontroli i metod nacisku na prasę stosowanych przez obóz sanacji, w szczególności akcję prasową i jej głównych dysponentów (premier, Rada Ministrów, PAT, resorty ministerialne, Biuro Propagandy Wewnętrznej). Tematyka ta rozszerzona o nowe obszary stała się podstawą rozprawy habilitacyjnej wydanej w 1987 — *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939* (Warszawa 1987) [26]. Warto podkreślić, że praca ta — mimo jej niezaprzeczalnych walorów — nie jest syntezą rozważanego systemu, gdyż omawia jedynie dysponentów, z całkowitym pominięciem tytułów i redaktorów (historia wydawnicza) oraz sfery zawartości (przekaz). Ponowna intensyfikacja badań nastąpiła pod koniec ostatniej dekady XX w. Częściowo brakujące ogniwa w pracy Notkowskiego rozwinęła habilitacja Elżbiety Kaszuby *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939* (Toruń 2004) [4], autorka w szczególności omówiła system prasowy (środki przekazu — rozdz. III — ok. 4 arkuszy) i zawartość (system ideowy — rozdz. IV — ok. 10 arkuszy); ostatniego wątku dotyczy także wcześniejsza książka autorki *Propaganda państwa w autorytarnym systemie II Rzeczypospolitej 1926–1939* (Toruń 2002). Istotnym dopełnieniem wskazanych syntez stały się też prace o poszczególnych tytułach: najżywsze zainteresowanie wzbudzał oficjalny organ pilsudczyków „Gazeta Polska” (11 przyczynków), uwieńczonych monografią pióra Jerzego Seniowa *W kręgu pilsudczyków — poglądy ideowo-polityczne „Gazety Polskiej” 1929–1939* (Kraków 1998) [5]; pisano też o naprawiackiej „Polsce Zachodniej” (6) i organie Lewiatana „Kurierze Polskim” (5); z drugiej strony zastanawia

⁷⁷ E. Rudziński, *Kształtowanie się systemu prasy kontrolowanej w Polsce w latach 1926–1939*, „Dzieje Najnowsze” 1969, nr 1, s. 89–111.

⁷⁸ D. i T. Nałęcz, *Prasowa działalność pilsudczyków*, KHPP 1979, nr 4, s. 67–85.

⁷⁹ A. Notkowski, *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, cz. 1–3, KHPP 1978, nr 1, s. 65–87; 1979, nr 4, s. 103–125; 1980, nr 4, s. 5–34.

brak poważniejszych prac o toruńskiej gazecie „Dzień Pomorski”, „Kurierze Porannym” (po 1918 r.) czy „Polsce Zbrojnej”. Od połowy lat 90. nastąpił także wzrost zainteresowania aktorami prasy i powstało szereg ważkich opracowań, np. dwie monografie książkowe o Bogusławie Miedzińskim (Dorota Malczewska-Pawelec — Łódź 2002; Arkadiusz Adamczyk — Toruń 2000) czy książka o Wojciechu Stpiczyńskim (Jacek Pietrzak — Warszawa 2001). Autonomiczne segmenty prasy działającej w ramach systemu sanacji (w szczególności organy konserwatystów i prasa popularna) omówione są odrębnie.

Dzieje konserwatystów w II RP rozpadają się na dwa okresy: przed i po zamachu majowym; w pierwszym działali samodzielnie lub w koalicjach, w drugim nawiązali współpracę w obozie piłsudczyków. Stan ten nie wpłynął jednak znacząco na ich prasę, która zawsze cechowała się znaczną autonomią. **Prasa konserwatystów** jakkolwiek nie była liczna (w 1930 było to 14 pism, drukujących 36 tys. egz. jednorazowego nakładu, czyli 3% tytułów i 3% nakładu), pełniła jednak rolę dalece większą niżby wskazywały na to statystyki. Ich system składał się z kilku dzienników o wysokiej renomie („Czas”, „Dziennik Poznański”, „Dzień Polski” i wileńskie „Słowo”), czytanych i komentowanych na salonach, w ambasadach i wysyłanych za granicę. Ponieważ konserwatyści nie byli ugrupowaniem kadrowym, prasa stanowiła dla tego nurtu główne forum artykułowania poglądów. Druga cecha tej prasy to decentralizacja i znaczna autonomia poszczególnych redakcji. Badania nad omawianą grupą wydawnictw były dziełem dwójki czołowych badaczy dziejów polskich konserwatystów: Wiesława Władyki i Szymona Rudnickiego. Już w 1975 opublikowali wspólnie obszerny artykuł syntetyczny: *Prasa konserwatywna Drugiej Rzeczypospolitej — zarys problematyki i przegląd tytułów* [16]⁸⁰ — który do dziś pozostał niezastąpiony. Później publikacje pojawiały się incydentalnie: W. Władysław (2 publikacje) [15], Janusz Osica (3) [5], w tym krytykowana przez recenzentów książka o środowisku „Słowa” *Politycy anachronizmu — konserwatyści wileńskiej grupy „Słowa” 1922–1928* (Warszawa 1982) [4]. Wyraźny wzrost zainteresowania nastąpił dopiero w II poł. lat 90.: badania Katarzyny Wrzesińskiej nad poznańską prasą konserwatywną (5), w tym książka *Obraz mniejszości narodowych w poznańskiej prasie konserwatywnej w latach 1918–1939* (Poznań 2002) [2] oraz liczne opracowania szczegółowe, w tym wydane niedawno dwa obszernie zbiory studiów powstałe w środowisku UMCS (red. Włodzimierz Mich i in.): *Z dziejów prasy konserwatywnej* (Lublin 2009) i *Anachroniczna kasta czy nowocześni obywatele?* (Lublin 2009). Wzrosło także zainteresowanie poszczególnymi tytułami. Największą uwagę skupiło wileńskie „Słowo” (12), nad którym ciąg prac zakończyła monografia Macieja Wojtackiego „Słowo” *Stanisława Cata-Mackiewicza* (Toruń 2009; skrócona wersja rozprawy doktorskiej, promotor Jacek Gzella), zastępująca szereg wcześniejszych,

⁸⁰ Sz. Rudnicki, W. Władysław, *Prasa konserwatywna Drugiej Rzeczypospolitej*, RHCzP 1975, z. 4, s. 409–465.

częstkowych lub nieudanych publikacji (np. J. Osicy); nadto liczne publikacje o jego redaktorze, np. trzy prace Jerzego Jaruzelskiego *Mackiewicz i konserwatyści* (Warszawa 1976) [6]; *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966* (Warszawa 1987, wyd. poszerz. 1994) [razem 15]; „Czas” (5), w tym cenny zbiór wspomnień Edmunda Moszyńskiego z warszawskiego okresu pisma *Ludzie i czasy „Czasu”* (Toruń 2004) [7] i szkice Alfreda Toczka (2) [4]; „Dziennik Poznański” (8) — ale tylko publikacje omawiające wybrane aspekty treści oraz tylko jeden przyczynek o „Dzienniku Powszechnym”. Odrębnie trzeba wspomnieć o redagowanym przez J. Giedroycia neo-konserwatywnym dwutygodniku „Bunt Młodych”, któremu książkę poświęcił Marcin Król — *Style politycznego myślenia, 1979* (Paris 1979) [26], wznawianą później kilka razy w drugim obiegu, oraz o organie Stronnictwa Prawicy Narodowej „Nasza Przyszłość”, który stał się podstawą obszernej analizy treści autorstwa Włodzimierza Micha *Publicystyka polityczna „Naszej Przyszłości” 1930–1939* (Lubin 2009). Oceniając stan badań omawianego obozu należy bez wahania wskazać brak syntezy oraz monografii „Czasu” i „Dziennika Poznańskiego”.

Najbardziej zaniedbanym obszarem polskiej prasy politycznej II RP jest **prasa endecka**. Dysproporcja między rolą tego systemu w II RP a liczbą opracowań na jego temat jest doprawdy ogromna. Przypomnijmy — narodowcy w okresie międzywojnia byli drugą siłą polityczną i dysponowali drugim pod względem wielkości systemem po sanacji — w 1930 z obozem sympatyzowały 83 tytuły — czyli prawie co trzecie pismo polityczne (29%), a w grupie gazet — 57 (232 tys. egz.), czyli 43% tytułów i 25% nakładu. Mimo niebagatelnej roli systemu prasowego ND badania nad jego prasą są wciąż w powijakach. Nie licząc monografii pism i analiz zawartości można wskazać jedynie 4 samodzielne opracowania przekrojowe lub regionalne: dwa artykuły Zygmunta Kaczmarka [3]⁸¹ i jeden Jolanty Dzieńiakowskiej⁸² oraz fragmenty z monografii Macieja Urbanowskiego *Nacjonalistyczna krytyka literacka* (Kraków 1997) [5]; nadto rozdziały z syntez regionalnych (W. Pepliński 1987 — Pomorze, A. Paczkowski 1983 — Warszawa, Cz. Brzoza 1990 — Kraków). Nieco wyższy stopień zawansowania reprezentują natomiast monografie pism: najczęściej uwagę badaczy przyciągał organ toruńskich narodowców „Słowo Pomorskie” (7 publikacji), w tym chronologicznie pierwsza, wzorcowa w sensie metodologicznym rozprawa doktorska Wiktora Peplińskiego *Oblicze społeczno-polityczne „Słowa Pomorskiego” w latach 1920–1939* (Gdańsk 1978) [14]; sporym zainteresowaniem cieszył się też główny organ endecji „Gazeta Warszawska” przekształcona w 1935 w „Warszawski Dziennik Narodowy” (5), w tym cenna monografia Urszuli Jakubowskiej *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „War-*

⁸¹ Z. Kaczmarek, *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922–1939)*, RHCzP 1976, z. 1, s. 35–64 [3]; tenże, *Prasa Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski (1926–1933)*, „Rocznik Historyczny Ruchu Młodzieżowego” 1987, s. 5–49.

⁸² J. Dzieńiakowska, *Prasa Narodowej Demokracji w Radomiu w dwudziestolecie międzywojennym*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne”, t. 3 (1998), s. 19–37.

szawskiego *Dziennika Narodowego*” w latach 1918–1939 (Warszawa 1984) [11] (skrótowa wersja rozprawy doktorskiej); a także periodyki ideotwórcze: „Myśl Narodowa” (9), w tym dwie książkowe analizy treści⁸³, oraz „Przegląd Wszechpolski” (5)⁸⁴. Opracowania pozostałych tytułów to albo niewielkie przyczynki („Dziennik Kujawski”, „Głos Lubelski”), albo ograniczają się do analiz treści, tekstów wspomnieniowych, eseistyki lub dokumentów źródłowych („ABC”, „Kurier Poznański”, „Orędownik”, „Prosto z mostu”, poznański koncern Drukarnia Polska); nad licznymi ważnymi tytułami nie podjęto natomiast żadnych prac, np. lwowskim „Słowem Polskim” (po 1918). Od schyłku lat 70., gdy powstały pierwsze artykuły na omawiany temat do współczesności ukazało się 7 opracowań syntetycznych (4%) i ok. 40 przyczynków i monografii (4%); stan ten w porównaniu z potencjałem prasowym endecji — 30–40% prasy politycznej — jest wymownym świadectwem wieloletnich zaniedbań w latach PRL, dobitnie potwierdzający tezy podane na początku rozdziału. Swoistym paradoksem jest natomiast to, że prasa narodowców zarówno przed 1918, jak w latach okupacji ma doskonałe opracowania⁸⁵. Pewne nadzieje na zmianę sytuacji dają ostatnie publikacje powstające w kręgu UMCS, np. wydany niedawno zbiór studiów pod redakcją Anety Dawidowicz i Ewy Maj *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939* (Lublin 2010).

Prasa innych ugrupowań budziła nikłe zainteresowanie. Dotyczyło to w szczególności ugrupowań chadeckich (PSChD, NPR, SD), które w połowie lat 30. dysponowały potencjałem prasowym zbliżonym do socjalistów (ChD — 16 tytułów, 93 tys. egz. jednorazowego nakładu, czyli 6% tytułów i 7% nakładu prasy politycznej; NPR — 8 tyt., 44 tys., czyli — 3 i 4%). Stan na temat **prasy chadecji** jest do prawdy skromny, gdyż nie powstało dotychczas żadne opracowanie syntetyczne; jedynie o prasie NPR traktuje wydany w 2003 roku artykuł syntetyczny Adama Łaski *Prasa Narodowej Partii Robotniczej w latach 1920–1937*⁸⁶, choć nie powstał żaden poważny przyczynek o jej organach („Obrona Ludu”, „Głos Pracy”, katowicki „Polak”, „Sprawa Robotnicza”). Wśród znaczących opracowań istnieje tylko kilka szkiców o poszczególnych tytułach: najczęściej badano organ śląskich chadeków katowicką „Polonię” (12 publikacji, artykuły Jacka Burzyńskiego, Edwarda Balawaj-

⁸³ M. Domagalska, *Antysemityzm dla inteligencji? : kwestia żydowska w publicystyce Adolfa Nowaczyńskiego na łamach „Myśli Narodowej” (1921–1934) i „Prosto z mostu” (1935–1939) (na tle porównawczym)*, Warszawa 2004; P. J. Jastrzębski, *Kwestia żydowska w publicystyce „Myśli Narodowej” w latach 1921–1926*, Toruń 2005.

⁸⁴ Syntezy: R. Kuniński, „Przegląd Wszechpolski” 1922–1926, KHPP1987, nr 2, s. 77–98 [2]; R. Wapiński, „Przegląd Wszechpolski” (1895–1905, 1922–1926), [w:] *Na warsztatach historyków...*, s. 79–93 [7]; M. Królikowska, *Ideologia historyczna „Przeglądu Wszechpolskiego”*, „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 6, s. 41–57 [1].

⁸⁵ U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa 1988; M. Orłowski, *Prasa konspiracyjna Stronnictwa Narodowego w latach 1939–1947*, Poznań 2006.

⁸⁶ A. Łaska, *Prasa Narodowej Partii Robotniczej w latach 1920–1937*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Historia”, z. 1 (2003), s. 110–132.

dera, Jerzego Ratajewskiego i in.)⁸⁷ oraz osobę głównego animatora chadecji — Wojciecha Korfantego (10 — m.in. Mariana Orzechowskiego [19], Zbigniewa Lanaua [6], Henryka Przybylskiego [5], Joachima Glenska i in.)⁸⁸; pomorski organ chadeków „Dziennik Bydgoski” (5 publikacji z lat 1992–2004 omawiających wybrane epizody z dziejów pisma lub jego treści, ale zabrakło syntezy i szerszego omówienia roli Jana Teski) oraz krakowski „Głos Narodu” (2) — szczególnie obszerny artykuł Czesława Lechickiego [7]⁸⁹; marginalnie zaś zajmowano się prasą Front Morges i prasą chadeków po zjednoczeniu w 1937. Stan byłby z pewnością inny, gdyby rozpatrywać chadecję w kontekście dobrze opracowanej prasy Kościoła katolickiego (60 publikacji — omówiona niżej), niemniej takie jej ułożenie reprezentuje niewielu autorów, np. Cz. Lechicki [12]⁹⁰. Prasa innych ugrupowań (poza chadekami) w dyskursie historycznym pojawiała się marginalnie: tytułem przykładu można wspomnieć o „Rzeczpospolitej” i jej perypetiach (5 publikacji); działalności wydawniczej drobnych ugrupowań liberalno-demokratycznych (3) czy pojedynczych organizacji np. Towarzystwa Straży Krasowej (1)⁹¹.

Jakkolwiek prawie wszystkim gazetom można przydzielić odcień polityczny, taki zabieg wobec **gazet sensacyjnych** byłby fałszywy. Pisma te były grupą, która w II RP z rozmachem wkroczyła na polski rynek i szybko go opanowała. Dla tej grupy wydawnictw podstawą istnienia był zysk, który generowały nakłady i schlebienie gustom czytelniczym. Właściciel „Ikaca”, Marian Dąbrowski — słusznie zauważa Paczkowski —

musiał pamiętać o tym, że tej wielkości przedsiębiorstwo wydawnicze, jakim był „koncern Ikaca”, nie mogłoby przeżyć nawet kwartału z ulg podatkowych (które otrzymywał na interwencję Ministerstwa Skarbu) czy subwencji, których — jak się wydaje — nie potrzebował, ale opiera się na popularności. Bez wielotysięcznych nakładów nie tylko firma musiałaby splajtować, ale także pozycja polityczna właściciela zostałaby unicestwiona⁹².

⁸⁷ Ważniejsze oprac.: J. Burzyński, *Katowicka „Polonia” (1924–1939): nakłady, kolportaż, zasięg oddziaływania*, KHPP 1989, nr 3, s. 43–52; E. Baławajder, „Polonia” jako pismo katolicko-społeczne, „Chrześcijanin w Świecie” 1993, nr 2, s. 31–43; J. Ratajewski, *Śląskie dzienniki „Polonia” i „Polska Zachodnia” w latach 1924–1939*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845–1996*, Katowice 1999, s. 130–149.

⁸⁸ Ważniejsze oprac.: M. Tobiasz, *Wojciech Korfanty: odrodzenie narodowe i polityczne Śląska*, Katowice 1947 [2]; H. Przybylski, *Działalność prasowo-wydawnicza Wojciecha Korfantego w latach 1900–1939*, RHCzP 1967, z. 2, s. 160–188 [5]; J. Glensk, *Wojciech Korfanty jako wydawca, redaktor i publicysta*, [w:] *Dzieło Wojciecha Korfantego*, Katowice 1993, s. 23–38; M. Orzechowski, *Wojciech Korfanty: biografia polityczna*, Wrocław 1975 [19]; *Wojciech Korfanty przed Sądem Marszałkowskim: dokumenty*, oprac. Z. Landau, B. Skrzyszewska, Katowice 1964 [6].

⁸⁹ Cz. Lechicki, *Krakowski „Głos Narodu” w latach 1914–1939*, „Studia Historyczne” 1973, z. 3, s. 343–381.

⁹⁰ Por. Cz. Lechicki, *Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP — 1984, nr 2, s. 45–69.

⁹¹ N. i T. Zielińscy, *Prasowe inicjatywy wydawnicze Towarzystwa Straży Kresowej w latach 1918–1922*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 7 (2003), s. 63–81.

⁹² A. Paczkowski, *Prasa w życiu politycznym...*, s. 44.

Jeśli pominąć memuarystykę, problematykę tę naukowo na marginesie innych badań już w 1968 roku rozważał Eugeniusz Rudziński⁹³, potem prowadzono ją w kontekście badania gazet bezprzymiotnikowych, szczególnie A. Paczkowski⁹⁴. Jednak głównym promotorem badań stał się Wiesław Władyka — najpierw na marginesie artykułu ogólnego [4]⁹⁵, potem szczegółowo w szkicu „*Jesteśmy głosem milionów*” — *dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej* [2]⁹⁶, a ukoronowaniem stała się monografia książkowa: *Krew na pierwszej stronie — sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa 1982) [27], w której wszechstronnie omówił warunki rozwoju i dzieje wydawnicze głównych pism (cz. 1) oraz przeanalizował główne kręgi tematyczne: polityka, wybory, historia, literatura, bohater, sport, film (cz. 2). Praca była udana, stąd w następnych latach nie powstało żadne polemiczne ani uzupełniające opracowanie; wyjątkiem był jedynie szkic Andrzeja Notkowskiego *Początki prasy „masowej” i rynek czytelniczy w Polsce w latach trzydziestych* [2]⁹⁷, w którym autor rozważa prasę sensacyjną w kontekście rynku czytelniczego. Z czasem zaczęły powstawać monografie: największym zainteresowaniem cieszył się krakowski „Ilustrowany Kurier Codzienny” (25 publikacji) i jego właściciel Marian Dąbrowski (3); większość prac wyszła spod pióra trójki krakowskich autorów: Adama Bańdo (6), Piotra Borowca (5) i Ewy Bogdanowskiej-Spuły (5), w tym trzy monografie książkowe: A. Bańdo, *Nie tylko krew na pierwszej stronie — problematyka kulturalna na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w latach 1918–1939* (Kraków 2006) [4]; P. Borowiec, *Jesteśmy głosem milionów — dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny 1910–1939* (Kraków 2005) [3]; P. Borowiec, *Między sensacją a nauką — obraz produktów krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny 1910–1939* (Kraków 2005) [3]. Inne tytuły są opracowane znacznie słabiej: gazetami warszawskiego Domu Prasy, czyli tzw. „prasą czerwoną” wydającą „Dobry Wieczór — Kurier Czerwony”, „Express Poranny”, „Dzień Dobry” (3 publikacje), najpełniej zajął się A. Paczkowski w jednym z rozdziałów monografii *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918–1939* (Warszawa 1983) [31], brak jednak większych syntetycznych opracowań, zaś z innych pism Koncernu jedy-

⁹³ E. Rudziński, *O koncernach: „Prasy Czerwonej” i „IKC” (1926–1939)*, RHCzP 1968, z. 1, s. 147–161.

⁹⁴ Np. A. Paczkowski, *Polska prasa codzienna w latach 1918–1939 — niektóre kierunki przemian*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 12/13 (1976/1977), s. 211–228; tenże, *Nakłady dzienników warszawskich w latach 1931–1938*, RHCzP 1976, z. 1, s. 65–97.

⁹⁵ W. Władyka, *Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP 1979, nr 4, s. 87–101.

⁹⁶ W. Władyka, „*Jesteśmy głosem milionów*”: *dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP 1980, nr 2, s. 75–83.

⁹⁷ A. Notkowski, *Początki prasy „masowej” i rynek czytelniczy w Polsce w latach trzydziestych*, RHPP 1998, z. 1/2, s. 69–104.

nie tygodnik „Cyrulik Warszawski” doczekał się większych opracowań⁹⁸; wydrukowano kilka tekstów o „Małym Dzienniku” (6), w tym wartościowe szkice Ewy Banaś (4) [3]⁹⁹; skromnie przedstawia się zaś wiedza o bulwarowych pismach łódzkich: „Republice” i „Expressie Ilustrowanym” (5)¹⁰⁰ oraz gazetach Jana Stypułowskiego — „Kurierze Łódzkim” i „Echu” (2)¹⁰¹, a także poznańskim „Orędowniku”, „Ostatnich Wiadomościach” i „Kurierze Warszawskim” po 1918 roku¹⁰² (tylko wspomnienia, drobne szkice lub analizy treści). Między wskazane wyżej obszary wpisują się też publikacje Oskara S. Czarnika, w szczególności monografia *Proza artystyczna a prasa codzienna 1918–1926* (Wrocław 1982) [12].

Drugą autonomiczną grupą typologiczną znajdującą uznanie badaczy prasy lat 1918–1939 były **czasopisma dla dzieci i młodzieży** — razem 87 publikacji [243 cytowania]. Badania te — dodajmy — wykonywano niemal od podstaw, gdyż w syntezie A. Paczkowskiego zostały one potraktowane marginalnie (3 strony, 8 akapitów), brak też do dziś stosownej bibliografii — i nie ma pełnej zgody, co do ich liczby (badacze operują cyframi: 170 — dziecięce, 260 — młodzieżowe, 380 — studenckie i 800 — szkolne). Systematyczne badania nad tą grupą rozpoczęto dopiero w latach 80.¹⁰³ Pierwszym syntetycznym opracowaniem była rozprawa Jerzego Jarowieckiego *Z badań nad prasą dla dzieci i młodzieży oraz prasą młodzieżową w dwudziestoleciu międzywojennym 1918–1939* [21]¹⁰⁴; autor wprowadził do dyskursu naukowego pojemną definicję czasopisma dla dzieci i młodzieży (pisma dla dzieci, szkolne, studenckie, pozaszkolne) oraz wielokrotnie później naśladowaną typologię (grupy wie-

⁹⁸ J. Stradecki, *Funkcje społeczne satyry: „Cyrulik Warszawski” 1926–1934*, [w:] *Spoleczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich*, Warszawa 1974, s. 159–194 [3].

⁹⁹ E. Banaś, *Geneza i powstanie „Małego Dziennika”*, „Chrześcijanin w Świecie” 1982, nr 7, s. 38–50; taż, *Kolportaż „Małego Dziennika”*, tamże 1985, nr 5, s. 30–43; taż, *Publiczność i zasięg oddziaływania „Małego Dziennika”*, KHPP 1988, nr 3, s. 89–95; taż, *Propaganda i reklama „Małego Dziennika”*, „Studia Franciszkańskie”, [t.] 4 (1991), s. 211–223.

¹⁰⁰ M.in. R. Urbaniak, *Z dziejów prasy łódzkiej — „Republika” 1923–1925*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, z. 82 (2008), s. 41–69.

¹⁰¹ L. Olejnik, *Z dziejów prasy łódzkiej: „Kurier Łódzki” i „Echo” — wydawnictwa Jana Stypułowskiego 1919–1939*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, z. 52 (1995), s. 143–162.

¹⁰² Mimo obszernej literatury (30 poz.) i dwu monografii książkowych za okres do 1918, dzieje w latach 1918–1939 są zaniedbane: nie licząc wspomnień, syntetyczny charakter ma jedynie część artykułu Z. Anculewicz, „Kurier Warszawski” jako naczelny organ prasowy miasta stołecznego Warszawy w latach 1821–1939, [w:] *Wybrane zagadnienia z dziejów prasy warszawskiej*, [cz. 2], Warszawa 2004, s. 9–24.

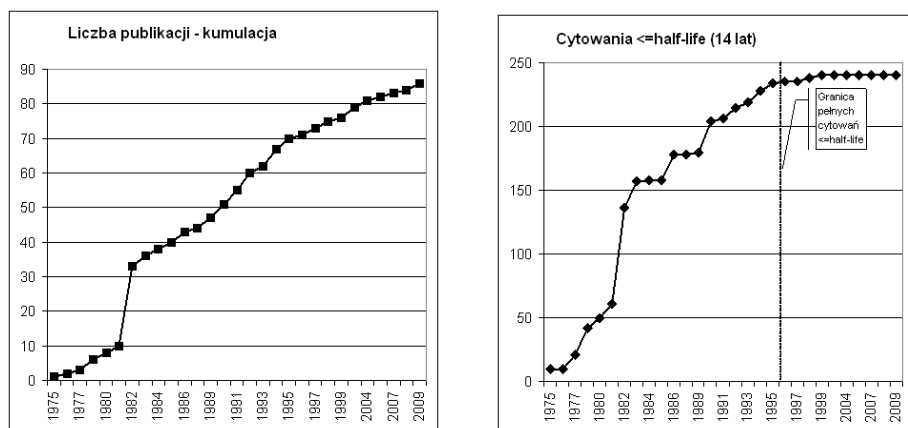
¹⁰³ Stan badań: I. Socha, *Stan i potrzeby badań nad czasopiśmiennictwem dziecięcym i młodzieżowym do roku 1939*, cz. 2: *Badania nad periodykami okresu międzywojennego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Bibliotekoznawcze”, z. 6 (1991), s. 69–100.

¹⁰⁴ J. Jarowiecki, *Z badań nad prasą dla dzieci i młodzieży oraz prasą młodzieżową w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939)*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego*, zeszyt specjalny 2, Katowice 1982, s. 342–370; toż nieznacznie zmienione pt.: *Prasa dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w latach 1918–1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*, Kielce 1982, s. 8–53; przedr. tenże, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży*, Kraków 1990, s. 5–56.

kowe, specjalistyczne i tematyczne), a nade wszystko uporządkowało istniejący stan wiedzy. Czas pokazał, że był inspiracją dla kolejnych badań: do końca 1989 ukazało się 38 prac na ten temat [179 cytowań — tworzących front]; w latach 90. — 27 [61] i nastąpiła stabilizacja; zaś po roku 2000 wyraźny regres — 9 (wykres 6).

Największe dokonania na tym polu należą do Ireny Sochy (15) [45], spośród których najcenniejsze są dwie książki: skrócona wersja rozprawy doktorskiej *Czasopisma młodzieży szkolnej w Polsce 1918–1930* (Katowice 1986) [17], autorka dokonała wyczerpującej analizy tytułowego zjawiska (czynniki warunkujące rozwój, opis i typologia 358 tytułów z ok. 800 istniejących w latach 1918–1939, charakterystyka treści i ich rola w komunikacji literackiej). Druga to rozprawa habilitacyjna *Czasopisma dla młodzieży, literatura piękna, wychowanie literackie 1918–1939* (Katowice 1990) [7], gdzie podjęta uprzednio tematyka została poszerzona (rozległe spektrum typologiczne, pełny okres 1918–1939, kontekst pedagogiczny, socjologiczno-literacki i polityczny). Pierwszy krąg zainteresowań (czasopisma szkolne) znalazł później wielu naśladowców rozwijających głównie badania regionalne: m.in. monografia Tadeusza Jałmużny *Łódzkie czasopisma szkolne w latach międzywojennych* (Łódź 1998) [1], nadto przyczynki dotyczące Śląska, Radomia, Nowego Sącza, Zamościa, Bydgoszczy i in. (razem 29). Bliżej drugiej pracy (szerokie spektrum) lokowały się publikacje Iwonny Michalskiej (6) i Anna Faber-Chojnackiej (3), pierwsza autorka zajęła się najważniejszym segmentem prasy dziecięcej — wysokonakładowymi tytułami wydawanymi przez ZNP („Płomyk”, „Płomyczek”, „Szkolna Gazetka Ścienna”, „Młody Zawodowiec” i „Mały Płomyczek”); najważniejszą jej pracą była skrócona wersja rozprawy doktorskiej *Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci w okresie Drugiej Rzeczypospolitej* (Łódź 1994) [2], gdzie podjęła analizę pism ZNP z perspektywy historyczno-pedagogicznej (pisma, odbiorcy, propagowane wartości, recepcja). Druga z badaczek przeprowadziła analizę pism dla dzieci i młodzieży w ośrodku regionalnym (17 tytułów); wynikiem prac była książka (skrót dysertacji doktorskiej) *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym* (Kraków 1995) [3].

Wykres 6. Badania prasy dziecięcej i młodzieżowej 1918–1939 — trendy

Opublikowano też szereg przyczynków dotyczących poszczególnych regionów: Śląska (10); Kielc (6); Krakowa (5); Zagłębia Dąbrowskiego (3), nadto Bydgoszczy, Chorzowa, Lublina, Lwowa; Łodzi; Tarnowa, Zamościa (po 1) oraz analizy treści, np. prace Marii J. Żmichrowskiej (4) — szczególnie rozprawa habilitacyjna *Problematyka religijna i dydaktyczno-wychowawcza polskich czasopism dla dzieci i młodzieży szkolnej w latach 1918–1939* (Warszawa 1992) [1]. Od lat 80. podjęto też badania nad prasą harcerską (m.in. Bożena Pietrzyk, Władysława Wójcik, Marian Miszczuk) [6 + 16]¹⁰⁵, ale nie przybrały one ani większego rozmachu (8), ani formy książkowej. W lepszej sytuacji są badania nad prasą studencką (9). Pierwszy syntetyczny szkic powstał już w 1982 (Marek Pieczonka) [4]¹⁰⁶, lecz badań nie kontynuowano; dopiero praca Andrzeja Pilcha *Prasa studencka w Polsce 1918–1939: zarys historyczny: bibliografia* (Kraków 1990) [8] z dominującą częścią dokumentacyjną (380 tytułów) stworzyła właściwą podstawę do dalszych badań. Prace te kontynuowała w IBL Anita Magowska publikując w 1994 roku obszerną syntezę *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej* (Poznań 1994) [6] skoncentrowaną na dziejach wydawniczych (skrót rozprawy doktorskiej, promotor Andrzej Paczkowski). Prasa studencka stała się także inspiracją do badań treści, przykładem takiego jej wykorzystania jest powstała na bazie rozprawy doktorskiej (UJ, promotor Józef Dybiec) monografia Agnieszki Graboń *Problematyka żydowska na łamach prasy akademickiej w okresie międzywojennym* (Kraków 2008). Warto dodać, że znaczna część analizowanego tu piśmiennictwa lokuje się na pograniczu prasoznawstwa i pedagogiki, stąd niektóre publikacje (szczególnie przynależne do dyskursu pedagogicznego i literaturoznawczego) mogą mieć zaniżoną liczbę cytowań, gdyż obszary te nie były wystarczająco dokładnie penetrowane.

Czasopisma **literackie** oraz **społeczno-kulturalne** (wraz z artystycznymi i satyrycznymi) stanowiły w okresie II RP pokaźną grupę, która według różnych statystyk liczyła między 370 a 410 tytułów¹⁰⁷; stanowiła zatem przyjmując ostatnią cyfrę ok. 11% polskich tytułów. Pisma te jednak z uwagi na elitarność i swe opinio-twórcze funkcje odgrywały znacznie większą rolę, niżby to wynikało z danych statystycznych; nie były wszelako masowe, zwykle w nakładzie 1–15 tys. egz. Zainteresowanie badaczy tą grupą pojawiło się stosunkowo wcześniej — już od początku

¹⁰⁵ Najważniejsze: B. Pietrzyk, W. Wójcik, *Prasa harcerska w latach 1918–1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*, Kielce 1982, s. 54–75 [6] i późniejsza bibliografia M. Miszczuka, *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939*, (Warszawa 1983) [16].

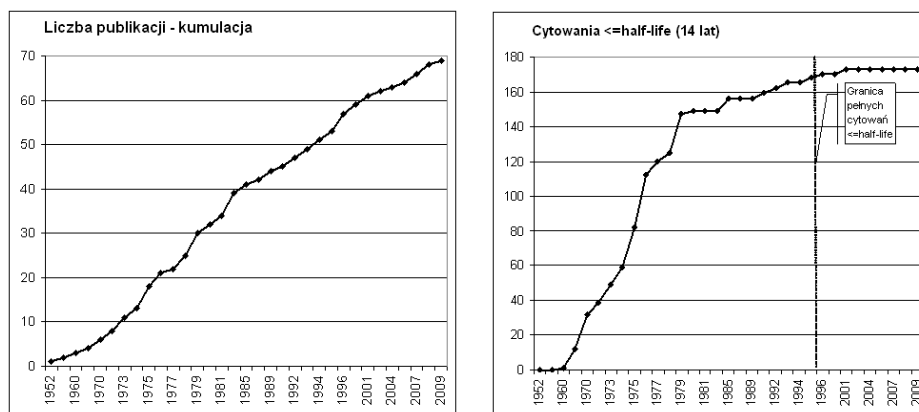
¹⁰⁶ M. Pieczonka, *Czasopisma akademickie w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego*, zeszyt specjalny 2, Katowice 1982, s. 216–231; toż nieznacznie zmienione pt. *Czasopisma młodzieży akademickiej w latach 1918–1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*, Kielce 1982, s. 118–141 [2 + 2].

¹⁰⁷ A. Paczkowski dla literackich, społeczno-kulturalnych i popularnych magazynów podaje liczbę ok. 150 + 150 (*Prasa polska w latach 1918–1939...*, s. 258, 277, zaś obliczenia GUS za sam tylko rok 1937 — cyfrę 410 [164 + 191 + 55] (tamże, s. 446).

lat 50¹⁰⁸. W pierwszym okresie (do połowy lat 60.) dominował nurt bibliograficzny i monograficzny, a badania zogniskowane w IBL koncentrowały się na prasie lewicowej (opracowania zyskały m.in. „Epoka”, „Poprostu”, „Karta”, „Sygnały”). Po 1956 — podobnie jak cała polska historiografia — prace wkroczyły w nowy, bardziej liberalny etap, obejmując swym zasięgiem coraz szersze spektra tematyczne. Przez cały analizowany okres od roku 1960 aż do współczesności rozwijały się one z umiarkowaną dynamiką — 2–3 publikacje syntetyczne rocznie (wykres 7). W całym badanym okresie — nie licząc monografii poszczególnych pism — powstało 69 opracowań. Nie oznacza to wszelako, by były to prace jednakowo wartościowe — analiza cytowań wskazuje wyraźnie na front badawczy w latach 1967–1979 (24 pozycje) [146 cytowań], a następnie zupełną stagnację — jakkolwiek publikacje powstawały (39), to ich rezonans był minimalny [26].

Mimo pozornie dużej liczby książek (11) o charakterze ogólnym lub przekrojowym nie powstała w badanym okresie żadna synteza; wszelako rolę tę pełnił napisane przez Krystynę Sierocką rozdziały w syntezie IBL *Literatura polska 1918–1975* (Warszawa 1975–1993, red. Alina Brodzka i in.). Pierwsza obszerna część (4 arkusze) obejmująca — zgodnie z chronologią Stefana Żółkiewskiego — lata 1918–1932 lokuje się w tomie pierwszym pt. *Czasopisma literackie [1918–1932]* (Warszawa 1975, wyd. 2 1991) [12] — gdzie autorka szczegółowo opisała kontekst społeczny i sytuację komunikacyjną, pisma grup literackich, magazyny kulturalno-literackie oraz naukowo-literackie; w drugiej wydrukowanej w drugim tomie 18 lat później pt. *Czasopisma literackie [1933–1944]* (Warszawa 1993) [3] jeszcze obszerniejszej (9 arkuszy), poza zarysowaniem tła społecznego (rozdz. 1), najwięcej miejsca poświęciła czterem czołowym magazynom („Wiadomości Literackie”, „Pion”, „Kultura” [Poznań] i „Prosto z Mostu” — rozdz. 2) i prasie kulturalnej lewicy (3), mniej zaś pozostałym pismom (4). Mimo pewnych mankamentów praca jest koherentna i z powodzeniem pełni funkcję syntezy.

Wykres 7. Badania prasy literackiej, kulturalnej i artystycznej 1918–1939 — trendy

¹⁰⁸ Stan badań do 1974 roku omówiła C. Gajkowska, *Czasopiśmiennictwo literackie i kulturalno-społeczne lat 1918–1939 w trzydziestoleciu powojennym: stan opracowań*, KHPP 1979, nr 1, s. 7–29 [4].

Inne powstałe wcześniej książki są jedynie zbiorem sylwetek czasopism, w szczególności: Wiesława P. Szymańskiego *Od metafory do heroizmu — z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym* (Kraków 1967, wyd. 2 1970) [20+11]; obszerny fragment syntezy IBL *Literatura polska w okresie międzywojennym*, t. 1 (Kraków 1979, *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, seria 6) [12] zawierający 56 szkiców autorstwa uznanych badaczy; nadto pierwszy tom eseistycznej książki Kazimierza Koźniewskiego *Historia co tydzień — szkice o tygodnikach społeczno-kulturalnych* (Warszawa 1976) [27] — omawiający dzieje 8 tytułów („Wiadomości Literackie”, „Kuźnia Młodych”, „Sygnały”, „Prosto z Mostu”, „Kultura” [Poznań], „Oblicze Dnia”, „Czarno na Białym” i „Orka na Ugorze”). Powstało też wiele prac omawiających z rozmaitych perspektyw wybrane grupy czasopism: np. Mariana Stępnia *Ze stanowiska lewicy — studium jednego z nurtów krytyki literackiej lat 1919–1939* (Kraków 1974) [8] i zbliżony artykuł Krystyny Sierockiej *Lewicowe czasopisma literackie lat 1918–1939* [1]¹⁰⁹; Janusza Stradeckiego *W kręgu Skamandra* (Warszawa 1977) [8] — omawiający dzieje tytułowej grupy i pism z nią związanych („Cyrulik Warszawski”, „Skamander”, „Wiadomości Literackie”, „Pologne Littéraire” i warszawska „Kultura”); Tadeusza Kłaka *Czasopisma awangardy*, cz. 1–2 (Wrocław 1978–1979) [5 + 3]; Edwarda Chudzińskiego *W kręgu kultury i literatury chłopskiej 1918–1939 — z dziejów chłopskiej prasy literackiej* (Warszawa 1985) [4] czy też wydana niedawno oparta na rozprawie doktorskiej, ale nieudana praca Joanny Mikosz *Dodatki kulturalne do prasy dwudziestolecia międzywojennego* (Kalisz 2007). Obraz ten dopełniają opracowania prasy literackiej w poszczególnych regionach: Łódź (5), Warszawa (2)¹¹⁰, Grudziądz (1), Toruń (1).

Spośród poszczególnych tytułów największym zainteresowaniem cieszyła się czwórka czołowych pism kulturalnych: „Wiadomości Literackie” (22), związany z obozem narodowym „Prosto z mostu” (5)¹¹¹ i katolicka „Kultura” (5), mniejszym sanacyjny „Pion” (2)¹¹². W grupie tej zdecydowanie przeważa zainteresowanie ty-

¹⁰⁹ K. Sierocka, *Lewicowe czasopisma literackie lat 1918–1939*, KHPP 1979, nr 4, s. 127–140.

¹¹⁰ K. Sierocka, *Warszawskie periodyki literackie lat 1918–1932*, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, z. 4, Warszawa 1972, s. 7–40 [6] i kontynuacja: *Warszawskie czasopisma literackie*, cz. 2: *Lata 1932–1939*, tamże, z. 5, Warszawa 1973, s. 153–177 [6].

¹¹¹ Z nowszych oprac. szkic: M. Urbanowski, „Prosto z mostu”, „Arka” 1993, nr 47, s. 105–120; nadto książkowe studium zawartości: M. Domagańska, *Antysemityzm dla inteligencji? : kwestia żydowska w publicystyce Adolfa Nowaczyńskiego na łamach „Myśli Narodowej” (1921–1934) i „Prosto z mostu” 1935–1939 : na tle porównawczym*, Warszawa 2004 [1] i M. Domagańska, „Najpilniejsza sprawa” : publicyści „Prosto z Mostu” wobec kwestii żydowskiej, „Kwartalnik Historii Żydów” 2002, nr 4, s. 483–500.

¹¹² S. Jaworski, *Od „Drogi” do „Pionu” : o kształtowaniu się sanacyjnego programu „upaństwowienia” literatury*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej”, r. 5 (1967), s. 105–148 [5]; M. Całka, *Rzeczywistość książki lat trzydziestych na łamach tygodnika „Pion” (1933–1939)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum”, z. 10 (2001), s. 119–135; rozprawa doktorska Małgorzaty Całki „Pion” na tle czasopism literackich dwudziestolecia międzywojennego (Łódź 2004, promotor Oskar S. Czarnik) pozostaje w rękopisie.

godnikiem Mieczysława Grydzewskiego: istnieje stan badań¹¹³, nowa bibliografia zawartości¹¹⁴ oraz wydane niedawno cztery książkowe analizy zawartości (Marka Czarneckiego, Marka Pytasza i Agaty Zawiszewskiej)¹¹⁵; mimo to stan zaawansowania badań nad pismem daleki jest od kompletności, wśród opracowań dominują przyczynki i studia problemowe, brak natomiast monografii. Solidną podstawę dokumentacyjną opublikowano natomiast niedawno dla poznańskiej „Kultury” (bibliografia zawartości oraz szczegółowa charakterystyka materiałów archiwalnych i redakcyjnych)¹¹⁶, co otwarło szerokie horyzonty przed przyszłymi badaczami. Zainteresowanie pozostałymi tytułami było zróżnicowane, choć wyraźnie częściej były to pisma lewicowe: np. lwowskie „Sygnały” (7) [19], „Lewar” (5) [8], „Kultura Robotnicza” i „Nowa Kultura” (2) [3]; rzadziej katolickie: „Verbum” (4) [9] czy „Prąd” (2) oraz inne: „Kamena” (9) [12], „Zdrój” (6) [3], „Zwrotnica” (6) [9], „Żagary” (4) [3], „Marchoń” (2) [2], „Skamander” (3) [2] i satyryczne¹¹⁷: lewicowe „Szpilki” (4) [8], „Cyrulik Warszawski” (2) [3], krakowskie „Wróble na Dachy” (1) i warszawska „Mucha” (1). Spośród popularnych magazynów największym zainteresowaniem cieszyła się katolicka „Tęcza” (8) [2], której poświęcono dwie bibliografie zawartości¹¹⁸ oraz wyczerpującą monografię: Evelina Kristanova, *Program społeczny i kulturalny „Tęczy” (1927–1939) na tle prasy katolickiej w II Rzeczypospolitej* (Łódź 2006) — skróty rozprawy doktorskiej (promotor Oskar S. Czarnik). Wśród znacznej liczby innych tytułów literackich i społeczno-kulturalnych większość doczekała się omówień lub notek, wciąż jednak istnieją pewne luki, by tylko wspomnieć lwowskiego „Szczutka” oraz „Świat” i „Tygodnik Ilustrowany”, których międzywojenne

¹¹³ Z. Wójcicka, *Struktura ideowa „Wiadomości Literackich” : stan badań i postulaty badawcze*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Szczecinie. Prace Wydziału Humanistycznego”, z. 2 (1971), s. 81–107 [2].

¹¹⁴ A. Czachowski, „Wiadomości Literackie” 1934–1939 : bibliografia zawartości (Wrocław 1999) [5].

¹¹⁵ M. Czernecki, *U źródeł polskiego liberalizmu: „Wiadomości Literackie” wobec Kościoła katolickiego w latach 1924–1939*, Radom 2004; A. Zawiszewska, *Recepcja literatury rosyjskiej na łamach „Wiadomości Literackich” 1924–1939*, Szczecin 2005; też, *Zachód w oczach liberalów: literatura niemiecka, francuska i angielska na łamach „Wiadomości Literackich” 1924–1939*, Szczecin 2006; M. Pytasz, „Nie mam recepty na zbawienie świata...”: wokół „Kronik tygodniowych” Antoniego Słonimskiego, Katowice 1987 [1].

¹¹⁶ M. Kunowska-Porębna, *Bibliografia zawartości „Kultury” 1936–1939* (Lublin 2008); L. Wilczyński, *Działalność wydawnicza Akcji Katolickiej w Poznaniu w latach 30. XX wieku: na podstawie materiałów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu* (Poznań 2004) [1]; pierwszy szkic monograficzny: Cz. Lechicki, *Poznańska „Kultura”: 1936–1939*, ZP 1985, nr 4, s. 47–62 [1].

¹¹⁷ Praca doktorska Bohdana Piątkowskiego *Polska prasa satyryczno-humorystyczna w Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW 1981) pozostaje w rękopisie.

¹¹⁸ B. Krawczyk-Urbańska, *Bibliografia zawartości literackiej „Tęczy” ilustrowanego pisma tygodniowego za lata 1932–1939*, [w:] *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha 1895–1969*, Poznań 1970, s. 511–570; D. Kraus-Burzyńska, *Bibliografia zawartości literackiej „Tęczy” ... za lata 1927–1931*, tamże, s. 571–635.

dzieje nie stały się przedmiotem żadnej poważnej analizy. Obraz dopełniają opracowania prasy artystycznej¹¹⁹, wśród których najczęściej przedmiotem badań była prasa filmowa (13) [8], doczekała się ona obszernej monografii Barbary Gierszewskiej *Czasopiśmiennictwo filmowe w Polsce do 1939 roku* (Kielce 1995) [3] — skrót rozprawy doktorskiej (IBL — promotor Andrzej Notkowski); rzadziej interesowano się prasą muzyczną (4) oraz pismami radiowymi i teatralnymi (po 1) [3]. Na zakończenie warto zauważyć, że omawiany obszar jest nierówno opracowany, a najpoważniejsze prace ukazały się 30–40 lat temu; wymaga zatem zabiegów porządkujących, reinterpretacji i monografii dziejów wydawniczych, nade wszystko zaś bibliografii tytułów. Dodać też trzeba, że analizowany fragment dziejów prasy leży na styku historii literatury i prasoznawstwa, stąd niektóre publikacje mogą mieć zanizoną liczbę cytowań.

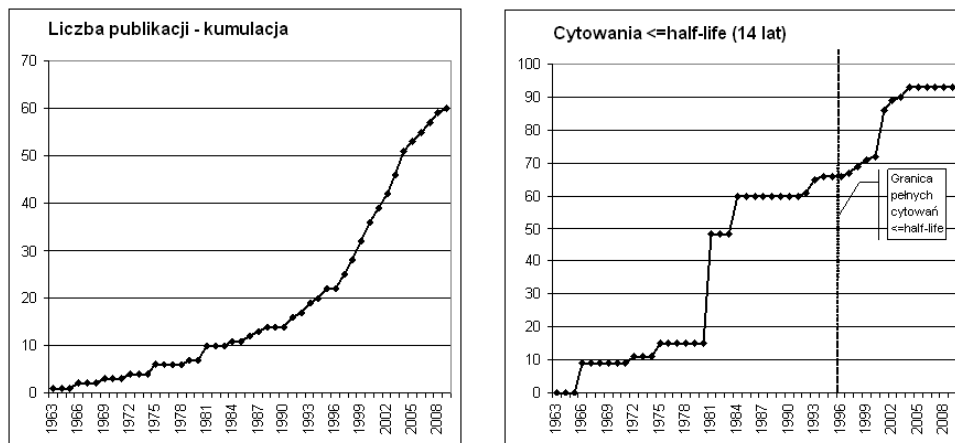
Instytucją wywierającą potężny wpływ na życie publiczne Drugiej Rzeczypospolitej był Kościół katolicki. **Prasa katolicka** była wprawdzie czwartą co do wielkości pod względem liczby tytułów (razem z kalendarzami 1105)¹²⁰, lecz absolutnie dominowała pod względem nakładów. W latach 1936–1938 na pisma te przypadało 12% wszystkich tytułów krajowych, ok. 30% ogółu wydawanych jednorazowo egzemplarzy i aż ok. 60% nakładu największych periodyków (drukujących ponad 50 tys. egz.)¹²¹. Przodowały pisma dewocyjne „Rycerz Niepokalanej” (do 800 tys.), „Przewodnik Katolicki” (250), „Posłaniec Serca Jezusowego” (120); u schyłku II RP na czołówkę wysunął się także sensacyjny „Mały Dziennik” (120–200 tys.), dystansując „IKC”. Prasa katolicka była grupą rozwijającą się najdynamiczniej (wzrost 2,5-krotny wobec średniej krajowej 1,6), a okres najżywszego rozwoju przypadł na lata 30. Był to — jak się wydaje — zamierzony skutek licznych zabiegów hierarchów zmierzających do intensyfikacji działań ewangelizacyjnych z wykorzystaniem nowych mediów i uniezależniania się od czynników zewnętrznych: w 1927 powołano Katolicką Agencję Prasową, w 1928 Komisję Prasową Konferencji Episkopatu, od 1930 włączyła się do działań Akcja Katolicka. Prasa ta dysponowała nadto silnym argumentem ekonomicznym: wykorzystywała niskie koszty druku w zakładach zakonnych, darmową siłę kolportażu parafialnego, a także była zasilana przez rozmaite subwencje. Jakkolwiek prasa kościelna stała na ogół z boku bieżących walk politycznych, to na płaszczyźnie ideologicznej wyraźnie wspierała endecję i chadecję (pozostawała w ten sposób wydatnym uzupełnieniem ich systemów prasowych).

¹¹⁹ Encyklopedyczny opis tytułów zawiera praca: *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, Wrocław 1974 [2].

¹²⁰ A. Paczkowski opierając się na danych GUS operował liczbą 302 tytułów (w 1935), zaś podając za *Informatorem Kościoła Katolickiego 1936/1937 — 199* (*Prasa polska w latach 1918–1939...*, s. 293–294), natomiast wydana później bibliografia Z. Zielińskiego — rejestruje 1105 pozycje.

¹²¹ A. Notkowski, *Początki prasy „masowej”...*, s. 84.

Wykres 8, Badania prasy katolickiej 1918–1939 — trendy

Badania nad prasą katolicką przed rokiem 1989 podejmowano rzadko (14 publikacji, czyli 25%) — niemniej znalazły się wśród nich prace wartościowe [60 cytowań]. Intensyfikacja badań nastąpiła dopiero w III RP (por. wykres 8); powstała wówczas większość publikacji (75%), niektóre o wysokiej wartości [35], jednak z uwagi na krótki okres obecności w dyskursie (poniżej *half-life*) liczba ta nie w pełni odpowiada ich realnej wartości. Pierwsze z opracowań (ujęte z perspektywy religioznawczej) powstały już w latach 60., jednak choć bogate faktograficznie nosiły na sobie wyraźne piętno antyklerykalne¹²². Bardziej obiektywne szkice syntetyczne zaczęły powstawać w środowisku KUL lub publicystów katolickich już od początku lat 70. (Czesław Lechicki, Leon Dyczewski, Konstanty Turowski, Czesław Strzeszewski)¹²³. Szczególne znaczenie miały prace Cz. Lechickiego, który jako przedwojenny aktywny uczestnik tej prasy znał ją z autopsji i już w latach 60. opracował jej dzieje w maszynopisie *Czasopiśmiennictwo katolickie Drugiej Rzeczypospolitej* (260 s.)¹²⁴. Przełomowy dla dalszych prac okazał się rok 1981, gdy ukazała się monumentalna bibliografia Zygmunta Zielińskiego *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944* (Lublin 1981) [28], gdzie wraz z kalendarzami zarejestrowano 1105 pozycji, co wobec 302, którymi operowały oficjalne statystyki GUS było istot-

¹²² W. Myster, „Dobra prasa” w Polsce przedwojennej, „Rocznik Wolnej Myśli”, [r. 5/6] (1963/1964), s. 194–199; tenże, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1966 [9].

¹²³ Cz. Lechicki, *Z badań nad międzywojennym czasopiśmiennictwem katolickim w Polsce*, „Sprawozdanie z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych KUL”, nr 17 (1969), s. 46–51; L. Dyczewski, *Działalność wydawnicza Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Homo Dei” 1972, nr 4, s. 289–294 [2]; Cz. Strzeszewski, *Katolickie czasopiśmiennictwo społeczne w Polsce w dwudziestolecie międzywojennym*, „Roczniki Nauk Społecznych”, r. 6 (1979), s. 29–49 i in.

¹²⁴ Częściowo opublikowane w innych pracach autora, np. *Rzut oka na sto lat polskiego czasopiśmiennictwa katolickiego*, „Novum” 1975, nr 1/3, s. 76–92 [5], oraz kilku w opracowaniach o poszczególnych tytułach.

ną zmianą. Dane zmuszały także do rewizji dotychczasowego stanu wiedzy utrwalonego w syntezie A. Paczkowskiego, gdzie prasa katolicka została potraktowana nad wyraz skromnie (4 strony — 8 akapitów). Pierwszy nowoczesny artykuł syntetyczny wyszedł spod pióra Cz. Lechickiego w 1984 roku pt. *Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej* [12]¹²⁵.

Od początku 1989 roku powstało wiele studiów i przyczynków, lecz tylko nieliczne miały ambicje syntetyczne. Do grupy tej należy bez wątpienia rozprawa habilitacyjna Jerzego Plisa *Kościół katolicki w Polsce a prasa, radio i film 1918–1939* (Lublin 2001) [10]. Nie była to wszelako historia mediów, lecz ukazany w szerokim spektrum rozwój poglądów na temat prasy, radia i filmu w łonie Kościoła katolickiego. W obszerniej i dobrze udokumentowanej pracy (w części dotyczącej prasy drukowanej) przedstawia autor m.in.: zabiegi towarzyszące powołaniu pism (dziennika, tygodników diecezjalnych, pisma dla inteligencji oraz gazetek parafialnych); analizuje rolę duchownych i dziennikarzy zaangażowanych w akcję prasową, a także rolę czytelników; poświęcił nadto wiele miejsca specyficznej propagandzie i kolportażowi prasy kościelnej. Przedstawione problemy — jak wspomniano — historią nie są, ale stwarzają solidne podstawy do jej napisania. Drugą pracą o ambicjach uogólniających jest monografia Andrzeja Kalety *Polskie katolickie czasopiśmiennictwo misyjne w II Rzeczypospolitej* (Kalisz 2001) [4], dysertacja doktorska (promotor Urszula Jakubowska). Autor omówił tu wycinek polskiego czasopiśmiennictwa kościelnego — rozumiejąc misję jako duszpasterstwo za granicą. Zgodnym zdaniem recenzentów jest to praca wzorcowa w sensie metodologicznym i konstrukcyjnym; A. Kaleta omawia kolejno: kontekst religijny, historię wydawniczą, twórców, funkcje i odbiorców. Ambicje syntetyczne ma też cykl artykułów Wojciecha Dutki (KUL) o prasie parafialnej¹²⁶; autor analizuje mało znane pole badawcze liczące 197 tytułów (najwięcej wydawano w diecezjach poznańskiej — 34 i śląskiej — 32). Inne prace podejmowały zagadnienia węższe. Najczęściej dotyczyły prasy w przekrojach regionalnych (20) [12]: Kraków (4), Kielce, Lwów, Łomża (po 2), Wilno, Śląsk, Pomorze, Podlasie i in. Liczne były też analizy treści (19) [9], zwykle omawiające jej stosunek do różnych żywotnych problemów II RP (np. Żydzi, autorytaryzm, bolszewizm, III Rzesza), nadto wiele przyczynków i monografii o poszczególnych tytułach. Wśród najważniejszych pism znalazły się m.in.: dwa wysokonakładowe: „Rycerz Niepokalanej” — (7)¹²⁷ i wydawnictwo Drukarni św. Wojciecha „Przewodnik Katolicki” (7)

¹²⁵ Cz. Lechicki, *Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej*, KHPP 1984, nr 2, s. 45–69 [12].

¹²⁶ W. Dutka, *Powstanie i rozwój prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, RHPP 2006, z. 2, s. 55–82; tenże, *Geografia wydawnicza prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, tamże, 2007, z. 2, s. 75–94; tenże, *Typologia prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w okresie II Rzeczypospolitej*, tamże, 2008, z. 1/2, s. 35–56.

¹²⁷ W tym 3 szkice P. Foreckiego, m.in. „Rycerz Niepokalanej” jako katolickie czasopismo masowe w latach 1922–1939, „Forum Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości we Wrocławiu”, z. 3 (2003), s. 145–164 i in.

[1]; sensacyjny „Mały Dziennik” (4) [3]¹²⁸; „Głos Narodu” (2) [7]¹²⁹; pelpliński „Pielgrzym” (3) [6]¹³⁰; „Niedziela” (4) [2]¹³¹; pisma inteligentkie: „Przegląd Powszechny” (7) [4]¹³², „Prąd” (5) [3], „Pax” (3), „Verbum” (4) [9] i poznańska „Kultura” (5, w tym dwie książki dokumentacyjne)¹³³ oraz popularna „Tęcza” (8) [2]¹³⁴ — jedyne tytuły mające prasoznawczą monografię książkową (Eveliny Kristanovej *Program społeczny i kulturalny „Tęczy” (1927–1939) na tle prasy katolickiej w II Rzeczypospolitej*, Łódź 2006). Obraz dopełniają biografie katolickich dziennikarzy, m.in. bł. Ignacego Kłopotowskiego (3 książki) [4]¹³⁵, gdzie znajdują się obszerne fragmenty o wydawanych pod jego redakcją pismach (np. dzienniku „Polak-Katolik”). Niektóre obszary są jednak wciąż nietknięte, jak choćby nakładowy jezuicki „Posłaniec Serca Jezusowego” oraz prasa większości ośrodków wydawniczych (Warszawa, Poznań) i rynków lokalnych (np. Pomorze, Mazowsze, Łódzkie). Prasa innych wyznań w okresie II RP pozostawała w cieniu katolickiej (12–20%), niemniej ukazało się kilka poważnych prac na ten temat (9) [5]. Najwięcej miejsca poświęcono prasie protestanckiej (4), np. opracowana na bazie rozprawy doktorskiej monografia Jarosława Kłaczek *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918–1939* (Toruń 2003) [2], wraz z szczegółową bibliografią — 280 pozycji. Symbolicznie reprezentowane były inne wyznania: prawosławne (2), greckokatolickie i islam (po 1).

Czasopiśmiennictwo naukowe i fachowe w latach 1918–1939 było liczącą się grupą wydawnictw. Według najnowszych danych ukazywało się w tym okresie 531 specjalistycznych tytułów, które — dodajmy — na przestrzeni badanego okresu wzrosły przeszło 4-krotnie (87 u progu II RP, 452 nowych i 202 zawieszonych). Wzrost tłumaczył przede wszystkim dynamiczny rozwój infrastruktury naukowej (uniwersytety, szkoły wyższe, instytuty badawcze, towarzystwa naukowe); u schyłku II RP liczba szkół wyższych wzrosła do 34, a towarzystw naukowych do 480. Warto wszelako zauważyć, że obieg prasy specjalistycznej jest tworem specyficznym, znacznie odbiegającym warsztatowo i funkcjonalnie od tradycyjnie pojmowanego dziennikarstwa. Z definicji więc wymaga innych teorii, metod i narzędzi badawczych. Inny był

¹²⁸ Zob. przyp. 99.

¹²⁹ Szczególnie obszerny artykuł Cz. Lechickiego — zob. przyp. 89.

¹³⁰ M.in.: J. Borzyszkowski, „Pielgrzym”: gazeta i wydawnictwo w Pelplinie 1869–1939, „W kręgu książki”, nr 9 (1987), s. 68–75; B. Góra, „Pielgrzym” 1869–1939, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*, Kraków 1999, s. 199–212.

¹³¹ W tym monografia A. Bajor, Z. Żmigrodzki, *Tygodnik katolicki „Niedziela” 1926–1939*, Częstochowa 2002.

¹³² M.in. obszerna książka U. Caumanns, *Die polnischen Jesuiten, der „Przegląd Powszechny” und der politische Katholizismus in der Zweiten Republik : ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Presse Polens zwischen den Weltkriegen 1918–1939*, Dortmund 1996 [1].

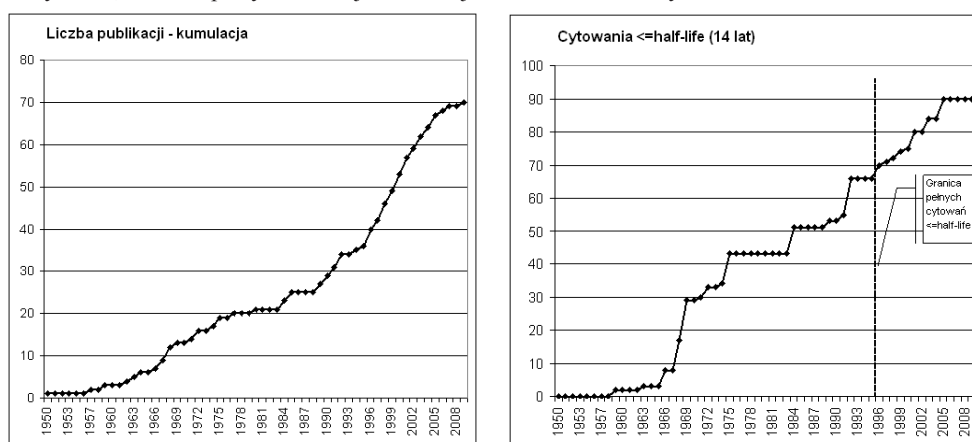
¹³³ Zob. przyp. 116.

¹³⁴ Zob. przyp. 118.

¹³⁵ J. Styk, *Ksiądz Ignacy Kłopotowski 1866–1931 : społecznik, publicysta i wydawca*, Warszawa 1987 [4]; T. Karolak, *Ksiądz Ignacy Kłopotowski*, Warszawa 1992; A. Adamski, *Kapłan i dziennikarz: błogosławiony ks. Ignacy Kłopotowski 1866–1931*, Warszawa 2008.

też jego rozwój i determinanty, zgoła odmienne od głównego nurtu prasy polskiej. Konsekwencją tej specyfiki jest także swoisty brak tożsamości w badaniach nad tą gałęzią prasy. Analiza opracowań przekonuje, że większość badań było podjętych bądź w ramach historii nauki lub oświaty, bądź też poszczególnych nauk — rzadko zaś z perspektywy prasoznawczej. Pierwsze opracowania pojawiły się stosunkowo wcześnie — już w latach 50. — i przybywały w umiarkowanym tempie (średnio 1 na 2 lata) aż do 1989 (razem 25); większy skok nastąpił później (por. wykres 9), drukowano ich wówczas już po 2–4 rocznie.

Wykres 9, Badania prasy naukowej i fachowej 1918–1939 — trendy

Ogółem w badanym okresie powstało 70 prac (nie licząc monografii czasopism): najwięcej (27) [25] — dotyczyło czasopism naukowych, w czym (17) [13] poszczególnych dyscyplin akademickich, a (8) [12] miało charakter ogólny; pozostałe (43) [65] poświęcono prasie fachowej: najżywiej interesowano się prasą pedagogiczną (13) [32], techniczną (10) [5], gospodarczą (7) [8] i morską (5) [13], mniej natomiast: (4) [3] — rolniczą i medycyną (2) [3]. Zainteresowanie zdaje się proporcjonalne do liczności poszczególnych gałęzi prasy, lecz zdumienie budzi jednak niska reprezentacja medycyny (była to przecież druga co do wielkości grupa pism — 105 tytułów). *Casus* ten wynika z osobliwej cechy opracowań medycznych — zwykle bowiem ogarniają całość dziejów, nie zaś wybrany okres (braki kompensują zatem opracowania ogólne, gdzie na medycynę przypada 40 z 149 opracowań, a więc — 26%; podobnie zachowują się opracowania o prasie technicznej — 90 z 149, czyli 60%). Pewnych interesujących danych dostarcza analiza autorstwa. Z uwagi na wspomniany wcześniej fakt, że większość badań było podjętych w ramach historii nauki, oświaty bądź też w ramach poszczególnych nauk (rozumianych przedmiotowo), istnieje duże rozproszenie korpusu autorów (zwykle po 1–2 publikacje). Wyjątek stanowią prasoznawcy — zdecydowanie dominującą pozycję ma w tej dziedzinie Grażyna Wrona

(18) [19], czyli 25% opracowań i 21% cytowań. Autorka już w 1996 rozpoczęła badania i uwieńczyła je w 2005 roku rozprawą habilitacyjną *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939* (Kraków 2005) [6], gdzie nie dysponując wcześniej wyspecjalizowanymi bibliografiami, w drodze żmudnych kwerend, zarejestrowała i poddała analizie 531 periodyków. W syntezie autorka omówiła je w 8 obszernych rozdziałach (ogólne, humanistyczne i społeczne, biologiczne, z zakresu nauk ścisłych, medyczne i farmaceutyczne, dotyczące nauk o ziemi, rolnicze i pokrewne oraz techniczne), zamykając rozważaniami o organizacji pracy redakcji. Obraz dokonań na analizowanym polu dopełniają liczne przyczynki i monografie o poszczególnych czasopismach, szczególnie długowiecznych, jak „Sylwan” (9), „Kwartalnik Historyczny” (11) czy „Pamiętnik Literacki” (7) — szczegółowo omówionych we wstępie syntezy G. Wróny. Odrębnie należy jednak wspomnieć do trzech monografiach książkowych dotyczących węższych zakresów problemowych: dysertacji doktorskiej Zbigniewa Machalińskiego *Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej* (Gdańsk 1969) [12], pracy Marii Jolanty Żmichrowskiej *Wybrane zagadnienia czasopiśmiennictwa pedagogicznego w Polsce w latach 1918–1939* (Olsztyn 1992) [4] oraz monografii Leszka Smolaka *Prasa Policji Państwowej 1918–1939* (Warszawa 1993) [1].

Inne grupy typologiczne były zdecydowanie mniejsze i rzadziej znajdowały zainteresowanie w gronie badaczy. Stosunkowo często podejmowano tematykę **czasopism wojskowych**, zarówno fachowych, jak i popularnej prasy żołnierskiej (20) [26], w większości opublikowanych po 1989 (14). Pierwsze prace z tego zakresu należą do Mariana Fuka¹³⁶, ale największy wkład wniosły prace Jana Pytla (7) [14]. Ostatni autor już od połowy lat 60. interesował się prasą I wojny światowej i pierwszych lat II RP, ukoronowaniem jego wieloletnich badań stała się monografia *Polska prasa wojskowa 1914–1921: powstanie, rozwój i jej miejsce w życiu politycznym* (Toruń 2002) [2], w której poddał wyczerpującej analizie 77 tytułów. Z prac syntetycznych dotyczących późniejszych dziejów prasy wojskowej można wskazać kilka mniejszych opracowań, w szczególności broszurkę Jerzego Garbaczewskiego *Zarys historii prasy Wojska Polskiego do 1939 r.* (Warszawa 2004) oraz kilka artykułów (m. in. Tadeusza Urbańczyka [6]¹³⁷), powstało także kilka prac analizujących wartość prasy wojskowej, szczególnie cenne są książki Zdzisława G. Kowalskiego¹³⁸ i Jacka Romanka¹³⁹ omawiające we wstępie dzieje wydawnicze; stan ten uzupełnia-

¹³⁶ Niepublikowany doktorat: *Problematyka polskiego czasopiśmiennictwa wojskowego w latach 1918–1939* (Warszawa, Wojskowa Akademia Polityczna, 1967, promotor – E. Halicz) i kilka artykułów, m.in. *Uwagi o strukturze tematycznej i problematyce treściowej polskiego czasopiśmiennictwa wojskowego w latach 1918–1920*, „Myśl Wojskowa” 1966, nr 1/6, s. 112–114

¹³⁷ T. Urbańczyk, *Polskie czasopiśmiennictwo wojskowe w latach 1914–1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1991, nr 3/4, s. 3–20 [6].

¹³⁸ Zdzisław G. Kowalski, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920 na łamach polskich fachowych periodyków wojskowych z lat 1919–1939*, Toruń 2001 [1].

¹³⁹ J. Romanek, *Totalitaryzm sowiecki w ocenie polskiej prasy wojskowej lat 1929–1939*, Toruń 2009.

ją liczne przyczynki o poszczególnych tytułach, m.in.: „Bellona” (7); „Wiarus” (2), „Przegląd Piechoty” (3) czy „Przegląd Wojsk Pancernych” (1). Umiarkowane zainteresowanie wzbudzała **prasa sportowa** (13) [13]. Pierwsze prace wyszły spod pióra Henryki Jakubowskiej¹⁴⁰, jednak największe zasługi na tym polu położył działający od początku lat 70. Bogdan Tuszyński. Jednym z jego pierwszych opracowań był szkic *Rzut oka na główne kierunki rozwoju polskiej prasy sportowej do 1939 roku* [6]¹⁴¹, którego tezy rozwinął później w licznych książkach; najpełniej w syntezie: *Prasa i sport : wydawnictwo z okazji 100-lecia prasy sportowej 1881–1981* (Warszawa 1981) [12], gdzie prasie II RP autor poświęcił ponad 10 arkuszy (s. 97–284). W okresie późniejszym nie powstała żadna większa praca na ten temat, zaś cała aktywność obracała się w kręgu studiów regionalnych: Śląsk i Kraków (po 2), Zagłębie Dąbrowskie i Wielkopolska (po 1). Warto dodać, że była to jedna z nielicznych grup mająca własną bibliografię tytułów — pracę autorstwa Marii Jasińskiej *Bibliografia czasopism sportowych w Polsce 1881–1981* (Warszawa 1983) [17], która rejestrowała ponad 500 poz. Z innych typów warto wspomnieć o zainteresowaniu: **kalendarzami** (9) [20], które wyczerpująco w rozprawie doktorskiej opisała Ewa Wójcik — *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego* (Kraków 1996) [2] — oraz **prasą kobiecą**. Ostatnia grupa od czasów przedwojennego studium Zofii Zaleskiej¹⁴² nie doczekała się wprawdzie żadnego¹⁴³ większego opracowania syntetycznego dla prasy po 1918, lecz powstały prace o poszczególnych tytułach i wydawcach. W szczególności o najpoczytniejszym piśmie kobiecym w II RP — tygodniku „Bluszc” (10). Prace te niemal w całości należą do Jolanty Chwastyk-Kowalczyk (9) [8], w szczególności obszerna monografia „*Bluszc” w latach 1918–1939 : tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury* (Kielce 2003) [2] — skrót rozprawy doktorskiej (promotor Jerzy Jarowiecki). Niewielkiej monografii doczekał się także najpopularniejszy dwutygodnik kobiecy „Moja Przyjaciółka” [3]¹⁴⁴; to skromne początkowo pismo drukowane w prowincjonalnym Żninie (koncern Alfreda Ksyckiego) w 1938 zanotowało 100 tys. egz., podczas gdy inne pisma kobiece osiągały zwykle nie więcej niż

¹⁴⁰ H. Jakubowska, K. Hądzelek, *Informacja o polskich czasopismach z zakresu wychowania fizycznego i sportu w latach 1918–1939*, 1958, nr 5, s. 373–381 [1]; H. Jakubowska, *Prasa sportowa okresu międzywojennego jako źródło do dziejów wychowania fizycznego i sportu : 1918–1939*, „Kultura Fizyczna” 1962, nr 4, s. 308–310.

¹⁴¹ B. Tuszyński, *Rzut oka na główne kierunki rozwoju polskiej prasy sportowej do 1939 roku*, RHCzP 1973, z. 4, s. 495–515 [6].

¹⁴² Z. Zaleska, *Czasopisma kobiece w Polsce*. Warszawa 1938 [całkowite cytowania — 103]; okres do 1918 roku wyczerpująco opisuje synteza Jerzego Franke, *Polska prasa kobieca w latach 1820–1918*, Warszawa 1999 [20].

¹⁴³ Wyjątkiem jest wydana już po zakończeniu gromadzenia danych do niniejszej pracy kobiecej w II RP: K. Łozowska-Marcinkowska, *Sprawy niewieście: problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*; Poznań 2010 – skrót rozprawy doktorskiej (UAM, 2008, promotor – D. Żołądź-Strzelczyk).

¹⁴⁴ J. Grabowska, *Moja Przyjaciółka: ilustrowany dwutygodnik kobiecy 1934–1939*, Żnin 1997 [3].

10–12 tys. egz. Wedle niektórych opinii na formule wypracowanej w „Mojej Przyjaciółce” wzorowali się w latach PRL redaktorzy „Przyjaciółki”. Drobnych opracowań doczekały się także inne pisma z tej grupy: „Kobieta Współczesna” (1), żydowska „Ewa”, choć stan nie jest kompletny — brak np. opracowania dwutygodnika „Świat Kobiety” czy miesięcznika „Pani”. W typologicznym bogactwie opracowań znalazły się też grupy bardzo rzadkie: jednodniówki (3), pisma brajlowskie (1) oraz komisje i czasopisma obrazkowe (2). Autorem interesującej monografii na ostatni temat jest Adam Rusek *Tarzan, Matolek i inni : cykliczne historyjki obrazkowe w Polsce w latach 1919–1939* (Warszawa 2001) [2].

* * *

Opisane w niniejszym studium kierunki badań nie wyczerpują tytułowej problematyki. Odrębne pola badawcze tworzyły też prace dotyczące prasy mniejszości narodowych (146) [226] i prasy polskiej za granicą (204) [446] oraz najobszerniejszy teren — historia regionalna (465, w tym 39 książek) [838], którą uzupełniają monografie 518 tytułów w układzie terytorialnym (1000) [701]. Zagadnienia te z uwagi na ograniczenia wydawnicze będą opisane w drugiej części opracowania.

References

- Adamczyk M., Dzieniakowska J.: *Prasa Kielecczyny w latach 1811-1989*. T. 1, 1811-1945. Kielce 1995
- Adamski A.: *Kaplan i dziennikarz : błogosławiony ks. Ignacy Kłopotowski 1866-1931*. Warszawa 2008
- Anachroniczna kasta czy nowocześni obywatele? Lublin 2009
- Anculewicz Z.: *"Kurier Warszawski" jako naczelny organ prasowy miasta stołecznego Warszawy w latach 1821-1939*, [w:] *Wybrane zagadnienia z dziejów prasy warszawskiej*. [Cz. 2]. Warszawa 2004, s. 9-24.
- Andrysiak, E.: *Bibliografia prasy kaliskiej 1805-2005*. Kalisz 2005.
- Bajor A., Żmigrodzki Z.: *Tygodnik katolicki "Niedziela" 1926-1939*. Częstochowa 2002.
- Balawajder E.: *"Polonia" jako pismo katolicko-społeczne*, „Chrześcijanin w Świecie” 1993, nr 2, s. 31-43
- Banaś E.: *Geneza i powstanie "Małego Dziennika"*, „Chrześcijanin w Świecie” 1982, nr 7, s. 38-50
- Banaś E.: *Kolportaż "Małego Dziennika"*, tamże 1985, nr 5, s. 30-43
- Banaś E.: *Propaganda i reklama "Małego Dziennika"*, „Studia Franciszkańskie” [T.] 4 (1991), s. 211-223.
- Banaś E.: *Publiczność i zasięg oddziaływania "Małego Dziennika"*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1988, nr 3, s. 89-95
- Bañdo A.: *Nie tylko krew na pierwszej stronie - problematyka kulturalna na łamach "Ilustrowanego Kuriera Codziennego" w latach 1918-1939*. Kraków 2006
- Biały F., Biały L.: *Periodyki śląskie od XV wieku do 1945 roku*, Wrocław 2008.
- Bibliografia czasopism pomorskich : województwo bydgoskie*. Toruń 1960.
- Borkowski J.: *Wizje społeczne i zmagania wiciarzy w świetle młodzieżowej prasy ludowej 1928-1939*. Warszawa 1966
- Borowiec P.: *Jesteśmy głosem milionów - dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny 1910-1939*. Kraków 2005
- Borowiec P.: *Miedzy sensacją a nauką - obraz produktów krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny 1910-1939*. Kraków 2005
- Borzyszkowski J.: *"Pielgrzym" : gazeta i wydawnictwo w Pelplinie 1869-1939*, „W kręgu książki” Nr 9 (1987), s. 68-75
- Brzoza Cz.: *Materials toward the Bibliography of the Jewish Press in Cracow (1918-1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 71-110.
- Brzoza Cz.: *Polityczna prasa Krakowa 1918-1939*. Kraków 1990
- Burzyński J.: *Katowicka "Polonia" (1924-1939) : nakłady, kolportaż, zasięg oddziaływania*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1989, nr 3, s. 43-52
- Cała A.: *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim*. Warszawa 2005.
- Całka M.: *„Pion” na tle czasopism literackich dwudziestolecia międzywojennego* (Łódź, 2004 promotor Oskar S. Czarnik) - rękop.
- Całka M.: *Rzeczywistość książki lat trzydziestych na łamach tygodnika "Pion" (1933-1939)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” Z. 10 (2001), s. 119-135
- Caumanns U.: *Die polnischen Jesuiten, der "Przegląd Powszechny" und der politische Katholizismus in der Zweiten Republik : ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Presse Polens zwischen den Weltkriegen 1918-1939*. Dortmund 1996.
- Chudziński E.: *W kręgu kultury i literatury chłopskiej 1918-1939 - z dziejów chłopskiej prasy literackiej*. Warszawa 1985
- Chwastyk-Kowalczyk J.: *"Bluszcz" w latach 1918-1939 : tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*. Kielce 2003
- Cimek H.: *Historia badań nad dziejami Komunistycznej Partii Polski*, „Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie. Historia” Nr 6 (1997), s. 165-174.
- Czachowski A.: *"Wiadomości Literackie" 1934-1939 : bibliografia zawartości*. Wrocław 1999.
- Czarnik O. S.: *Ideowe i literackie wybory "Robotnika" w latach 1918-1939*. Warszawa 1996
- Czarnik O. S.: *Proza artystyczna a prasa codzienna 1918-1926*. Wrocław 1982
- Czernecki M.: *U źródeł polskiego liberalizmu : "Wiadomości Literackie" wobec Kościoła katolickiego w latach 1924-1939*. Radom 2004
- Darłakowa S.: *Prasa Rzeszowa XIX i XX wieku*. Rzeszów 1966
- Długajczyk: *Oblicze polityczne i własnościowe prasy polskiej w województwie śląskim 1922-1939*. Katowice 1990
- Domagalska M.: *"Najpilniejsza sprawa" : publicyści "Prosto z Mostu" wobec kwestii żydowskiej*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2002, nr 4, s. 483-500.
- Domagalska M.: *Antysemityzm dla inteligencji? : kwestia żydowska w publicystyce Adolfa Nowaczyńskiego na łamach "Myśli Narodowej" (1921-1934) i "Prosto z mostu" (1935-1939) (na tle porównawczym)*. Warszawa 2004
- Dutka W.: *Geografia wydawnicza prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, tamże 2007, z. 2, s. 75-94

- Dutka W.: *Powstanie i rozwój prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2006, z. 2, s. 55-82
- Dutka W.: *Typologia prasy parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego w okresie II Rzeczypospolitej*, tamże 2008, z. 1/2, s. 35-56.
- Dyczewski L.: *Działalność wydawnicza Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Homo Dei” 1972, nr 4, s. 289-294
- Dzieniakowska J.: *Prasa Narodowej Demokracji w Radomiu w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” T. 3 (1998), s. 19-37.
- Dzieniakowska J.: *Prasa radomska w dwudziestoleciu międzywojennym 1918-1939*. Radom 1995.
- Dziki S.: *Prasa polskiego ruchu robotniczego do roku 1948 : przegląd dokumentacyjno-bibliograficzny* „Zeszyty Prasoznawcze” 1982, nr 4, s. 5-38.
- Dziki S.: *Próba skonstruowania schematu ogólnej typologii prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1970, nr 4, s. 5-20
- Dziki S.: *Tendencje rozwojowe polskiego prasoznawstwa (1965-1981)*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1984, nr 2, s. 21-36.
- Dziki S.: *Warsztat dokumentacyjny prasoznawcy*. Wrocław 1992
- Dziki S.: *Wstęp do typologii współczesnej prasy polskiej*. Kraków 1989.
- Faber-Chojnacka A.: *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1995
- Forecki P.: *"Rycerz Niepokalanej" jako katolickie czasopismo masowe w latach 1922-1939*, „Forum Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości we Wrocławiu” Z. 3 (2003), s. 145-164.
- Franke J.: *Polska prasa kobieca w latach 1820-1918*. Warszawa 1999
- Fuks M.: *Problematyka polskiego czasopiśmiennictwa wojskowego w latach 1918–1939*. Warszawa, Wojskowa Akademia Polityczna 1967 - rękopis
- Fuks M.: *Uwagi o strukturze tematycznej i problematyce treściowej polskiego czasopiśmiennictwa wojskowego w latach 1918-1920*, „Myśl Wojskowa” 1966, nr 1/6, s. 112-114
- Gajkowska C.: *Czasopiśmiennictwo literackie i kulturalno-społeczne lat 1918-1939 w trzydziestoleciu powojennym : stan opracowań*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 1, s. 7-29
- Garbaczewski J.: *Zarys historii prasy Wojska Polskiego do 1939 r.* Warszawa 2004
- Garlicki A., Nałęcz T., Władysław W.: *Druga Rzeczpospolita w powojennych badaniach historyków polskich*, „Przegląd Historyczny” 1978, z. 3, s. 389-404
- Gierszewska B.: *Czasopiśmiennictwo filmowe w Polsce do 1939 roku*. Kielce 1995
- Glensk J.: *Bibliografia adnotowana śląskiej prasy plebiscytowej i powstańczej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 2, s. 59-77.
- Glensk J.: *Wojciech Korfanty jako wydawca, redaktor i publicysta*, [w:] *Dzieło Wojciecha Korfanteo*. Katowice 1993, s. 23-38
- Gójski J.: *Z dziejów rewolucyjnej prasy chłopskiej okresu międzywojennego*, „Biuletyn Naukowy Zakładu Badań Prasoznawczych” Nr 11 (1956), s. 1-25.
- Góra B.: *"Pielgrzym" 1869-1939*, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*. Kraków 1999, s. 199-212.
- Graboń A.: *Problematyka żydowska na łamach prasy akademickiej w okresie międzywojennym*. Kraków 2008
- Grabowska J.: *Moja Przyjaciółka : ilustrowany dwutygodnik kobiecy 1934-1939*. Żnin 1997
- Grabowski W.: *Polska Agencja Telegraficzna 1918-1991*. Warszawa 2005
- Grabski A. F.: *Zarys historiografii polskiej*. Poznań 2006;
- Gromek A. K.: *Bibliografia prasy lubelskiej 1800-1939*, „Studia i Materiały Lubelskie” R. 6 (1972), s. 373-436
- Gröschel B.: *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945*. Berlin 1993
- Gröschel B.: *Themen und Tendenzen in Schlagzeilen der Kattowitzer Zeitung und Oberschlesischen Kuriers 1925-1939*. Berlin 1993
- Grzegorzczak P.: *Prasa*, [w:] *Dwudziestolecie Polski Odrodzonej*. Kraków 1928.
- Hass L., Korczak B., Michalska W.: *Czasopisma ruchu zawodowego w Polsce 1848-1939 : centralny katalog*. [Cz. 1-4], „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1987, nr 1, s. 99-142; nr 2, s. 109-141; nr 3, s. 93-117; nr 4, s. 85-114
- Hass L.: *Czasopiśmiennictwo polskiego ruchu zawodowego w latach 1918-1939*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1974, s. 107-163
- Hass L.: *Prasa klasowego ruchu zawodowego w latach drugiej niepodległości*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1972, nr 1, s. 74-110
- Hass L.: *Prasa ruchu zawodowego : związkowa działalność wydawnicza w latach 1918-1939*, [w:] *Ruch zawodowy w Polsce*. T. 2, cz. 2. Warszawa 1981, s. 263-331
- Jabłoński H.: *Opinia, parlament, prasa*. Warszawa 1947 (wyd. 2 1985)
- Jakubowska H., Hądzelek K.: *Informacja o polskich czasopismach z zakresu wychowania fizycznego i sportu w latach 1918-1939*, 1958, nr 5, s. 373-381

- Jakubowska H.: *Prasa sportowa okresu międzywojennego jako źródło do dziejów wychowania fizycznego i sportu 1918-1939*, „Kultura Fizyczna” 1962, nr 4, s. 308-310.
- Jakubowska U.: *Oblicze ideowo-polityczne "Gazety Warszawskiej" i "Warszawskiego Dziennika Narodowego" w latach 1918-1939*. Warszawa 1984
- Jakubowska U.: *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*. Warszawa 1988
- Jałmużna T.: *Łódzkie czasopisma szkolne w latach międzywojennych*. Łódź 1998
- Jarowiecki J., Góra B.: *Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym: próba bibliografii*. Kraków 1994
- Jarowiecki J.: *Prasa dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w latach 1918-1939* [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, s. 8-53; przedr. tenże: *Czasopisma dla dzieci i młodzieży*. Kraków 1990, s. 5-56.
- Jarowiecki J.: *Z badań nad prasą dla dzieci i młodzieży oraz prasą młodzieżową w dwudziestoleciu międzywojennym (1918-1939)*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego*. Zeszyt specjalny 2. Katowice 1982. - s. 342-370
- Jaruzelski J.: *Mackiewicz i konserwatyści*. Warszawa 1976
- Jasińska M.: *Bibliografia czasopism sportowych w Polsce 1881-1981*. Warszawa 1983
- Jastrzębski P. J.: *Kwestia żydowska w publicystyce "Myśli Narodowej" w latach 1921-1926*. Toruń 2005.
- Jaworski S.: *Od "Drogi" do "Pionu" : o kształtowaniu się sanacyjnego programu "upaństwowienia" literatury*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej” R. 5 (1967), s. 105-148
- Jędruszczak T.: *Historiografia polska dziejów II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historyczny” 1987, nr 1, s. 195-224
- Kaczmarek Z.: *Prasa Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski (1926-1933)*, „Rocznik Historyczny Ruchu Młodzieżowego” 1987, s. 5-49.
- Kaczmarek Z.: *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922-1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1976, z. 1, s. 35-64 [3]
- Kafel M.: *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*. Kraków 1945
- Kaleta A.: *Polskie katolickie czasopiśmiennictwo misyjne w II Rzeczypospolitej*. Kalisz 2001
- Kamińska-Szmaj I.: *Judzi, zohydza, ze czci odziera - język propagandy politycznej w prasie 1919-1923*. Wrocław 1994
- Karolak T.: *Ksiądz Ignacy Kłopotowski*. Warszawa 1992
- Kaszuba E.: *Propaganda państwa w autorytarnym systemie II Rzeczypospolitej 1926-1939*. Toruń 2002
- Kaszuba E.: *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926-1939*. Toruń 2004
- Kaszubina W.: *Bibliografia prasy łódzkiej 1863-1944*. Warszawa 1967
- Katalog czasopism polskich Biblioteki Jagiellońskiej*. Kraków 1974-1986
- Katalog czasopism polskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. Warszawa 1980-1989
- Kazlauskaitė J.: *Vilniaus lietuvių periodiniai leidiniai 1904-1940*. Vilnius 1988
- Kłaczek J.: *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918-1939*. Toruń 2003
- Kłak T.: *Czasopisma awangardy*. Cz. 1-2. Wrocław 1978-1979
- Kolasa W. M., Nieć G.: *Stan badań nad prasą polskiego ruchu ludowego*, [w:] *Materiały z IV Kongresu Historyków Wsi i Ruchu Ludowego*, Warszawa 2010 [w druku].
- Kormanowa Ż.: *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866-1918*. Warszawa 1935 (wyd. 2 1949)
- Kormanowa Ż.: *Trzy czasopisma*. Warszawa 1989
- Kowalak T.: *Prasa niemiecka w Polsce 1918-1939 : powiązania i wpływy*. Warszawa 1971
- Kowalski Z. G.: *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920 na łamach polskich fachowych periodyków wojskowych z lat 1919-1939*. Toruń 2001.
- Koźniewski K.: *Historia co tydzień - szkice o tygodnikach społeczno-kulturalnych*. Warszawa 1976
- Kraus-Burzyńska D.: *Bibliografia zawartości literackiej "Tęczy" ... za lata 1927-1931*, [w:] *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha 1895-1969*. Poznań 1970, s. 571-635.
- Krawczyk-Urbańska B.: *Bibliografia zawartości literackiej "Tęczy" ilustrowanego pisma tygodniowego za lata 1932-1939*, [w:] *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha 1895-1969*. Poznań 1970, s. 511-570
- Kristanova E.: *Program społeczny i kulturalny "Tęczy" (1927-1939) na tle prasy katolickiej w II Rzeczypospolitej*. Łódź 2006
- Król M.: *Style politycznego myślenia*. Paris 1979
- Królikowska M.: *Ideologia historyczna "Przeglądu Wszechpolskiego"*, „Przegląd Humanistyczny” 1987, nr 6, s. 41-57
- Kruch M.: *Polska prasa rewolucyjna 1918-1939*. Warszawa 1965
- Kuniński R.: *"Przegląd Wszechpolski" 1922-1926*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, nr 2, s. 77-98
- Kunowska-Poręba M.: *Bibliografia zawartości "Kultury" 1936-1939*. Lublin 2008
- Lachendro J.: *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918-1939*. Kraków 2006
- Lachendro J.: *Wykaz czasopism wydanych w województwie krakowskim w latach 1918-1939 przydatnych w badaniach regionalnych (bez Krakowa)*, „Małopolska” T. 7 (2005), s. 221-248
- Landau Z., B Skrzyszewska: *Wojciech Korfanty przed Sądem Marszałkowskim : dokumenty*. Katowice 1964

- Laska A.: *Prasa Narodowej Partii Robotniczej w latach 1920-1937*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Historia” Z. 1 (2003), s. 110-132.
- Lechicki Cz.: *Krakowski "Głos Narodu" w latach 1914-1939*, „Studia Historyczne” 1973, z. 3, s. 343-381.
- Lechicki Cz.: *Poznańska "Kultura" : 1936-1939*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1985, nr 4, s. 47-62
- Lechicki Cz.: *Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” - 1984, nr 2, s. 45-69.
- Lechicki Cz.: *Prasa katolicka Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 2, s. 45-69
- Lechicki Cz.: *Rzut oka na sto lat polskiego czasopiśmiennictwa katolickiego*, „Novum” 1975, nr 1/3, s. 76-92
- Lechicki Cz.: *Z badań nad międzywojennym czasopiśmiennictwem katolickim w Polsce*, „Sprawozdanie z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych KUL” Nr 17 (1969), s. 46- 51
- Literatura polska 1918-1975*. Warszawa 1975-1993
- Literatura polska w okresie międzywojennym*. T. 1. Kraków 1979
- Łozowska-Marcinkowska K.: *Sprawy niewieście : problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*. Poznań 2010
- Machaliński Z.: *Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej*. Gdańsk 1969.
- Magiera W.: *Syndykaty dziennikarskie w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1990, nr 2/4, s. 123-136.
- Magowska A. : *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej*. Poznań 1994
- Marciniak J.: *Bibliografia terenowych czasopism związkowych „Zeszyty Prasoznawcze” NSP i ZNP 1919-1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 3, s. 395-411.
- Maternicki J. : *Dziesięć wieków historiografii polskiej*. Cz. 2, *Ostatnie 60 lat*. „Wiadomości Historyczne” 2002, nr 2, s. 85-98
- Meglicka M.: *Prasa Komunistycznej Partii Polskiej w latach 1918-1938*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879-1948*. Warszawa 1983, s. 96-155.
- Meglicka, M.: *Prasa Komunistycznej Partii Robotniczej Polski 1918-1923*. Warszawa 1968
- Mich W.: *Publicystyka polityczna "Naszej Przyszłości" 1930-1939*. Lubin 2009
- Michalska I.: *Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*. Łódź 1994
- Mielczarek T.: *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Sosnowiec 2009
- Mikosz J.: *Dodatki kulturalne do prasy dwudziestolecia międzywojennego* Kalisz 2007
- Misiłło E.: *Spis tytułów prasy ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. Warszawa 1983
- Miszczuk M.: *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911-1939*. Warszawa 1983.
- Moszyński E.: *Ludzie i czasy "Czasu" Toruń* 2004
- Mystek W.: *"Dobra prasa" w Polsce przedwrześniowej*, „Rocznik Wolnej Myśli” [R. 5/6] (1963/1964), s. 194-199
- Mystek W.: *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939*. Warszawa 1966
- Myśliński J.: *Henryk Jabłoński (27 XII 1909 - 29 I 2003)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2003, z. 1, s. 269.
- Myśliński J.: *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958-1993)*. „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 185-209.
- Nałęcz D., Nałęcz T.: *Prasowa działalność pilsudczyków*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 4, s. 67-85.
- Nałęcz D.: *Gazety ukazujące się 2-4 razy w tygodniu w Polsce w latach 1918-1939 : zestaw tytułów i charakterystyka statystyczna*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, nr 2, s. 93-119.
- Nałęcz D.: *Zawód dziennikarza w Polsce 1918-1939*. Warszawa 1982
- Nordblom P.: *Für Glaube und Volkstum : die katholische Wochenzeitung "Der Deutsche in Polen" (1934-1939)*. Paderborn 2000
- Notkowski A., W. Władyka: *Państwo - partie - prasa w drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, nr 3/4, s. 165-173.
- Notkowski A.: *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Cz. 1-3, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, nr 1, s. 65-87; 1979, nr 4, s. 103-125; 1980, nr 4, s. 5-34.
- Notkowski A.: *Początki prasy "masowej" i rynek czytelnicy w Polsce w latach trzydziestych*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, z. 1/2, s. 69-104.
- Notkowski A.: *Pod znakiem trzech strzał – prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918-1939*. Kraków 1997
- Notkowski A.: *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. Warszawa 1982
- Notkowski A.: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1918-1939*. Cz. 1-4, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1988, nr 3, s. 57-87; 1988, nr 4, s.45-81; 1989, nr 1, s. 29-75; 1989, nr 2, s. 5-49.
- Notkowski A.: *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926-1939: studium techniki władzy*. Warszawa 1987
- Notkowski A.: *Rozwój ilościowy polskiej prasy prowincjonalnej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej : charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, z. 4, s. 493-545
- Notkowski A.: *Systemy prasowe głównych ugrupowań politycznych Drugiej Rzeczypospolitej : krótki zarys porównawczy*, [w:] *Pogranicza literatury*. Warszawa 2001, s. 282-295.

- Olejnik L.: *Z dziejów prasy łódzkiej : "Kurier Łódzki" i "Echo" - wydawnictwa Jana Stypułkowskiego 1919-1939*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” Z. 52 (1995), s. 143-162.
- Orłowski M.: *Prasa konspiracyjna Stronnictwa Narodowego w latach 1939-1947*. Poznań 2006.
- Orzechowski M.: *Wojciech Korfanty : biografia polityczna*. Wrocław 1975
- Osica J.: *Politycy anachronizmu - konserwatyści wileńskiej grupy "Słowa" 1922-1928*. Warszawa 1982
- Osica J.: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1918-1926*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879-1948*. Warszawa 1983, s. 156-173
- Paczkowski A.: *Prasa polska w latach 1918-1939*. Warszawa 1980
- Paczkowski A.: „*Geografia polityczna" prasy polskiej 1918-1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, z. 4, s. 505-524
- Paczkowski A.: *Badania historycznoprasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej* [w:] *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*. Wrocław 1980, s. 9-21.
- Paczkowski A.: *Nakłady dzienników warszawskich w latach 1931-1938*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1976, z. 1, s. 65-97.
- Paczkowski A.: *Polska prasa codzienna w latach 1918-1939 - niektóre kierunki przemian*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” R. 12/13 (1976/1977), s. 211-228
- Paczkowski A.: *Prasa a kultura polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, nr 4, s. 101-114.
- Paczkowski A.: *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918-1939*. Warszawa 1983
- Paczkowski A.: *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939) : ogólna charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, z. 1, s. 49-88
- Paczkowski A.: *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. Warszawa 1971
- Paczkowski A.: *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918-1939* Warszawa 1970
- Paczkowski A.: *Prasa polska w latach 1918-1939*. Warszawa 1980
- Paczkowski A.: *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, s. 29-55.
- Paczkowski A.: *Prasa*, [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 340.
- Paczkowski A.: *Przemiany szaty zewnętrznej dzienników polskich 1922-1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1976, z. 4, s. 435-457.
- Pavluk I. Z.: *Ukraiński casopisi Volini, Polissja, Cholmszini ta Pidljassja (1917-1939 gg.)*, Lviv 1997
- Pazura W. [i in.] *Katalog czasopism lubelskich*. T. 1-3, 2004-2009
- Pepliński W.: *Oblicze społeczno-polityczne "Słowa Pomorskiego" w latach 1920-1939*. Gdańsk 1978
- Pepliński W.: *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939: system funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*. Gdańsk 1987
- Periodika Zahidnoj Ukraini 20-30-ch rr. XX st.* T. 1-3, Lviv 1998-2000
- Piątkowski B.: *Polska prasa satyryczno-humorystyczna w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa : Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, 1981 – w rękopis.
- Pieczonka M.: *Czasopisma akademickie w Polsce w latach 1918-1939*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego*. Zeszyt specjalny 2. Katowice 1982, s. 216-231
- Pieczonka M.: *Czasopisma młodzieży akademickiej w latach 1918-1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, s. 118-141
- Pietrzak, M.: *Reglamentacja wolności prasy w Polsce 1918-1939*. Warszawa 1963
- Pietrzak, M.: *Rządy parlamentarne w Polsce w latach 1918-1926*. Warszawa 1969
- Pietrzyk B., Wójcik W.: *Prasa harcerska w latach 1918-1939* [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, s. 54-75
- Pilch A.: *Prasa studencka w Polsce 1918-1939 : zarys historyczny : bibliografia*. Kraków 1990
- Piwońska-Pykało M.: *Wydawnictwa prasowe Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1926-1939, Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879-1948*. Warszawa 1983, s. 174-193.
- Plis J.: *Kościół katolicki w Polsce a prasa, radio i film 1918-1939*. Lubin 2001
- Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939*. Wrocław 1974 [2].
- Prasa Narodowej Demokracji 1886-1939*. Lublin 2010
- Przybylski H.: *Działalność prasowo-wydawnicza Wojciecha Korfantego w latach 1900-1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1967, z. 2, s. 160-188
- Przywecka-Samecka M., Reiter J.: *Bibliografia polskich czasopism śląskich (do 1939 r.)*. Wrocław 1960
- Pytasz M.: *"Nie mam recepty na zbawienie świata..." : wokół "Kronik tygodniowych" Antoniego Słonimskiego*. Katowice 1987
- Pytel J.: *Polska prasa wojskowa 1914-1921 : powstanie, rozwój i jej miejsce w życiu politycznym*. Toruń 2002
- Pytel J.: *Polska prasa wojskowa i jej wpływ na kształtowanie się oblicza politycznego armii w latach 1918-1921*. Warszawa, Wojskowa Akademia Polityczna 1967 – rękopis
- Ratajewski J.: *Śląskie dzienniki "Polonia" i "Polska Zachodnia" w latach 1924-1939*, [w:] *Regionalna prasa polska na Górnym Śląsku w latach 1845-1996*. Katowice 1999, s. 130-149.

- Romanek J.: *Totalitaryzm sowiecki w ocenie polskiej prasy wojskowej lat 1929-1939*, Toruń 2009.
- Romanow A.: *Orientacyjny wykaz tytułów czasopism gdyńskich wydawanych w okresie międzywojennym*, „Rocznik Gdyński” R. 4 (1983), s. 277-281.
- Rudnicki Sz., Władka W.: *Prasa konserwatywna Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1975, z. 4, s. 409-465.
- Rudziński E.: *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926-1939*. Warszawa 1970
- Rudziński E.: *Kształtowanie się systemu prasy kontrolowanej w Polsce w latach 1926-1939*, „Dzieje Najnowsze” 1969, nr 1, s. 89-111.
- Rudziński E.: *O koncernach "prasy czerwonej" i "IKC" (1926-1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, z. 1, s. 147-161
- Rudziński E.: *O koncernach: "Prasy Czerwonej" i "IKC" (1926-1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, z. 1, s. 147-161.
- Rudziński E.: *Sprawy ogłoszeniowe w działalności Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929-1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1975, z. 1, s. 27-48 [9];
- Rudziński E.: *O działalności "Ruchu"*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, z. 1, s. 234-247 [9].
- Rusek A.: *Tarzan, Matolek i inni: cykliczne historyjki obrazkowe w Polsce w latach 1919-1939*. Warszawa 2001
- Rutkowski T. P.: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007
- Seniów J.: *W kręgu pilsudczyków: poglądy ideowo-polityczne "Gazety Polskiej" (1929-1939)*. Kraków 1998
- Sierocka K.: *Czasopisma literackie. W: Literatura polska 1918-1975. T. 1, 1918-1932*. Warszawa, 1975. - S. 81-135
- Sierocka K.: *Czasopisma literackie. [w:] Literatura polska 1918-1975. T. 2, 1933-1944*. Warszawa, 1993. - S. 63-165
- Sierocka K.: *Lewicowe czasopisma literackie lat 1918-1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 4, s. 127-140
- Sierocka K.: *Warszawskie czasopisma literackie. Cz. 2, Lata 1932-1939, Warszawa II Rzeczypospolitej 1918-1939. Z. 5*. Warszawa 1973, s. 153-177
- Sierocka K.: *Warszawskie periodyki literackie lat 1918-1932, [w:] Warszawa II Rzeczypospolitej 1918-1939. Z. 4*. Warszawa 1972, s. 7-40
- Smolak L.: *Prasa Policji Państwowej 1918-1939*. Warszawa 1993
- Sobol S.: *Zielony Sztandar 1931-20-8*. Warszawa 2008
- Socha I.: *Czasopisma dla młodzieży, literatura piękna, wychowanie literackie 1918-1939*. Katowice 1990
- Socha I.: *Czasopisma młodzieży szkolnej w Polsce 1918-1930*. Katowice 1986
- Socha I.: *Stan i potrzeby badań nad czasopiśmiennictwem dziecięcym i młodzieżowym do roku 1939. Cz. 2, Badania nad periodykami okresu międzywojennego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Bibliotekoznawcze” Z. 6 (1991), s. 69-100.
- Starzyński R.: *Agencje informacyjne*. Warszawa 1935
- Stępień M.: *Ze stanowiska lewicy - studium jednego z nurtów krytyki literackiej lat 1919-1939*. Kraków 1974
- Stobiecki R.: *Historiografia PRL*. Warszawa 2007
- Stobiecki R.: *Między kontynuacją a dyskontynuacją [w:] Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. s. 127-155
- Stradecki J.: *Funkcje społeczne satyry : "Cyrulik Warszawski" 1926-1934, [w:] Społeczne funkcje tekstów literackich i paraliterackich*. Warszawa 1974, s. 159-194 [3].
- Stradecki J.: *W kręgu Skamandra*. Warszawa 1977
- Strzeszewski Cz.: *Katolickie czasopiśmiennictwo społeczne w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Roczniki Nauk Społecznych” R. 6 (1979), s. 29-49
- Styk J.: *Książd Ignacy Kłopotowski 1866-1931 : społecznik, publicysta i wydawca*. Warszawa 1987
- Sudnik W.: *Instytut Historii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego – jego profesorowie i uczniowie (1950/1951-2005)*, „Nauka Polska” T. 14 (2005), s. 151-152.
- Szczepański H.: *Spis polskich czasopism gospodarczych (1918-1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 4, s. 89-100.
- Szeintuch Y.: *Preliminary inventory of Yiddish dailies and periodicals published in Poland between the two World Wars*. Jerusalem 1986
- Szymański W.P.: *Od metafory do heroizmu - z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1967 (wyd. 2 1970)
- Taczuk J.: *Adnotowana bibliografia czasopism białoruskich lat 1918-1939 ukazujących się na Białorusi Zachodniej i emigracji*, „Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria” T. 13 (1992), s. 255-373
- Tobiasz M.: *Wojciech Korfanty : odrodzenie narodowe i polityczne Śląska*. Katowice 1947
- Toczek A.: *Krakowski "Naprzód" i jego polityczne oblicze 1919-1934*. Kraków 1997
- Topolski, J.: *Teoria wiedzy historycznej*. Poznań 1983
- Traczuk J.: *Adnotowana bibliografia czasopism białoruskich lat 1918-1939 ukazujących się na Białorusi Zachodniej i emigracji*, „Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria” T. 13 (1992), s. 255-373.

- Turowska-Bar I.: *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960*. Warszawa 1963.
- Tuszyński B.: *Prasa i sport : wydawnictwo z okazji 100-lecia prasy sportowej 1881-1981*. Warszawa 1981
- Tuszyński B.: *Rzut oka na główne kierunki rozwoju polskiej prasy sportowej do 1939 roku*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1973, z. 4, s. 495-515
- Tyrowicz M.: *W sprawie podręcznika historii prasy polskiej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1971, nr 2, s. 140-141.
- Ukrains'ki casopisi L'vova 1848-1939. T. 3 kn. 1, 1920-1928, Lviv 2003
- Urbanak R.: *Z dziejów prasy łódzkiej - "Republika" 1923-1925*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” Z. 82 (2008), s. 41-69.
- Urbanowski M.: *"Prosto z mostu"*, „Arka” 1993, nr 47, s. 105-120
- Urbanowski M.: *Nacjonalistyczna krytyka literacka*. Kraków 1997
- Urbańczyk T.: *Polskie czasopiśmiennictwo wojskowe w latach 1914-1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1991, nr 3/4, s. 3-20.
- Wapiński R.: *"Przegląd Wszechpolski" (1895-1905, 1922-1926)*, [w:] *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*. Wrocław 1980, s. 79-93
- Wilczyński L.: *Działalność wydawnicza Akcji Katolickiej w Poznaniu w latach 30. XX wieku : na podstawie materiałów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*. Poznań 2004.
- Wisza E.: *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*. Toruń 2001
- Władka W.: *"Jesteśmy głosem milionów" : dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, nr 2, s. 75-83.
- Władka W.: *Dzienniki w języku polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939) : zestaw tytułów*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1975, z. 4, s. 495-527
- Władka W.: *Krew na pierwszej stronie: sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1982
- Władka W.: *Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 4, s. 87-101.
- Władka W.: *Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 4, s. 87-101.
- Władka W.: *Prasa codzienna w Polsce (1918-1939) : charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, nr 2, s. 137-155.
- Władka W.: *Rozwój badań nad czasopiśmiennictwem Drugiej Rzeczypospolitej w ostatnim dwudziestolecu*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 4, s. 35-41.
- Wojtacki M.: *"Słowo" Stanisława Cata-Mackiewicza*. Toruń 2009
- Wolska H.: *Katalog czasopism lubelskich*. Lublin 1974
- Wójcicka Z.: *Struktura ideowa "Wiadomości Literackich" : stan badań i postulaty badawcze*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Szczecinie. Prace Wydziału Hum.” Z. 2 (1971), s. 81-107
- Wójcik A.: *Stan badań nad polską myślą polityczną II Rzeczypospolitej* [w:] *Więcej niż niepodległość*. Lublin, 2005, s. 15-28.
- Wójcik E.: *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego*. Kraków 2000
- Wrona G.: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918-1939*. Kraków 2005
- Wrzeńska K.: *Obraz mniejszości narodowych w poznańskiej prasie konserwatywnej w latach 1918-1939*. Poznań 2002
- Z dziejów prasy konserwatywnej*. Lublin 2009.
- Zaleska Z.: *Czasopisma kobiece w Polsce*. Warszawa 1938
- Zawadzki K.: *Bibliografia czasopism warszawskich 1579-1981*. T. 1-3. Warszawa 1994-2001
- Zawiszewska A.: *Recepcja literatury rosyjskiej na łamach "Wiadomości Literackich" 1924-1939*. Szczecin 2005
- Zawiszewska A.: *Zachód w oczach liberałów : literatura niemiecka, francuska i angielska na łamach "Wiadomości Literackich" 1924-1939*. Szczecin 2006
- Zielińska N., Zieliński T.: *Prasowe inicjatywy wydawnicze Towarzystwa Straży Kresowej w latach 1918-1922*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” T. 7 (2003), s. 63-81.
- Zieliński Z.: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*. Lublin 1981
- Żmichrowska M.J.: *Problematyka religijna i dydaktyczno-wychowawcza polskich czasopism dla dzieci i młodzieży szkolnej w latach 1918-1939*. Warszawa 1992
- Żmichrowska M.J.: *Wybrane zagadnienia czasopiśmiennictwa pedagogicznego w Polsce w latach 1918-1939*. Olsztyn 1992
- Żółkiewski S.: *Kultura literacka 1918-1932*. Warszawa 1973